

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-५९

२०७४ पुस

अङ्क-९

२
०
७
४

पु
स

अ
ङ्क
क

९

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०९, ४२५८९२२ Ext.२५९९ (सम्पादन), २९९९ (छापाखाना), २९३९ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री नहकुल सुवेदी	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
रजिस्ट्रार श्री महेन्द्रनाथ उपाध्याय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शैलेन्द्रकुमार दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
प्रा.डा.ताराप्रसाद सापकोटा, डिन, त्रिभूवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद बस्याल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री निलकण्ठ बराल
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
कम्प्युटर अधिकृत श्री विक्रम प्रधान
ना.सु. श्री विनोदकुमार यादव
ना.सु. श्री पुष्पराज शर्मा
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.कं. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री विजय खड्का
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : सहप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वार्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७४... .., नि.नं., पृष्ठ ...
..... साल महिना

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७४, पुस, नि.नं.९८६९, पृष्ठ १४८५

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७४ १ वा २, पृष्ठ ...
..... साल महिना

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७४, पुस – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ **नेपाल कानून पत्रिका** तथा त्यसको तल **सर्वोच्च अदालत बुलेटिन** मा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९९० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९८६९ पूर्ण उत्प्रेषण / परमादेश	मालपोत अधिकृत विरुद्ध मीनबहादुर अर्यालसमेत	<ul style="list-style-type: none"> पूर्व निर्णयविपरीत हुने गरी त्यही विवादित विषयमा अर्को निर्णय गर्दा निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । पूर्व निर्णय रद्द वा बदर नभई यथावत् कायम रहेको अवस्थामा सोही विवादित विषयमा अर्को निर्णय गर्न सम्बन्धित निकाय बन्धनकारी हुने हुँदा पूर्व निर्णयको कानूनी अस्तित्वको प्रतिकूल हुने गरी सोही निकायले अर्को निर्णय गर्न नमिल्ने । 	१४८५
२.	९८७० संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	रमेश भट्ट विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> एउटै उद्देश्यका लागि एउटै निर्णयले रोक्का राखेका जग्गा मध्ये कुनै व्यक्तिका हकमा रोक्का फुकुवा गर्ने कसैका हकमा प्रयोजनअनुसारको काम अगाडि नबढाई जग्गा रोक्का मात्र राखिरहने कार्य आफैँमा स्वेच्छाचारी ठहरिने हुँदा त्यस्तो काम कारवाहीमा संविधान, कानून र सर्वस्वीकार्य समानताको सिद्धान्तलाई अनुशरण गरिएको रहेछ भनी मान्न नमिल्ने । 	१५००

३.	९८७१ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	श्रीमती सरस्वती श्रेष्ठसमेत विरुद्ध सनराइज बैंक लिमिटेडसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ व्यक्तिगत जमानतको दायित्व व्यक्तिगत नै हुन्छ । त्यसलाई दुवै पक्षको सहमतिमा बाहेक तेस्रो पक्षमा सार्न नसकिने । ■ ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने समयमा उद्योगबाट आफ्नो नाउँको सेयर अर्का सञ्चालकलाई बिक्री गरिसकेको भनी बैङ्कसँग भएको सम्झौताविपरीत ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने व्यक्तिगत दायित्वबाट निवेदकहरू पन्छिन सक्ने अवस्था नदेखिने । 	१५१२
४.	९८७२ संयुक्त जबरजस्ती करणी	मुकुन्दे लिम्बु विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ हाडनातामा करणी भएको तर जबरजस्ती करणीको कसुर नभएको अवस्था र हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी भएको कसुरको अवस्था र प्रकृति नै फरक भएको हुँदा जबरजस्ती करणीको कसुरमा पीडित हाडनाताकी स्वास्नी मानिस भएमा जबरजस्ती करणीतर्फ छुट्टै र हाडनातातर्फ छुट्टै मुद्दा दायर हुनुपर्छ भन्ने कानूनको उद्देश्य र मनसायसमेत रहेको देखिँदैन । त्यस्तो 	१५१७

			अवस्थामा जबरजस्ती करणीको महलको २ नं. को मनसाय जबरजस्ती करणीको कसुरमा अनुसन्धान हुँदाखेरी नै हाडनातातर्फको सजायसमेत थपी अभियोग लगाउनुपर्ने ।	
५.	९८७३ संयुक्त जग्गा दर्ता आदेशसमेत बदर गरिपाउँ	नेपाल सरकार विरुद्ध सिताराम त्रिपाठी	<ul style="list-style-type: none"> दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा प्राप्त भएको सम्पत्ति र साबिकमा दर्ता थियो त्यसैले आफ्ना नाममा दर्ता हुनुपर्ने भन्ने पृथक कुरा हुन् । साबिकको दर्ताको जग्गा विवादित सम्पत्ति नै हो होइन भन्ने कुरा सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारमा बोल्नुपर्ने हुन्छ । सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन सुरु अधिकारक्षेत्रको विषय हुने । 	१५२३
६.	९८७४ संयुक्त अंश दर्ता	मेनसु कुमारी चौधरीसमेत विरुद्ध सबुरलाल चौधरीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कुनै अंशियारको निजी आर्जनको सम्पत्ति बन्डा गर्न कर लाग्दैन भनी व्याख्या गर्दा सोही मुलुकी ऐन, अंशबन्डा महलको १० नं. ले सिर्जना गरेको लोग्ने र बाबु आमाको दायित्वसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । अंशबन्डाको १० नं.को कानूनी व्यवस्थाबाट लोग्ने वा बाबु आमाले 	१५३१

			<p>जुनसुकै व्यहोराबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति छोरा छोरी र श्रीमतीको लागि पैतृक सम्पत्ति मान्नु नै पर्ने हुन्छ । बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति निजका छोराहरूको लागि पैतृक सम्पत्ति भई अंशहक लाग्ने ।</p>	
6.	<p>९८७५ संयुक्त परमादेश</p>	<p>सुनिलबाबु पन्तसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार</p>	<p>■ संविधान, नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३, नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ तथा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ समेतले तेस्रो लिङ्गीको अस्तित्वलाई स्वीकार गरी त्यस्ता समुदायको हक अधिकारप्रति प्रतिबद्धता जनाई सकेको अवस्थामा आफ्नो यौनिक पहिचान नै थाहा नभएको अवस्थामा जैविक अंगको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकता प्रमाण पत्र संशोधन गरी आफ्नो वास्तविक लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन गर्न मिल्दैन भन्नु</p>	१५३५

			निवेदकहरू जस्ता लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूको अस्तित्व स्वीकार गर्नबाट इन्कार गर्नु समान हुने ।	
८.	९८७६ संयुक्त उत्प्रेषण	भुपेन्द्रबहादुर तामाङ थिङसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> खाद्यको हक भन्नाले प्रथमतः खाद्यमा पहुँचको हक भन्ने बुझिन्छ । नागरिकले पर्याप्त खाद्यान्न पाउनु पर्छ वा खाद्यान्न खरिद गर्न सक्ने उपाय उनीहरूलाई उपलब्ध हुनुपर्छ । साथै उपलब्ध खाद्यान्न पोषणयुक्त र प्रदुषण मुक्त हुनुपर्छ, कुहेको सडेको हुनु हुँदैन । अर्थात् शारीरिक एवम् मानसिकरूपमा स्वस्थ रहनको निम्ति जे जस्तो खाद्यान्न आवश्यक पर्छ उपलब्ध खाद्यान्न त्यस्तो गुणयुक्त हुनुपर्छ । यो पनि खाद्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत नै पर्ने । 	९५४४
९.	९८७७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	जनकप्रसाद कामत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित कर्मचारीको स्वीकृतिविना सेवा सुविधामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी परिवर्तन गर्न नपाइने भनी कानूनले नै व्यवस्था गरेको हुन्छ । तसर्थ यी निवेदक कार्यरत नै रहेको अवस्थामा अस्थायी सेवा अवधि जोडी निवृत्तिभरण प्रदान 	९५५६

			गरिने कानूनी व्यवस्थालाई निज कार्यरत नै रहेको अवस्थामा सो व्यवस्थालाई हटाई भएको संशोधनले यी निवेदकले पाउने सेवा सुविधाको हकमा प्रतिकूल असर पर्न जाने देखिएकोले निजको हकमा साबिक अस्थायी सेवा अवधि जोडी निवृत्तिभरण प्रदान गरिने व्यवस्था नै लागू हुने ।	
१०.	९८७८ संयुक्त उत्प्रेषण	अधिवक्ता कल्पित पराजुलीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै पनि स्वतन्त्रताको प्रयोग र सुनिश्चितता गर्दा चाहे त्यो विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नै किन नहोस् बहुलवाद, सहिष्णुता, शान्ति र अविभेदको मूल्य र मान्यतासँग सम्झौता गर्न सकिँदैन । त्यस्तो अभिव्यक्ति जसले जात, धर्म, भाषा, लिङ्ग, पहिचान, क्षेत्र आदिको आधारमा घृणा द्वेष फैलाउन उत्तेजित गर्छ त्यस्तो अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा उचित बन्देज कानूनद्वारा नै लगाउन आवश्यक हुने । 	१५६४

११.	१८७९ संयुक्त जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध वासुदेव सावद	<ul style="list-style-type: none"> पीडितले अदालतमा समेत आई आफूउपर घटेको घटनाको सम्बन्धमा सविस्तार वर्णन गरी मौकामा दिएको जाहेरीलाई समर्थित हुने गरी बकपत्र गरिदिएको तथा पीडितको शरीरको विभिन्न भागहरूमा निलडामहरू भएको भन्ने पीडितको तत्काल भएको शारीरिक परीक्षण रिपोर्टमा उल्लेख भएबाट करणी गर्ने कार्यमा पीडितको मन्जुरी नभएको पुष्टि हुन्छ । जबरजस्ती करणीको वारदातको प्रमाणको पहिलो कडी भनेको स्वयम् पीडित हो भने अर्को कडी पीडितको शारीरिक परीक्षण हुने । 	१५७७
१२.	१८८० संयुक्त भष्ट्रचार	रामबहादुर थापासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> प्रमाणको रूपमा पेस गरिएको सि.डी.बाट देखिएको अन्य दृष्यबाट रिसवत् लिने दिने कार्य भएको तथ्य खुल्न आएको छ । आरोपित कसुर गरेको तथ्य समर्थित हुने व्यहोरा सि.डी. मा रहेको देखिएकाले यसलाई सम्बद्ध प्रमाण होइन भन्न नमिल्ने । 	१५८४

१३.	१८८१ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता निरन्जन उप्रेती विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ अदालतले आदेश जारी गर्दै जाने र कार्यान्वयन गर्ने निकायका जिम्मेवार अधिकारीले त्यस्ता आदेश कार्यान्वयन गर्न बेवास्ता गर्दै जाने वा थाहा नपाएजस्तो गरी वा अरूलाई जिम्मेवारी पन्छाउने हो भने कानूनको शासन (Rule of law) को अवमूल्यन भई देशमा अराजकताको स्थिति उत्पन्न हुन जाने। 	१५९९
१४.	१८८२ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	संदीप कुमार अग्रवाल विरुद्ध प्रमोदकुमार अग्रवाल	<ul style="list-style-type: none"> ■ अदालतले आफूले गरेको फैसला सजिलोसँग कार्यान्वयन पनि गरिदिनु पर्छ । फैसलाको छिटो, सरल र प्रभावकारी कार्यान्वयन नै न्यायपालिका र न्याय प्रदान गर्ने अदालतको मुख्य उद्देश्य रहेको हुन्छ । मुद्दा जित्ने पक्षको चाहाना, आकांक्षा र उद्देश्य नै यही हुने । 	१६१०

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १८६९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७४।०५।०८

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

०७३-NF-००२०

निवेदक / प्रत्यर्थी : मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको
तर्फबाट मालपोत अधिकृत

विरुद्ध

विपक्षी / निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ६ बस्ने
मीनबहादुर अर्यालसमेत

०७३-NF-००२१

निवेदक / प्रत्यर्थी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोग टंगाल, काठमाडौं

विरुद्ध

विपक्षी / निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ६ बस्ने
मीनबहादुर अर्यालसमेत

- पूर्व निर्णयविपरीत हुने गरी त्यही विवादित विषयमा अर्को निर्णय गर्दा निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । पूर्व निर्णय रद्द वा बदर नभई यथावत् कायम रहेको अवस्थामा सोही विवादित विषयमा अर्को निर्णय गर्न सम्बन्धित निकाय बन्धनकारी हुने हुँदा पूर्व निर्णयको कानूनी अस्तित्वको प्रतिकूल

हुने गरी सोही निकायले अर्को निर्णय गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १२)

- सुनुवाइको मौका नदिई एक पक्षीयरूपमा गरिएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र सुनुवाइको सिद्धान्तविपरीत भई बदर भागी हुने हुन्छ । अरु कसैको हक, भोग र स्वामित्वको जग्गा तथा सम्पत्ति अन्य कुनै निकाय वा संस्थाले आफैँले निर्णय गरी हक र स्वामित्व परिवर्तन गर्ने गरेको निर्णय तथा पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित काम कारवाही प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको समेत प्रतिकूल (Contrary to the Principle of Natural justice) हुने ।
- निवेदकलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने सुनुवाइको मौका दिनुपर्नेमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी गरेको निर्णय कायम रहन सक्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. १४)

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनाधिकार निर्देशन दिँदै जाने र सो निर्देशनको आधारमा मालपोत कार्यालयले कानूनले तोकेको विधि र प्रक्रिया पूरा नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनको आडमा सो निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने हेतुले निर्णय गर्दै जाने हो भने मालपोत कार्यालयले जग्गा दर्ता गर्ने र दर्ता बदर गर्न सक्ने गरी कानूनले दिएको अधिकारको सही प्रयोग र पालना गरेको मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. १९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवाली

प्रत्यर्थीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू महादेवप्रसाद यादव, हरिहर दाहाल, खगेन्द्र अधिकारी, विद्वान् अधिवक्ता डेकेन्द्रप्रसाद सुवेदी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०५१, अंक १०, नि.नं.४९९८
- ने.का.प. २०६७, अंक १, नि.नं.८२९४
- ने.का.प. २०६८, अंक ८, नि.नं.८६६३
- ने.का.प. २०६९, अंक ३, नि.नं.८७८०

सम्बद्ध कानून :

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२)

यस अघि यस अदालतबाट फैसला गर्ने:

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

आदेश

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : यस अदालतबाट मिति २०७१।११।१८ मा भएको आदेशमा यस अदालतबाट साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान भई पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

भक्तपुर जिल्ला दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८(ख) साबिक कि.नं. ४७ को १९-१०-० जग्गा मध्ये १६ रोपनी जग्गा भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमी नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने कान्छा सुवालले पहिलादेखि आफैँले आवादी गरी आएकोले मिति २०१६।१२।१० मा जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा मिति २०१७।४।१८ मा भक्तपुर माल पहिला

फाँटबाट बहाली पुर्जी दिने भनी निर्णय भएको थियो। तत्कालीन वन कृषि मन्त्रालयको मिति २०२१।४।१४ को निर्णयबमोजिम जग्गा आवाद गर्न दिने भनी भक्तपुर मजिस्ट्रेटलाई बोधार्थ लेखी पठाएकोमा २०२१ सालको नापीमा दर्ता गर्न छुट भएकोले दर्ता गरी पाउन मिति २०२९।१२।२७ मा निवेदन परी निकासको लागि मिति २०३८।४।१४ मा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट हाल आवादी जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा मालपोत विभागमा पत्राचार हुँदा नम्बरी दर्ता छुट भएकोले जग्गा दर्ता गरी प्रमाण पत्र दिने कार्य तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०३७।१।२ को निर्णयबमोजिम मालपोत कार्यालयको कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने देखिएकोले बक्यौता मालपोत शुल्क असुल गरी नम्बरी गरी दिने भनी मालपोत विभागबाट मिति २०३८।६।२९ मा निर्णय भएको थियो।

साबिक कि.नं. ४७ बाट कायम भएको कि.नं. ३७५ को जग्गा बुद्धिप्रसाद सिवाकोटी, दिव्यराज भट्टराई र चन्द्रप्रसाद भट्टराईको नाममा संयुक्त दर्ता कायम भई निजहरूको नामबाट विभिन्न १८ जना व्यक्तिहरूको नाममा कायम भएकोमा उद्यम विकास बैंकको कारोबारमा जग्गा लिलाम हुँदा हामीहरूले सकार गरी लिएको तथा हामीहरूको दाता कालिका देवी प्रोपर्टीले लिलाम सकार गरी लिएको जग्गा हामीहरूले खरिद गरेको जिल्ला भक्तपुर दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८ (ख) साबिक कि.नं. ४७ कि.का. भई कायमी कि.नं. ३७५ को क्षे.फ. १६-०-०-० मध्ये हामी निवेदकहरूको नाममा क्रमशः कि. नं. ४३१, ४३२, ४३३, ४४३, ४४५, ४५२, ४६९, ४७१, ४३४, ४४२, ४४४, ४४८, ४५१, ४५३, ४६८, १२१८, १२२२, १२२४ र कि.नं. १२२७ जग्गा कायम भएको छ।

मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४२।४।३० को निर्णय विरुद्धमा केही स्थानीय व्यक्तिहरूले कर्मचारीको मिलेमतोमा भ्रष्टाचार गरी

निर्णय र सो निर्णयको आधारमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट मिति २०७०।५।१० मा हाप्रो नामको जग्गाको दर्ता लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्ने गरी भए गरेका काम कारवाही बदर गरी जिल्ला भक्तपुर दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८(ख) साबिक कि.नं. ४७ कि. का. भई कायमी कि.नं. ३७५ को क्षेत्रफल १६-०-०-० मध्ये हामी निवेदकहरूको नामको क्रमशः कि.नं.४३१, ४३२, ४३३,४४३, ४४५, ४५२, ४६९, ४७१, ४३४, ४४२, ४४४, ४४८, ४५१, ४५३, ४६८, १२१८, १२२२, १२२४ र कि.न. १२२७ को जग्गाको दर्ता र जग्गाधनी दर्ता स्वेस्ता यथावत् कायम राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन व्यहोरा।

यसमा विपक्षहरूबाट १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाउनु। साथै निवेदकले अन्तरिम आदेश माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी निवेदकहरूलाई बुझ्दै नबुझी यसभन्दा पूर्व मिति २०४७।१।५ मा तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगमा सोही विषयमा एक पटक उजुरी परी छानबिन भई जग्गा फुकुवासमेत भएको विषयलाई पुनः मिति २०७०।३।३१ मा निवेदकहरूको हक भोग भएको जग्गालाई नेपाल सरकारका नाममा दर्ता गर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख समेतको प्रतिकूल हुने गरी आदेश गरेको हुँदा उक्त मिति २०७०।३।३१ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आदेश प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७०।६।१ को आदेश।

फिल्डबुकको व्यहोराअनुसार विवादित जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ (ख२) अन्तर्गत पर्ने र हाल स्थलगत निरीक्षण गर्दासमेत व्यक्ति विशेषको भोग नभई सार्वजनिक बाटो, बसपार्क, खानेपानीको

डिप बोरिङ र खानेपानीको कार्यालय भवन रहेकोले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) र (ख३) कै परिभाषाभित्र परेको जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) अनुसार दर्ता गर्न वा आवाद गर्न प्रतिबन्धित भएको देखिँदा सोही ऐनको दफा २४(२) अनुसार सम्बन्धित मालपोत कार्यालय वा नेपाल सरकारले तोकेको अधिकारीले कट्टा गर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको हुँदा दर्ता बदर गरी दफा २४(३) अनुसार सरकारी सार्वजनिकमा अभिलेख अध्यावधिक गर्नु पर्ने भनी म संयोजक रहेको छानबिन टोलीले दिएको राय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट गठित छानबिन टोली र सोका संयोजक सहसचिव रोहितकुमार भट्टराई र भूमिसुधार मन्त्रालयको एउटै व्यहोरा मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

श्यामप्रसाद गिरी र डम्बरप्रसाद रेग्मीले आवास कर्जा माग गरेको र उक्त आवास कर्जाको सुरक्षणबापत ऋणी श्यामप्रसाद गिरीले भक्तपुर जिल्ला, दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८ (ख) कि.नं. ४३४, ४५३, ४६८, ४४८, ४५१, प्रभुराम के.सी. को नाममा दर्ता रहेको भक्तपुर जिल्ला दुवाकोट गा.वि.स. वडानं.८ (ख) स्थित कि.नं. ४४२, ४३३, ४४४, ४६७ र डम्बरप्रसाद रेग्मीको नामको कि.नं. ४६९, ४७१, ४४७, ४३२, ४३१, ४४५, ४३९, ४५२, ४४३ को जग्गा मालपोत कार्यालयबाट मिति २०६३।६।२६, २०६४।१०।११ र २०६४।१२।४ बाट धितो बन्धकी राखी दुवाकोट गा.वि.स. कार्यालयले दिएको चार किल्ला, मालपोत तिरेको रसिद, जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा, नापी कार्यालयबाट उपलब्ध भएका नक्सा र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट मूल्याङ्कन भई आएको कागजका आधारमा लगानी गरेको थियो। ऋणी श्यामप्रसाद गिरी र डम्बरप्रसाद रेग्मीले ऋण समयमा नै चुक्ता नगरेपछि विभिन्न मितिमा ऋण रकम तिर्न बुझाउनका लागि

अनुरोध गर्दासमेत नबुझाएकोले धितोमा रहेको उक्त जग्गाहरू कानूनबमोजिम बैंक आफैँले सकार गरेको थियो ।

उक्त धितो बैंक आफैँले सकार गरी लिएपछि ऋणी श्यामप्रसाद गिरी र धितो जमानीसमेतका जग्गाहरू कालिका देवी प्रोपर्टी डिलर्स चावहिललाई बिक्री गरी दिन पन्यो भनी अनुरोधसमेत गरेकोले विपक्षी निवेदक कम्पनी र श्यामप्रसाद गिरी, पशुराम केसी. समेतको सहमतिमा कम्पनीले जग्गा खरिद गरी लिएको हो । निवेदकको हकमा बैंकले कुनै पनि हक अधिकार हनन गरेको छैन । उक्त जग्गाको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट कुनै पनि सफाई पेस गर्न पत्राचार भएको छैन । एक पटक मालपोत कार्यालयमा दर्ता भएको जग्गा बदर गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम बुझनुपर्नेमा नबुझी जग्गाको दर्ता बदर गरेको कार्य गैरकानूनी हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने एकसीस डेभलपमेन्ट बैंकको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयबाट के कस्तो कुन व्यहोराको सिफारिस भयो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा केही खुलेको छैन । गलत सिफारिस भएको रहेछ भने पनि २०५२ सालबाट नेपालमा सुरु भएको सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा दुवाकोट गा.वि.स.को कार्यालयमा बम विष्फोट भई सम्पूर्ण कागजात जली नष्ट भएकोले कुनै प्रकारको कागजातको छायाँ प्रतिसमेत हामीसँग नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने दुवाकोट गा.वि.स.कार्यालयको लिखित जवाफ ।

दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८(ख) मा पर्ने साबिकको कि.नं. ४७ को १९-१०-०-० जग्गा सभै नापीका बखत विरह पर्ती उल्लेख भएको तथा साबिकदेखि हालसम्म सरकारी तथा सार्वजनिक उपयोगको रूपमा प्रयोग भई आएको सो कित्ता जग्गाबाट विभिन्न मितिमा कि.का. गरी दर्ता गराएका व्यक्तिहरूको दर्ता स्वेस्ता बदर गरी सरकारी सार्वजनिक जग्गाको साबिकको अवस्था अभिलेख अध्यावधिक

गर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।४।१८ को पत्रबाट लेखी आएकोले लेखी आएअनुसार मिति २०७०।५।१० को निर्णयले विभिन्न व्यक्तिहरूको जग्गाको दर्ता बदर गरी नेपाल सरकारको नाममा कानूनबमोजिम दर्ता भइसकेको हुँदा निवेदन दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको लिखित जवाफ ।

यस विभागको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयले रिट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन भएको हो भन्ने कुरा खुलाउन नसकेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था विभागको लिखित जवाफ ।

भक्तपुर जिल्ला, दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८(ख) कि.नं. ४७ को क्षेत्रफल १९-१०-०-० जग्गा फिलडबुकमा प्रति सार्वजनिक जनिएको र परम्परादेखि स्थानीयवासीले सार्वजनिकरूपमा प्रयोग गरेको जग्गा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले बदरनियतसाथ व्यक्तिको नाममा दर्ता गराएकोले दोषीलाई कारवाही गरी सार्वजनिक सम्पत्ति जोगाई दिन भनी यस आयोगमा गरेको उजुरीउपर अनुसन्धान हुँदा भक्तपुर जिल्ला, दुवाकोट गा.वि.स.वडा नं. ८ (ख) कि.नं. ४७ को १९-१०-०-० क्षेत्रफल जग्गा मिति २०२२।१।३० मा नाप नक्सा हुँदा फिलडबुकको कैफियत महलमा आवाद बेलायक प्रति लेखिएकोमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४२।४।३० को निर्णय उक्त कित्तालाई कि.का. गरी कि.नं. ३७५ को १६-०-० जग्गा कान्छा सुवालको नाममा दर्ता गरेको देखियो । उक्त मालपोत कार्यालयको निर्णय विरुद्ध विशेष प्रहरी विभागमा उजुरी परी मिति २०४४।५।१५ को पत्रले रोक्का गरेको अवस्थामा तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगको मिति २०४६।७।२४ को निर्णय "मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) को अधिकार प्रयोग गरी जग्गा दर्ता गरेकोले अख्तियार दुरुपयोग गरेको भन्न मिल्ने अवस्था पनि नभएको

हुँदा फायल तामेलीमा राख्ने” भन्ने निर्णय भएको । तर हालसम्म उक्त जग्गा सार्वजनिक जग्गाको रूपमा नै प्रयोग भइरहेको साथै स्थानीयवासीको ठूलो जमात जागरूक भई सो जग्गा सार्वजनिक भनी सरोकार र चासो अभिव्यक्त गरेको र मिसिल संलग्न पत्रपत्रिकाका समाचार एवं प्राप्त उजुरीहरूबाट पनि देखियो । नापी कार्यालयको प्रतिवेदन, हालसम्म कसैको भोगचलन नरहेको सर्जमीन, गा.वि.स.को पत्र र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भक्तपुरले पठाएको प्रतिवेदनसमेतबाट प्रस्तुत जग्गा सार्वजनिक देखिन्छ । भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०६९।३।१२ को निर्णयानुसार गठित छानबिन टोलीका संयोजक रोहितकुमार भट्टराईसमेतले मिति २०६९।५।७ मा दिएको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम उक्त जग्गामा व्यक्ति विशेषको भोग नभई सार्वजनिक बाटो, बसपार्क, खानेपानीको कार्यालय भवन रहेकोले मालापोत ऐन, २०३४ को दफा २ को खण्ड (ख२) र (ख३) कै परिभाषाभित्र परेको जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को २४ (१) अनुसार दर्ता गर्न वा आवाद गर्न प्रतिवन्ध भएको देखिँदा दर्ता बदर गरी सरकारी सार्वजनिकमा अभिलेख अद्यावधिक गर्नुपर्ने राय सिफारिस पेस भएको हो ।

उपर्युक्त विवरणको आधारमा भक्तपुर जिल्ला साबिक दुवाकोट गा.वि.स.वडा नं. ८ ख कि.नं. ७ को क्षेत्रफल १९-१०-०-० जग्गाबाट कि. का. भई कायम हुन आएको सम्पूर्ण कित्ता जग्गाहरू मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ (२) अनुसार व्यक्ति विशेषको नाममा रहेको दर्ता लगत कट्टा गरी सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको साबिकको अवस्थामा अभिलेख अद्यावधिक गरी उक्त जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जा नेपाल सरकारको नाममा तयार गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भक्तपुरमा बुझाउन मालपोत कार्यालय, भक्तपुरलाई लेखी पठाउने भनी आयोगबाट मिति २०७०।३।३१ मा निर्णय भएको

हो । सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्ने उक्त निर्णयले निवेदकहरूको संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक हनन भएको छैन । साबिक कि.नं. ४७ बाट कि.का. भएको जग्गा कान्छा सुवालको नाममा दर्ता भएको देखिए तापनि रिट निवेदकहरूको दाता कान्छा सुवालको नै हक सुनिश्चित नभएको कारणबाट निजले भोगचलन गर्न नसकी सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको जग्गाहरू हाल रिट निवेदकहरूको स्वामित्वमा आएपछि निजहरूले पनि भोगचलन गर्न नसकी सार्वजनिक प्रयोगमा नै रहिरहेको हुँदा यस्तो सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा रहेको लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाममा ल्याउने गरी आयोगबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत छ ।

अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगबाट तत्कालीन अवस्थामा प्राप्त सबुद प्रमाणहरूको आधारमा तामेलीमा राख्ने गरी मिति २०४६।७।२४ मा निर्णय गरेको भए तापनि सोही विषयमा थप प्रमाण फेला पर्न आएकोले आयोगले पुनः अनुसन्धान गर्न नसक्ने भन्ने हुँदैन । अनुसन्धानको क्रममा फिल्डबुकको कैफियत महलमा आवाद बेलायक प्रति जनिएको विषयलाई पुष्टि हुने गरी नापी कार्यालयको प्रतिवेदन, सो जग्गाको तस्वीर, कसैको भोगचलन नरहेको भन्ने व्यहोराको सर्जमिन, गा.वि.स.को पत्र, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भक्तपुरले पठाएको प्रतिवेदन, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको निर्णयानुसार गठित छानबिन टोलीले पेस गरेको प्रतिवेदनसमेतको थप प्रमाणको आधारमा आयोगबाट मिति २०७०।३।३१ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ बमोजिम आयोगबाट भएको निर्णयउपर सम्बन्धित अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने कानूनी व्यवस्थाविपरीत रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित

जवाफ ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भक्तपुर र नापी कार्यालय, भक्तपुरको तर्फबाट लिखित जवाफ परेको देखिएन ।

अधिकारप्राप्त निकायबाट भएका वैध निर्णयहरू बदर नहुँदा कायम रहन्छन्, त्यस्ता निर्णयहरू बदर गराउने निश्चित प्रक्रिया र विधिसमेत कानूनले नै तोकिदिएको हुन्छ । त्यसरी तोकिएको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी पहिलेका निर्णयहरूलाई शून्यतामा परिणत गर्दै जाने हो भने त्यसले विवादका विषयहरूलाई सदैव अनिश्चय र अन्यौलमा राख्ने हुँदा पूर्व निर्णयको अस्तित्वलाई शून्यतामा परिणत गर्न नमिल्ने भनी पूर्ण इजलासबाट ने.का.प. २०६९, अंक ३, नि.नं. ८७८०, नारायणप्रसाद राजभण्डारीको मु.स. गर्ने शारदा राजभण्डारी विरुद्ध वेदप्रसाद भट्टराईसमेत भएको मुद्दामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्त यस विवादमा समेत आकर्षित हुने देखियो । एक पटक मालपोत कार्यालयबाट निर्णय गरी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा दिइसकेपछि त्यस्तो जग्गा रिट निवेदकहरूको हक भोगबाट सार्वजनिक कायम गर्दा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने, सोबमोजिम विपक्षीहरूले निवेदकलाई प्रतिवाद पेस गर्ने मौका प्रदान गरेको कुरा विपक्षीहरूले पेस गरेको लिखित जवाफबाट देखिन आएन । यसरी निवेदकलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने मौका दिनुपर्नेमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी गरेको निर्णय कायम राख्न नमिल्ने कुरा ने.का.प. २०५१, अंक १०, निर्णय नं. ४९९८ मा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तबाट प्रष्ट भएको छ । सोही आधारमा मालपोत कार्यालयबाट निवेदकको नाममा जग्गा दर्ता गरिसकेपछि पछिबाट सार्वजनिक ठहर गर्दा निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान नगरिएको भन्ने आधारमा मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर हुने देखिएकोसमेतका आधार र कारणबाट अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को निर्णय, सो निर्णयको आधारमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले मिति २०७०।५।१० मा गरेको दर्ता बदरको निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुन्छ । साबिक कि.नं. ३७५ बाट किताकाट भएका जग्गाको दर्ता पूर्ववत् कायम राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७१।११।१८ को आदेश ।

उक्त आदेश मिलेको छैन । मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४२।४।३० को निर्णय अनुसार कि.नं. ४७ को जग्गा किताकाट भई कायम भएको कि.नं. ३७५ को जग्गा कान्छा सुवालको नाममा दर्ता भएको छ । दर्तापश्चात् सो जग्गा विपक्षीहरूको नाममा हस्तान्तरण भएको छ । तर विवादित जग्गाको स्रोत नै दूषित छ । स्रोतविहीन दर्तालाई दूषित दर्ता मान्नुपर्ने हुन्छ । दूषित दर्ता गराउदैमा कुनै सम्पत्तिमा व्यक्तिको हक अधिकारको सिर्जना हुँदैन । वैधता प्राप्त गर्न पनि सक्दैन । स्रोत दूषित भएपछि सो जग्गा अन्यत्र हस्तान्तरण भई किता फोडद्वारा खण्डित भएको जग्गाको हैसियत पनि मूल जग्गासरह दूषित हुन्छ । यस्तै प्रश्न समावेश भएको ने.का.प. २०६६, अंक ८, निर्णय नं.८२०१ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । जग्गा सार्वजनिक भएको कुरा उक्त जग्गामा अवाल (नेवार) समुदायले कुल पूजा गर्ने गरेबाट र बसपार्क, मोटरबाटो, खानेपानी संस्थानको डिप बोरिङ रहेबाट प्रस्ट भएको छ । भोग चलन कोही कसैको छैन । सर्जमिन मुचुल्का, गा.वि.स.को पत्र र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भक्तपुरको प्रतिवेदनबाट जग्गा सार्वजनिक नै हो भन्ने देखिएको छ । पछि रोहितकुमार भट्टराईको संयोजकत्वमा गठित छानबिन टोलीले दिएको प्रतिवेदनमा पनि सार्वजनिक नै हो भनिएको हुँदा कि.नं. ३७५ बाट किताकाट भएर आएका जग्गा व्यक्ति विशेषको नहुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासको

मिति २०७१।१।१८ को आदेशमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा १ को खण्ड (ख) बमोजिम मुद्दा पुनः हेर्न पुनरावलोकनको अनुमति पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको निवेदन पत्र।

सभै नापीमा पनि उक्त जग्गाको हैसियत आवादी बेलायक उल्लेख भएको छ। बेलायक भन्नाले व्यक्ति विशेषले आवाद गर्न नमिल्ने हो। प्रत्यर्थी/निवेदक र निजहरूको दाता परदाताले उक्त सभै नापीउपर दाबी गर्न सकेको अवस्था पनि छैन। पती जनिई नाप नक्सा भएकोलाई सार्वजनिक ऐलानी जग्गा मान्नु पर्ने हुन्छ। सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता भए स्वतः बदर गर्न मिल्छ। हाल सो जग्गामा सार्वजनिक बाटो, बसपार्क खानेपानीको डिप बोरिङ र खानेपानीको कार्यालय भवनसमेत रहेको अवस्थाको विद्यमानता देखिँदा संयुक्त इजलासको आदेशमा पुनरावलोकनको अनुमति पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले यस अदालतमा पेस गरेको निवेदन।

यसमा निवेदकले पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदन व्यहोरा हेर्दा विवादको जग्गा सभै नापीमा पती जनिई नाप नक्सा भएको र सोउपर जग्गाको दाता परदाताले सभै नापीउपर कानूनको हदम्यादभित्र नापीमा उजुर गर्न सकेको नदेखिएको, उक्त जग्गामा सार्वजनिक बाटो, बसपार्क, खानेपानीको डिप बोरिङ र खानेपानीको कार्यालय रहेको भौतिक संरचना निर्माणसमेत भएको भन्ने दाबी लिएको देखिन्छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१)(२) अनुसार सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको अवस्थामा त्यस्तो दर्ता बदर गर्न सक्ने अधिकार सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई उक्त ऐनले प्रदान गरेको छ। नै.का.प. २०६७, अंक ७, निर्णय नं. ८४१७ मा समेत सार्वजनिक भोगमा रहेको सार्वजनिक

प्रकृतिका जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता हुन नसक्ने सिद्धान्त प्रतिपादित भएको अवस्था छ। मालपोत कार्यालयबाट जग्गाको दर्ता बदर भएको अवस्थामा सो बदरउपर उजुर गर्ने अन्य वैकल्पिक उपचारको व्यवस्थासमेत रहेको परिप्रेक्ष्यमा यस अदालतबाट मिति २०७१।१।१८ मा रिट जारी गर्ने गरी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ एवं प्रचलित न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको देखिँदा पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने व्यहोराको ०७३-NF-००२१ को मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०७३।७।१९ मा भएको आदेश।

त्यसै गरी ०७३-NF-००२० को मुद्दामा लगाउको ०७२-RV-००३१ को उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा आज यसै इजलासबाट पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान भएकोले प्रस्तुत मुद्दा सो मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा समेत साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ एवं प्रचलित न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने व्यहोराले भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवालीले बहाली पुर्जिबमोजिम जग्गा दर्ता गरिपाउँ भन्ने नभई छुट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन गरेको आधारमा जग्गा दर्ता भएको देखिन्छ। सभै नापीमा पती भनी जनिएको छ। आवाद बेलायक पती जग्गा सरकारी जग्गा हो। साबिक अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगबाट भएको पहिलाको निर्णय भ्रष्टाचारको कसुरमा कर्मचारीहरू उपर कारवाही गरिएको विषय हुँदा विषय नै फरक फरक हो। यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ र मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०७०।५।१० को निर्णय बदर भएको भए तापनि सो

निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन। किनभने सो जग्गा हालसम्म पनि सार्वजनिक प्रकृतिको नै छ। छानबिन टोलीको प्रतिवेदनले पनि त्यस कुरालाई स्पष्ट पारिसकेको छ। सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा गएमा त्यो जहिले सुकै बदर हुन सक्ने हुँदासमेत पुनरावलोकनको अनुमतिको आदेशमा उल्लेख भएका आधार र कारणअनुसार यस अदालतको मिति २०७१।१।१८ को आदेश (फैसला) बदर हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थीहरूको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री हरिहर दाहाल, श्री खगेन्द्र अधिकारी, विद्वान् अधिवक्ता डेकेन्द्रप्रसाद सुवेदीले विवादित जग्गाको विषयमा २०४६ सालमा अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगबाट निर्णय भई अन्तिम भएको सोही विषयमा हाल कुन कानूनी आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय गरेको हो सो खुल्दैन। सक्षम निकायबाट सोही विषयमा छानबिन भई निवेदन तामेलीमा राखिसकेपछि पुनः विवाद उठाई निर्णय गर्न मिल्दैन। दर्तावाला कसैलाई नबुझी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत जग्गा नेपाल सरकारको नाममा कायम गरिएको छ। २०१६ सालदेखि कारवाही सुरु भई २०२२ सालमा बहाली पुर्जी प्राप्त भएको हो। तत्कालीन श्री ५ को सरकारको २०३७ सालको निर्णयको आधारमा २०४२ सालमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट जग्गा दर्ता भएको हो। विवादित जग्गा कान्छा सुवालको साबिक बहाली पुर्जी, प्रमाण, भोग तथा दर्ताभिन्नको हो। बहाली पुर्जी बदर नगर्ने, दर्ता गर्ने निर्णय बदर नगर्ने तर सोबमोजिम कायम भएको जग्गा बदर हुने भनी गरेको निर्णय गैरकानूनी छ। विवादित जग्गामा खानेपानी कार्यालय रहेको भन्ने आधारमा सार्वजनिक हुने होइन। जग्गाको स्वामित्व हुन खेती नै गर्नुपर्दछ, घर नै बनाउनु पर्दछ भन्ने होइन। मालपोत कार्यालयले आफ्नो स्वविवेक प्रयोग

नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयको आधारमा निर्णय गरेको छ।

त्यसै कुरालाई मध्यनजर राखी यस अदालतको मिति २०७१।१।१८ को संयुक्त इजलासबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को निर्णय र मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०७०।५।१० को निर्णय बदर भइसकेको अवस्थामा पुनः तत् तत् निकायले पुनरावलोकनको अनुमति पाएर मुद्दाको पुनः उठान भएको छ। तर त्यसमा थप प्रमाण पेस हुनसकेको छैन। पुनरावलोकनको अनुमति जुन आधारमा प्रदान भएको छ, सोलाई संयुक्त इजलासको आदेश (फैसला) ले सम्बोधन गरी सकेको छ। त्यसै गरी पेस भएको नजिर पनि प्रासंगिक छैन। तसर्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७१।१।१८ को आदेश सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्तबमोजिम दुवैतर्फका कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७१।१।१८ को आदेश (फैसला) मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी / निवेदकहरूले भक्तपुर जिल्ला, दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८ (ख) साबिक कि.नं. ४७ को क्षेत्रफल १९-१०-० मध्ये ६-०-० जग्गाको बहाली पुर्जी कान्छा सुवाललाई दिने भन्ने तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०२१।४।१४ को निर्णयबमोजिम २०२२।१।२१ मा बहाली पुर्जी पाएको जग्गा नम्बरी दर्ता छुट भएकोमा जग्गा दर्ता गर्ने भन्ने बारेको तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट मिति २०३७।१।२ को परिपत्रअनुसार मालपोत विभागबाट मिति २०३८।६।२९ मा निर्णय भई मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४२।४।३० को निर्णयबाट कि.नं. ४७ कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं. ३७५ को जग्गा कान्छा सुवालका नाममा

दर्ता भएकोमा सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गरेको भनी सोउपर उजुरी परी तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगबाट मिति २०४६।०।२४, २०४६।१।१८ र २०४७।१।५ मा निवेदन परेकोमा मालपोत कार्यालयले कानूनले दिएको अधिकार अन्तर्गत दर्ता गरेकोले तामेलीमा राख्ने तथा रोक्का जग्गा फुकुवा गर्ने गरी निर्णय भएपश्चात् उक्त कि.नं. ३७५ को जग्गा विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिको नाममा हक हस्तान्तरण हुँदै हाल कायम रहेका कि.नं. ४३१, ४३२, ४३३, ४४३, ४४५, ४५२, ४६९, ४७१, ४३४, ४४२, ४४४, ४४८, ४५१, ४५३, ४६८, १२१८, १२२२, १२२४ र कि.नं. १२२७ को दर्ता बदर गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम हुने ठहर गरी निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०७०।३।३१ मा भएको निर्णयको आधारमा प्रत्यर्थी / निवेदकहरूको हक भोगको जग्गाको दर्ता बदर गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्ने गरी निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालयबाट मिति २०७०।५।१० मा भएको दर्ता बदर गर्दा प्रतिवाद गर्ने मौकासमेत नदिएबाट उक्त निर्णयहरू साम्प्रतिक हकप्रतिकूल हुनुको साथै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल रहेकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पूर्ववतरूपमा कायम राख्न माग गरी ०७०-WO-०२१२ को निवेदन दिएको देखिन्छ। उक्त रिट निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।१।१८ मा निवेदक / विपक्षीहरूको उल्लिखित निर्णयहरू बदर भएपश्चात् विपक्षी / निवेदकहरूले यस अदालतमा मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्न अनुमति पाउँ भन्ने व्यहोरा ले दिएको निवेदनमा यस अदालतबाट यस अदालतको यस अघि मिति २०७१।१।१८ को आदेशउपर साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) अनुसार अनुमति प्रदान भई आज निर्णयार्थ पेस भएको देखियो।

३. ०७०-WO-०२१२ को रिट निवेदनमा

निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पेस गरेको लिखित जवाफ हेर्दा साबिक कि.नं. ४७ बाट कि.का. भएको कि.नं. ३७५ को जग्गा कान्छा सुवालको नाममा दर्ता भएको देखिए तापनि रिट निवेदकहरूको दाता कान्छा सुवालको नै हक सुनिश्चित नभएको कारणबाट निजले भोग चलन गर्न नसकी सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको जग्गाहरू हाल रिट निवेदकहरूको स्वामित्वमा आएपछि निजहरूले पनि भोगचलन गर्न नसकी सार्वजनिक प्रयोगमा नै रहिरहेको हुँदा यस्तो सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गाको व्यक्ति विशेषका नाममा रहेको लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाममा ल्याउने गरी आयोगबाट निर्णय भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख छ। निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालयको लिखित जवाफमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट कि.नं. ३७५ को जग्गाबाट विभिन्न मितिमा कि.का. गरी दर्ता गराएका व्यक्तिहरूको दर्ता स्वेस्ता बदर गरी सरकारी सार्वजनिक जग्गाको साबिकको अवस्था अभिलेख अध्यावधिक गर्ने गरी लेखी आएकोले सोहीअनुसार मिति २०७०।५।१० मा दर्ता बदर गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गरेको हो भन्ने उल्लेख गरेको देखियो।

४. उपर्युक्तबमोजिम प्रस्तुत विवादमा यस अदालतबाट मिति २०७३।७।१९ मा भएको पुनरावलोकनको अनुमति, संयुक्त इजलासको मिति २०७१।१।१८ को आदेश र पुनरावलोकन निवेदन जिकिरको रोहमा हेर्नुपर्ने देखियो। यसरी हेर्दा भक्तपुर जिल्ला, दुवाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८ (ख) साबिक कि.नं. ४७ को क्षेत्रफल १९-१०-० मध्ये रोपनी १६-०-० जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी कान्छा सुवालले मिति २०१६।१२।१० मा निवेदन दिएकोमा भक्तपुर माल पहिला फाँटबाट २०१७।४।१८ मा निज कान्छा सुवाललाई सो जग्गाको बहाली पुर्जी दिने भनी निर्णय भई उक्त निर्णय समर्थनको लागि पठाएकोमा चार सालको पोत मिन्हा दिई त्यसपछि आँठासरह पोत

लिई बहाली पुर्जा दिनु भन्ने तत्कालीन वन कृषि मन्त्रालयको मिति २०२१।४।१ को निर्णयबमोजिम भक्तपुर माल पहिला फाँटबाट २०२५ सालसम्म चार वर्षो पोत मिन्हा दिई २०२६ सालको बालीदेखि पोत बुझाउने गरी २०२२।१।२१ मा बहाली पुर्जा दिएको देखिन्छ। २०२२ सालमा बहाली पुर्जा पाएको जग्गा नापी हुँदा छुट हुन गएकोले दर्ता गरिपाउँ भनी कान्छा सुवालले मिति २०२१।१।२१ मा दिएको निवेदनउपर कारवाही हुँदा नम्बरी दर्ता छुट भएकोमा जग्गा दर्ता गर्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट मिति २०३७।१।२ मा निर्णय भइसकेको हुँदा सोही निर्णयबमोजिम गर्नु भनी मालपोत विभागबाट मिति २०३८।६।२९ मा निर्णय भई उक्त निर्णय कार्यान्वयन गर्न मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा पठाएकोमा सो कार्यालयबाट मिति २०४२।४।३० मा जग्गा दर्ता गर्ने गरी निर्णय भएको पाइन्छ।

५. कि.नं. ४७ को क्षेत्रफल १९-१०-० मध्ये रोपनी १६-०-० जग्गा कान्छा सुवालका नाममा दर्ता गर्न सिफारिस गर्ने भनी छुट जग्गा दर्ता समितिको मिति २०४१।१।२१ को निर्णयबमोजिम कि.नं. ४७ को क्षेत्रफल १९-१०-० मध्ये पूर्वतर्फ रो.३-१०-० छाडी पश्चिमतर्फबाट रोपनी १६-०-० जग्गा कान्छा सुवालका नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०४२।४।३० मा निर्णय भई कि.नं. ४७ किताकाट हुँदा निज कान्छा सुवालको नाममा कि.नं. ३७५ कायम हुन आएको देखिन्छ। कान्छा सुवालको नाममा कायम भएको दर्ता र दर्ता स्वेस्तालाई चुनौती दिन नसकी यथावत् कायम रहेको देखिन्छ। सो निर्णय दर्ता स्वेस्ता यथावत् र अन्तिम भइरहेको अवस्थामा अब त्यसलाई अन्यथा गर्न मिल्दैन।

६. जग्गा दर्ता सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४२।४।३० को निर्णय विरुद्ध सार्वजनिक जग्गा दर्ता गरेको भनी तत्काल कान्छा सुवाल, जग्गा दर्ताको काम कारवाहीमा संलग्न कर्मचारी

र गाउँ पञ्चायतका प्रतिनिधिसमेत उपर विशेष प्रहरी विभागमा उजुरी परी उक्त उजुरीउपर निर्णयार्थ तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगसमक्ष पेस भएकोमा २०२२।१।२१ मा बहाली पुर्जा पाई भोग गरी आएकोमा नापीमा छुट भएको उक्त जग्गा मालपोत कार्यालयको मिति २०४२।४।३० को निर्णयले कान्छा सुवालको नाममा दर्ता भएपछि छुट जग्गा दर्ता गर्ने अधिकार मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ (२) ले दिएको अधिकारअन्तर्गत मालपोत कार्यालयले निर्णय गरेको भन्ने आधारमा उजुरी तामेलीमा राख्ने गरी उक्त आयोगबाट मिति २०४६।७।२४ मा निर्णय भएको देखिन आएको छ। यसैगरी सोही विषयमा निलम्बनमा परेका कर्मचारीको निलम्बन फुकुवा गर्ने गरी मिति २०४६।१।१८ मा निर्णय भएको तथा विवादित जग्गा रोक्का फुकुवा भएको र कान्छा सुवालको निवेदनको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगका तत्कालीन प्रमुख आयुक्तको मिति २०४७।१।५ को निर्णयअनुसार मिति २०४७।१।९ मा जग्गा फुकुवा भएको देखिन्छ।

७. उक्त जग्गा मिति २०४७।१।९ मा फुकुवा भएपश्चात् विभिन्न कितामा किताकाट हुँदै विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिको नाममा हक हस्तान्तरण हुँदै आएको जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भनी २०६८ सालमा पुनः उजुरी परेपछि प्रस्तुत विवादको उठान भएको देखिन्छ। उजुरी परेपछि यस मुद्दाका निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अन्य प्रमाणहरूको खोजी गरेको देखिँदैन। एक पटक आफैँले जग्गा फुकुवा गर्ने गरी गरेको निर्णयसमेतलाई केही उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। व्यक्ति विशेषको नाममा रहेको सम्पूर्ण किता जग्गाको दर्ता लगत कट्टा गरी सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख राखी नेपाल सरकारको नाममा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बनाउनु भनी निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा लेखी पठाउने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान

आयोगले मिति २०७०।३।३१ मा निर्णय गरेको र उक्त निर्णयको आधारमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट साबिक कि.नं. ३७५ बाट किताकाट भई ०७०-WO-०२१२ का रिट निवेदकहरू समेतका नाममा कायम भएको विभिन्न किता जग्गाको दर्ता लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्ने गरी मालपोत कार्यालयले मिति २०७०।५।१० मा निर्णय गरेको देखिन्छ।

८. यद्यपि निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालयले मालपोत ऐन, २०३४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका जग्गामध्ये सार्वजनिक जग्गा कुनै व्यक्ति विशेषले व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गरे गराएको अवस्थामा बदर गर्न नपाउने होइन। तर त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्न पाउने मालपोत कार्यालयले स्वतन्त्र तरिकाले निर्णय गरेको हुन जरूरी हुन्छ। यस विवादमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले आफ्नो कानूनसम्मत स्वतन्त्र तरिकाले प्रत्यर्थी / निवेदकहरूको नाममा दर्ता रहेको जग्गाको दर्ता बदर गरेको देखिँदैन। उक्त दर्ता बदर गर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को निर्णयको आधारमा गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न मौजुदा प्रमाणबाट देखिएको छ। जबकी आफ्नो कानूनबमोजिम निर्णय गर्न पाउने निकाय / अधिकारीले निर्णय नगरी अर्को निकाय अधिकारीको निर्णयको आधारमा जग्गाको दर्ता बदर गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफैँले पहिले गरेको यीनै विवादित जग्गाका परदाता कान्छा सुवालको नाममा कायम भएका साबिक कि.नं. ३७५ को जग्गा फुकुवा गर्ने गरी गरेको निर्णयलाई हेरेको देखिँदैन।

९. साबिक कि.नं. ३७५ को जग्गा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४२।४।३० निर्णयबमोजिम कान्छा सुवालको नाममा दर्ता भएकोमा उक्त दर्ताउपर उजुर परी विशेष प्रहरी विभाग हुँदै

तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगको मिति २०४६।७।२४, २०४६।११।१८ र २०४७।१।५ को निर्णयबाट भ्रष्टाचार भएको नदेखिई उक्त उजुरी तामेलीमा राख्ने निर्णय भएपछि समानान्तर निकाय निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पूर्व निर्णय बदर वा रद्द नै नगरी पुनः व्यक्ति विशेषको नाममा कायम रहेको जग्गाको दर्ता बदर गर्ने निर्णय गरी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा लेखी पठाएको छ।

१०. कि.नं. ३७५ को जग्गा तहत हस्तान्तरण भई यी निवेदकहरू समेतका विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा दर्ता रहेको तथ्यमा विवाद छैन। मिति २०१६।१२।१० मा भक्तपुर माल पहिलो फाँटमा निवेदन दिने कान्छा सुवाल, मिति २०४२।४।३० को मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको निर्णयमा उल्लिखित कान्छा सुवाल र पछि विभिन्न निकायहरूबाट निर्णय हुँदालगायतका कारवाहीमा उल्लिखित कान्छा सुवाल एकै व्यक्ति नभई फरक फरक व्यक्ति हुन भन्ने प्रकृतिको कुनै विवाद कतै कुनै निकायमा उठेको वा उठाइएको देखिँदैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनअनुसार मालपोत कार्यालयले सो जग्गाको दर्ता बदर गरेको अवस्था छ। तर विवादित जग्गाको दर्ता बदर गर्दा निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालयले मालपोत ऐनको व्यवस्था स्वतन्त्ररूपमा प्रयोग गरेको देखिँदैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशित मिति २०७०।३।३१ को निर्देशित निर्णय पालना गरेको देखिन्छ। कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुसार निर्देशित सिद्धान्तको पालना र प्रयोग गर्न मिल्दैन। तर कसैले कुनै निकाय / पदाधिकारीको निर्देशित निर्णय पालना र प्रयोग गरेमा त्यसलाई यस अदालतले संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार परीक्षण गर्दछ।

११. विवादित जग्गाको बहाली पुर्जी दिने भन्ने तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०२१।४।१४ को निर्णय, मिति २०२१।१२।२१ को बहाली पुर्जी, नम्बरी

दर्ता छुट भएकोमा जग्गा दर्ता गर्ने भन्ने तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०३७।१।२ तथा मालपोत विभागको मिति २०३८।६।२९ को निर्णय, कान्छा सुवालको नाममा जग्गा दर्ता गर्ने भन्ने छुट जग्गा दर्ता समितिबाट मिति २०४१।१।२२ मा निर्णय भई मिति २०४२।४।३० मा भएको दर्ता, तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगबाट मिति २०४६।७।२४, २०४६।१।१९ र २०४७।१।५ मा भएको निर्णय बदर गराउन कुनै कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरिएबाट तत् निकायका उक्त निर्णयहरूको कानूनी अस्तित्व रहिरहेको अवस्थामा उक्त निर्णयहरू बदर वा रद्द नै नभई निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो पूर्व निर्णयको प्रतिकूल हुने गरी निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्तसमेतको आधारमा निर्णय गर्न मिल्ने देखिएन ।

१२. निवेदक / विपक्षीको उक्त आफ्नो पूर्वनिर्णय यथावत् रहेको त्यस्तो स्थितिमा उक्त पूर्व निर्णयविपरीत हुने गरी त्यही विवादित विषयमा अर्को निर्णय गर्दा निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । पूर्वनिर्णय रद्द वा बदर नभई यथावत् कायम रहेको अवस्थामा सोही विवादित विषयमा अर्को निर्णय गर्न सम्बन्धित निकाय बन्धनकारी हुने हुँदा पूर्व निर्णयको कानूनी अस्तित्वको प्रतिकूल हुने गरी सोही निकायले अर्को निर्णय गर्न मिल्दैन । यस्तै विवाद समाहित रहेको विषयमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट ने.का.प. २०६९, अंक ३, निर्णय नं. ८७८० मा अधिकारप्राप्त निकायबाट भएका वैध निर्णयहरू बदर नहुँदा कायम रहन्छन्, त्यस्ता निर्णयहरू बदर गराउने निश्चित प्रक्रिया र विधिसमेत कानूनले नै तोकिदिएको हुन्छ । त्यसरी तोकिएको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी पहिलेका निर्णयहरूलाई शून्यतामा परिणत गर्दै जाने हो भने त्यसले विवादका विषयहरूलाई सदैव अनिश्चय र अन्यायमा राख्ने हुँदा पूर्व निर्णयको अस्तित्वलाई शून्यतामा परिणत गर्न नमिल्ने भनी प्रतिपादन भएको

सिद्धान्त यस विवादमा समेत आकर्षित हुने देखियो । तर निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालय, भक्तपुर र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो नजिर यस विवादमा आकर्षित नहुने आधार र कारण देखाउन सकेको देखिँदैन ।

१३. निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्तलाई निकाय / पदाधिकारीले पालना नगर्ने हो भने मुद्दा कहिल्यै अन्तिम हुँदैन र पक्षले न्याय पाउँदैन भन्ने न्यायिक व्यवस्था छ । यसो भनी रहँदा पहिले भएको निर्णय पछिल्लो निर्णय गर्दा कायम भएको हुनुपर्ने वा नपर्ने कुरा पनि विचारणीय हुन्छ । यस विवादमा मालपोत कार्यालयको मिति २०४२।४।३० निर्णयले विवादित जग्गा ०७०-WO-०२१२ का रिट निवेदकहरूका परदाता कान्छा सुवालको नाममा दर्ता भएको देखिन्छ । कान्छा सुवालले दर्ता गराएको साबिक कि.नं. ३७५ को जग्गामा निजले भोग चलन गर्दासमेत विवाद भएको देखिँदैन । ०७०-WO-०२१२ को रिट निवेदन र आज पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु एउटै हो । अर्थात् ०७०-WO-०२१२ को रिट निवेदनको जरियाबाट उत्पन्न विवाद हो । यसरी विवाद उत्पन्न भएपछि पेस भएको ०७०-WO-०२१२ को रिट निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।१।१९ मा विवादको विषयमा निर्णय भइसकेको देखिन्छ । उक्त निर्णयमा निवेदक / विपक्षीले पहिले गरेको निर्णयको अस्तित्वलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । कुनै पनि निकाय / पदाधिकारीले पहिले आफैँले गरेको निर्णय बदर नभएसम्म सो निर्णय अस्तित्वमा रही रहने कुरा यस फैसलाको प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख भएको छ । त्यसैगरी जुन निकायले पहिले निर्णय गरेको छ, सो निर्णय बदर नहुँदासम्म न्यायको मान्य सिद्धान्तबमोजिम पालना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१४. अर्कोतर्फ कुनै व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता रहेको जग्गाको दर्ता कुनै पनि निकायबाट बदर गर्नुपूर्व दर्तावालालाई सुनुवाइ र प्रतिवादको मौका

दिनुपर्ने हुन्छ। निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०७०।३।३१ मा तथा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट मिति २०७०।५।१० मा प्रत्यर्थी / निवेदकहरूको नामको जग्गाको दर्ता बदर गर्ने निर्णय गर्दा प्रत्यर्थी / निवेदकहरूलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गरेको देखिएन। सुनुवाइको मौका नदिई एक पक्षीयरूपमा गरिएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र सुनुवाइको सिद्धान्तविपरीत भई बदर भागी हुने हुन्छ। अरु कसैको हक, भोग र स्वामित्वको जग्गा तथा सम्पत्ति अन्य कुनै निकाय वा संस्थाले आफैले निर्णय गरी हक र स्वामित्व परिवर्तन गर्ने गरेको निर्णय तथा पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित काम कारवाही प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको समेत प्रतिकूल (Contrary to the Principle of Natural justice) हुन्छ। निवेदकलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने सुनुवाइको मौका दिनुपर्नेमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी गरेको निर्णय कायम रहन सक्ने अवस्था रहँदैन। यस सम्बन्धमा यस अदालतको सयुक्त इजलासबाट ने.का.प. २०५१, अंक १०, निर्णय नं. ४९९८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तले पनि सुनुवाइको मौका नदिएको मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय बदर भएको छ।

१५. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट ने.का.प. २०६७, अंक १, निर्णय नं. ८२९४ मा सुनुवाइको मौका भनेको प्राकृतिक न्यायको आधारभूत विधिशास्त्रीय सिद्धान्तको रूपमा रहेको छ। जुन व्यक्तिको हक वा हितको प्रतिकूल कारवाही वा निर्णय गर्न लागिएको हो, सो व्यक्तिको कुरा सुन्नु (Audi Alteram partem) तथा निजलाई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न मनासिब अवसर दिइनु पर्दछ। यस्तो व्यक्तिलाई प्रशासकीय वा न्यायिक कारवाही र निर्णयको प्रतिकूल प्रभावबाट कार्यविधिगत सुरक्षा प्रदान गर्नु नै सुनुवाइको सिद्धान्तको मुलभूत उद्देश्य रहने, कसैको

संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी उक्त हकहरूको प्रचलनमा रोक लगाउँदा सम्पत्ति धारकलाई सो सम्बन्धमा सफाई पेस गर्ने वा तत्सम्बन्धी प्रमाण पेस गर्ने अवसर दिएर मात्र निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ।

१६. त्यसैगरी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक वीरबहादुर राउत अहिर विरुद्ध गृह मन्त्रालयसमेत भएको (ने.का.प. २०६८, मंसिर, निर्णय नं. ८६६३, पृष्ठ १२७६) उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा “कुनै निर्णयबाट कसैको हकमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र स्वाभाविक हुन्छ। सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको निर्णयले निर्णयको स्थान नै लिन नसक्ने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले न्यायिक प्रक्रियालाई स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउने हुँदा यसको उपेक्षा गरी भएको निर्णयलाई पूर्वाग्रही निर्णयको संज्ञा दिन उपयुक्त हुने। ...प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लङ्घन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नु पर्ने” भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको छ। यस्तो अवस्थामा विपक्षी / निवेदकहरूले व्यक्तिको नामको दर्ता बदर गर्ने कार्य उल्लिखित सिद्धान्तसमेतबाट समर्थित हुनसक्ने देखिएन।

१७. यस विवादमा निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को निर्णयको आधारमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले मिति २०७०।५।१० मा निर्णय गर्दासमेत प्रत्यर्थी / निवेदकहरूलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान नगरी निवेदकहरू व्यक्ति विशेषको नामको दर्ताको जग्गा सार्वजनिक ठहर गरेको छ। यसरी निवेदकहरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा प्रत्यर्थीहरूलाई प्रतिवाद गर्ने मौका दिनुपर्नेमा बुझ्दै

नबुझी निर्णय गरेको देखियो । माथि उल्लिखित प्रतिपादित सिद्धान्तको विवादको विषयवस्तु र यस रिटको विवादको विषयवस्तु समान देखिएबाट उक्त सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने भई पुनरावलोकन कर्ता विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को निर्णय र मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०७०।५।१० को निर्णयबाट प्रत्यर्थीहरूको साम्प्रतिक हकमा प्रतिकूल असर पर्ने देखियो ।

१८. निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०७०।३।३१ मा निर्णय गर्दा कुन ऐनको कुन दफाले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी व्यक्ति विशेषको नामको जग्गाको दर्ता बदर गरेको हो सो कुरा पनि उक्त निर्णयमा देखिँदैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क ले निर्देशन दिई यस्तो दर्ता बदर गर्नसक्ने अधिकार रहेको पनि देखिँदैन । यसरी आफ्नो पूर्वनिर्णय यथावत् रहँदा रहँदै सो निर्णय निर्णय प्रतिकूल हुने गरी व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता रहेको जग्गा सार्वजनिक कायम गर्न नमिल्ने हुँदा यस अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्न दिएको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन ।

१९. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनाधिकार निर्देशन दिँदै जाने र सो निर्देशनको आधारमा मालपोत कार्यालयले कानूनले तोकेको विधि र प्रक्रिया पूरा नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनको आडमा सो निर्देशन कार्यान्वयन गर्त हेतुले निर्णय गर्दै जाने हो भने मालपोत कार्यालयले जग्गा दर्ता गर्ने र दर्ता बदर गर्न सक्ने गरी कानूनले दिएको अधिकारको सही प्रयोग र पालना गरेको मान्न सकिन्न ।

२०. एकपटक साबिक प्रमाण, भोग, बहाली पुर्जिसमेतको आधारमा मालपोत कार्यालयले व्यक्तिको नाममा दर्ता गरेको सोउपर उजुर परी छानबिन हुँदा

जग्गा दर्ता गर्ने अधिकार मालपोत ऐनले मालपोत कार्यालयलाई दिएको र सो अधिकारअन्तर्गत भएको दर्ता बदर नभएको अवस्थामा सो निर्णय अन्यथा नदेखिने भन्दै भ्रष्टाचारको आरोपबाट कर्मचारीहरूलाई सफाई दिई कारवाहीको क्रममा राखेको विवादित जग्गाको रोककासमेत फुकुवा गर्ने गरी निवेदक / प्रत्यर्थी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय नै भएको अवस्था छ । त्यस अघि आफ्नै कार्यालयबाट छानबिन गरी भएको निर्णयलाई असर पर्ने गरी यसो वा उसो गर्नु भनी निर्देशन दिने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रचलित कानूनले नदिएको अवस्थामा त्यसलाई केही नभनी पुनः सोही जग्गा सार्वजनिक जग्गा दर्ता भएको भन्ने विषयमा परेको उजुरीको आधारमा जग्गाको दर्ता बदर गर्ने र सरोकारवालालाई सुनुवाइको मौकासमेत नदिई मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशन कार्यान्वयन गरेको देखिएबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दिएको निर्देशन र सो निर्देशनको आधारमा मालपोत कार्यालयले जग्गाको दर्ता बदर गरी सार्वजनिक कायम गर्ने गरेको निर्णय कानूनतः त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को र मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०७०।५।१० को निर्णयहरू बदर गर्ने यस अदालतको मिति २०७१।११।१८ को निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि नदेखिँदा बदर गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन ।

२१. अतः यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।११।१८ मा निवेदक / विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।३।३१ को निर्णय र निर्णयको आधारमा अर्का निवेदक / विपक्षी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले मिति २०७०।५।१० मा प्रत्यर्थी / निवेदकहरूको जग्गाको दर्ता बदर गर्ने गरी गरेको निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी साबिक कि.नं. ३७५ बाट किताकाट भएका जग्गाको

दर्ता पूर्ववत् कायम राख्नु भनी निवेदक / विपक्षीहरू समेतको नाममा जारी भएको परमादेशसमेतको आदेश परिवर्तन गरी रहन परेन। तसर्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७१।११।१८ को आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। यो आदेश कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत निवेदक / विपक्षीहरूलाई जानकारी दिनु भनी फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी लेखी पठाई प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कडा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।
न्या. ओमप्रकाश मिश्र
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: भीमबहादुर निरौला
इति संवत् २०७४ साल भदौ ८ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १८७०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
आदेश मिति: २०७४।०५।०७
०७२-WO-००१७

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ४ गैरीधारा
बस्ने रमेश भट्ट
विरुद्ध
विपक्षी : नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- अधिग्रहणसम्बन्धी कार्य गर्नलाई अधिकृत मनोनयन गर्नु र अधिग्रहण गर्नु एउटै कार्य हुन सक्दैन। अधिकृत मनोनयन भएको आधारले मात्र अधिग्रहण सम्बन्धमा कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी सूचना दिई मुआब्जासमेत दिई अधिग्रहण गरेको अवस्था देखिँदैन। प्रक्रियाको थालनी हुँदा प्रक्रियाले पूर्णता पाएको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. २)

- राज्य भन्नाले कार्यपालिका व्यवस्थापिका र न्यायपालिका मानिने भए पनि जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ अनुसार व्यक्तिको हक भोगको जग्गा सार्वजनिक हितको लागि कार्यपालिका अर्थात् तत्कालीन श्री ५ को सरकारले निर्णय गरी जग्गाधनीलाई कानूनबमोजिम मुआब्जा वा क्षतिपूर्ति प्रदान गरेर नेपाल सरकारले

कानूनबमोजिम प्राप्त गरेको अवस्थामा मात्र ग्याँस उत्खननसम्बन्धी कार्यका लागि विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले उपभोग गर्न पाउने देखिन आउने ।

(प्रकरण नं. ३)

- सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार व्यक्तिको नैसर्गिक र मौलिक अधिकार हो । व्यक्तिका यस्ता अधिकारमा आघात पुग्ने निर्णय गर्दा साधिकार निकायले कानूनको उचित प्रक्रिया पुन्याएर कानूनबमोजिम गरिएको भएमा मात्र कानूनी मान्यता पाउन सक्ने ।
- मिति २०४३।१।१९ को विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको जग्गा अधिग्रहण गर्ने भनिएको निर्णय नै गैरसंवैधानिक, गैरकानूनी र गैर क्षेत्राधिकार पूर्ण रहेपछि त्यस्तो गैरकानूनी निर्णयलाई आधार लिई प्रकाशित गरेका सूचनासमेतका काम कारवाही र जग्गा रोक्का राख्नका लेखी पठाउने एवं जग्गामा कम्पाउण्डवाल लगाउनेसमेतका विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट भएका सम्पूर्ण निर्णय एवं पत्राचार अनधिकृत र स्वतः गैरकानूनी हुने भई कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- राज्य र राज्यको कार्यकारी निकायअन्तर्गत रहने सार्वजनिक निकाय विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको सबै सेवाग्राहीलाई समान व्यवहार गर्ने कर्तव्य रहने ।
- एउटै उद्देश्यका लागि एउटै निर्णयले रोक्का राखेका जग्गा मध्ये कुनै व्यक्तिका हकमा रोक्का फुकुवा गर्ने कसैका हकमा प्रयोजनअनुसारको काम अगाडि नबढाई जग्गा रोक्का मात्र राखिरहने कार्य आफैँमा स्वेच्छाचारी ठहरिने हुँदा त्यस्तो

काम कारवाहीमा संविधान, कानून र सर्वस्वीकार्य समानताको सिद्धान्तलाई अनुशरण गरिएको रहेछ भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू यज्ञमूर्ति बन्जाडे, हरिहर दाहाल, बद्रिबहादुर कार्की र चेतनाथ घिमिरे

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवाली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १(झ)(ग)
- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३

आदेश

स.प्र.न्या.गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

निवेदकको निवेदन व्यहोरा :

म निवेदकका काका गंगाधर भट्टको नाममा काठमाडौँ जिल्ला कोटेश्वर वडा नं. ३(क) को कि.नं. २७७ र कि.नं. २७८ को जग्गा दर्ता रहेको थियो । जुन जग्गा काकाको देहावसानपश्चात् काकी शैलजा भट्टको नाममा दर्ता कायम भएको थियो । म निवेदक तथा आमा सुशीला भट्ट वादी भई काका, गंगाधर भट्टको श्रीमती शैलजा भट्ट तथा छोराहरू उदय, विजय र विनय भट्टसमेतका उपर सम्मानित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अंश चलन मुद्दामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित

सम्पत्तिबाट २ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहरी मिति २०७०।१।३० मा फैसला भएको थियो ।

यसरी सम्मानित काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिम काका गंगाधर भट्टको नाउँमा दर्ता भएको साबिक कोटेश्वर गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. २७७ को क्षेत्रफल १-२-०-० जग्गा नयाँ सर्भे नापी हुँदा मिति २०६३।३।१६ को मि.नं. १३४ को निर्णयले कि.नं. १७ र कि.नं. २३० कायम भएको जग्गा मिति २०७०।६।८ को प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारको निर्णयले कित्ताकाट भई कि.नं. १७ बाट कि.का. हुँदै कायम भएको कि.नं. ५९२ को क्षेत्रफल २१९.०९ वर्गमिटर र कि.नं. २३० बाट कित्ताकाट हुँदै कायम भएको कि.नं. ३५० को क्षेत्रफल ३०.८० वर्गमिटर जग्गा म निवेदक रमेश भट्टका नाउँमा दर्ता स्रेस्ता कायम भई ज.ध.द.प्र. पुर्जासमेत प्राप्त गरिसकेको छ ।

प्रत्यर्थी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट काठमाडौं उपत्यकामा प्राकृतिक ग्याँस खोज तलासको सिलसिलामा जग्गाधनीहरू श्री गंगाधर भट्ट र उदय भट्टको नाउँमा रहेको जग्गा काठमाडौं जिल्ला कोटेश्वर गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. २७७, २७८ (हाल कि.नं. १६, २३२, १७ र २३०) को जग्गामध्ये १-०-०-० (एक रोपनी) जग्गा अधिकरण गर्ने सम्बन्धमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०४३।९।११ को निर्णयले अधिग्रहण गरिएको र उक्त जग्गा मिति २०४५।१।२७ को प्रत्यर्थी खानी विभागको पत्रबाट प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारमा रोक्का रहेको व्यहोरा निवेदकलाई मिति २०७१।१।२७ गते जानकारी भयो ।

प्रत्यर्थी खानी विभागबाट अधिग्रहण गर्ने भनिएको निर्णयको प्रतिलिपि उपलब्ध हुन नसकेको कारण राष्ट्रिय सूचना आयोगमा निवेदन गरेकोमा आयोगबाट प्रत्यर्थी खानी विभागलाई मिति २०७२।२।१९ मा पत्राचार गरी ७ दिनभित्र

निर्णयसहितको जवाफ माग गरिएकोमा प्रत्यर्थी खानी विभागबाट मिति २०४३।९।११ गते अंकित भएको टिप्पणीको प्रमाणित प्रतिलिपि २ पाना मिति २०७२।२।२४ मा प्रत्यर्थी राष्ट्रिय सूचना आयोगमा पठाएपछि मात्र मिति २०४३।९।११ को निर्णयको बारेमा विस्तृत जानकारी हुन आयो । उक्त निर्णय गर्नुभन्दा अगाडि प्रत्यर्थी खानी विभागबाट तत्कालीन समयमा सम्बन्धित जग्गाधनीलाई कुनै पनि प्रकारको थाहा जानकारी नदिई सुनुवाइको मौकासमेत प्रदान नगरिकन अधिग्रहण गरी रोक्का राख्ने कार्य गरेको हुँदा उक्त निर्णय सर्वमान्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत रहेको छ ।

साबिक कि.नं. २७७ र कि.नं. २७८ को जग्गामा प्राकृतिक ग्याँस उत्पादनको सम्भावना भएको क्षेत्र भनी अधिग्रहण गर्ने भन्नेसम्म उल्लेख गरी मिति २०४३।९।११ मा निर्णय भएकोसम्म देखिएको, तर २०४३ सालदेखि हालसम्म अधिग्रहणको निम्ति कुनै प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छैन । यसप्रकार अनाहकमा प्रत्यर्थी खानी विभागबाट रोक्का राख्ने कार्य निरन्तररूपमा भइरहेको छ । जबकि अधिग्रहण नै भइसकेको स्थितिमा पनि जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३४ बमोजिम आवश्यक नभएको जग्गा फिर्ता पाउने निवेदकको कानूनी हकसमेत रहेको छ ।

Eminent Domain को सिद्धान्तअनुसार नागरिकको निजी सम्पत्तिलाई उचित क्षतिपूर्ति दिएर मात्र प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(३) र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा रहेकोमा अधिग्रहण गर्ने भनी प्रक्रिया अवलम्बनसम्म नगरी तीसौं वर्षसम्म रोक्का राख्ने अधिकार प्रत्यर्थीहरूलाई रहेको छैन । फलतः प्रत्यर्थीहरूको काम कारवाही र निर्णयसमेत अनधिकृत एवं गैरकानूनी भई बदरभागी छ ।

वस्तुतः प्रत्यर्थी खानी विभागको मिति २०४३।९।११ को निर्णय हेर्दा पनि कि.नं. २७७ र

कि.नं. २७८ को जग्गामध्ये १ रोपनी जग्गा अधिग्रहण गरी ड्रिल गर्ने भनिएको छ भने अर्कोतर्फ अधिग्रहण गर्नका लागि जियोलाजिष्ट उत्तममान प्रधानलाई मनोनयन गर्ने निर्णय भएको र सोलाई सदरसम्म गर्ने कार्य भएको देखिन्छ । त्यसैले कानूनबमोजिम विधिवतरूपमा अधिग्रहण सम्पन्न नभएको जग्गा सदा सर्वदाका लागि रोक्का रहन नसक्ने भएकोले निवेदकसमेतको हकको साबिक कि.नं. २७७ र २७८ हाल कि.नं. ५९२ र ३५० को जग्गा फुकुवा हुनुपर्ने तथ्य स्पष्ट छ ।

प्रत्यर्थी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट हालसम्म अधिग्रहणको कुनै प्रक्रिया सुरु नभएकोले निवेदकको नाउँमा दर्ता स्रेस्ता कायम भएको जग्गा अधिग्रहण गर्ने मात्र भनी निरन्तररूपमा रोक्का राख्ने कार्य त्रुटिपूर्ण छ । यति मात्र होइन २०४५ सालमा नयाँ सभे नापी भएपछि अरनिको राजमार्गको विस्तारसँगै कोटेश्वर क्षेत्रमा व्यापकरूपमा घर निर्माण भइरहेकोले म निवेदकको नामको कित्ताहरू समेत प्राकृतिक ग्याँस योजनाको ड्रिलस्थल बनेको छैन र बन्न सक्ने कुनै सम्भावना पनि छैन । स्थानीयवासीहरूको भनाईअनुसार एक पटक पाइप गाडी त्यस क्षेत्रका जमीनमुनि ग्याँस छ छैन भनी अन्वेषणको निमित्त परीक्षणसम्म गरिएको थियो, तर त्यसपछि सो प्राकृतिक ग्याँस योजनाको न त कुनै काम भएको छ, न अधिग्रहण गर्ने कारवाही गरियो । फलतः विपक्षीले प्राकृतिक ग्याँस आयोजना सञ्चालन नगरी नागरिकको सम्पत्ति विना प्रयोजन नै निरन्तररूपमा रोक्का राख्ने काम कारवाही पूर्णतः कानूनप्रतिकूल रहेको छ ।

अधिग्रहण गर्ने नाममा मेरो नाउँको जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक कायम भइसकेको जग्गा होइन । त्यस उसले प्रत्यर्थीहरूको काम कारवाहीबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक तथा धारा १९ द्वारा विनिश्चित सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हक

अधिकारमा प्रत्यक्ष आघात परेको हुँदा प्रत्यर्थीहरूको काम कारवाही ऐ. को धारा १३ र धारा १९ को प्रतिकूल छ ।

अतएव: उपर्युक्तानुसार प्रत्यर्थीहरूबाट भएको काम कारवाही र तत्सम्बद्ध भए गरेका निर्णयहरूबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(३)(ड), १३(१) तथा धारा १९ द्वारा प्रदत्त संवैधानिक हकमा आघात भएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यो निवेदन गर्न उपस्थित भएको छु । तसर्थ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत प्रत्यर्थी नं. ३ नेपाल सरकार खानी तथा भूगर्भ विभागको मिति २०४३।१।११ को अधिग्रहण गर्ने भन्ने निर्णय तथा सो निर्णयानुसार मिति २०४५।१।२७ मा प्रत्यर्थी नं. ३ ले प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौंलाई रोक्का राख्न लेखी पठाएको पत्र र तत्सम्बद्ध प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारले निरन्तररूपमा रोक्का राख्ने गरी भइरहेको काम कारवाही र तत्सम्बद्ध मिति २०७१।९।२ को निर्णयलगायत मिति २०७१।९।९ को प्रत्यर्थी नं. ३ को निर्णय एवं मिति २०७१।९।१३ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अनावश्यकरूपमा रोक्का गरिएको निवेदकको जग्गा रोक्का फुकुवा गरी दिनु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत प्रत्यर्थीहरूको नाममा जारी गरी कुण्ठित हकको संरक्षण गरी न्याय पाउन सादर निवेदन गर्दछु ।

यस अदालतबाट भएको कारण देखाउ आदेश:

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई

सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु ।

विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगको लिखित जवाफ:

विपक्षी रिट निवेदकले यस आयोगले गरेको के कुन आदेश वा निर्णयले निजको हक अधिकार हनन भएको कारण यस आयोगलाई विपक्षी बनाउनु परेको हो निवेदनमा खुलाउनु भएको छैन । विपक्षी रिट निवेदकले प्रत्यर्थीमध्येको खानी तथा भूगर्भ विभागलाई विपक्षी बनाई विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएको कित्ता जग्गाको रोक्का राख्ने र प्राकृतिक ग्याँस आयोजनाको लागि अधिग्रहण गर्नेसम्बन्धी निर्णयसहितको सूचना उपलब्ध गराउन यस आयोगमा गर्नुभएको पुनरावेदनमा यस आयोगले पटक पटक आदेश र पत्राचार गरी उक्त सूचना आयोगमा झिकाई विपक्षीलाई उपलब्ध गराएको थियो । उक्त कुरा रिट निवेदकले रिट निवेदनमा पनि स्वीकार गर्नुभएको छ । जग्गा रोक्का राख्ने तथा ग्याँस आयोजनाको लागि अधिग्रहण गर्नेसम्बन्धी निर्णयको सूचना उपलब्ध गराउन आयोगले विपक्षी रिट निवेदककै हक अधिकारको लागि कार्य गरेको हो । आयोगलाई विपक्षी बनाउने कार्य निराधार र गैरकानूनी भएकोले यस आयोगको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ ।

विपक्षी नेपाल सरकार खानी तथा भूगर्भ विभागको लिखित जवाफ:

काठमाडौं उपत्यकामा प्राकृतिक ग्याँस खोजतलासको सिलसिलामा काठमाडौं उपत्यकाभित्रका विभिन्न स्थानका जग्गाहरूमध्ये तत्कालीन काठमाडौं जिल्ला, कोटेश्वर पञ्चायत वडा नं. ३(क) स्थित कि.नं. २७७ र २७८ को जग्गामध्येबाट एक रोपनी जग्गा, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ अनुसार अधिग्रहण गर्ने सम्बन्धमा तत्कालीन श्री ५ को

सरकारबाट मिति २०४३।१।१९ मा निर्णय भई यस विभागबाट अधिग्रहण प्रक्रिया अधि बढाई जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ६ बमोजिम सूचना प्रकाशित गरिएको र तत्कालीन काठमाडौं नगर पञ्चायत १० नं. वडा समितिलाई मिति २०४३।१।२४ मा पत्राचार गरी सो वडामा सूचनाहरू मिति २०४३।१।२७ मा टाँस गरी मुचुल्काहरू यस विभागमा प्राप्त भएको हो ।

उपर्युक्तअनुसार आवश्यक जग्गाहरू अधिग्रहण कार्यान्वयनको लागि तत्कालीन जिल्ला कार्यालय, काठमाडौंबाट जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ९(१) बमोजिम सम्बन्धित सरोकारवाला व्यक्तिहरूको जानकारीका लागि १५ दिनको सूचना गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित गरेकोमा सरोकारवालाहरू कोही कसैले ऐनको दफा ११ बमोजिम तोकिएको म्यादमा उजुर गर्न आउन सकेका छैनन् । त्यसपछि जिल्ला कार्यालय, काठमाडौंबाट अधिग्रहण गरिएको जग्गाहरूको सरोकारवाला व्यक्तिहरूले प्रमाणहरूसहित ७ दिनभित्र मुआब्जा रकम बुझ्न आउनु अन्यथा कानूनबमोजिम हुनेछ भनी सूचना प्रकाशित भएको छ । सो म्यादमा पनि सरोकारवाला उपस्थित नभएका उक्त जग्गाहरूका तत्कालीन जग्गाधनी श्री गंगाधर भट्ट र उद्धव भट्टका नाममा मुआब्जा रकम बुझ्न आउनु अन्यथा कानूनबमोजिम कारवाही हुने व्यहोराको सूचना प्रकाशित गरियो । जग्गाको मुआब्जा रकम बुझ्नको लागि पटकपटक सूचना प्रकाशित गर्दा पनि निज जग्गाधनीहरू उपस्थित भएनन् । तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०४३।१।१९ को अधिग्रहण गर्ने निर्णयानुसार मिति २०४५।१।२९ को विभागको पत्रानुसार कुनै पनि बैंकिङ कारोबार गर्न नदिन सम्पूर्ण वित्तीय संस्थाहरूलाई पत्राचार गरिदिन अनुरोध गर्दै नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटारलाई पत्राचार गरिएको थियो । यसका अतिरिक्त उक्त जग्गामा कुनै पनि कारोबार नगर्नु नगराउनु भनी सार्वजनिक सूचना

प्रकाशित गरिएकोसमेत अवस्था छ। यस विभागबाट जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को प्रक्रिया पूरा गरी अधिग्रहण गरी मालपोत कार्यालयमा रोक्कासमेत गरिएको उक्त जग्गा रोक्का रहेकै अवस्थामा यस विभागलाई समेत थाहा जानकारी नै नदिई विपक्षी रिट निवेदकको हक कायम हुन सक्ने होइन।

यस विभागले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ बमोजिम जग्गाधनीहरूलाई मुआब्जा रकम बुझ्न पटकपटक सूचना गर्दा र घर ठेगानामा सम्पर्क गर्दा पनि सफल नभएको कारण जग्गाधनीलाई मुआब्जा बुझाउन मात्र बाँकी रहेको अवस्थामा पछिबाट अंश चलन मुद्दामा सम्मानित काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाका आधारमा अधिग्रहण भएको जग्गामध्येको केही भागमा निजको हक कायम हुन सक्दैन। अधिग्रहण भएको जग्गामा अधिग्रहण गर्ने निकायबाहेक अन्यको हक कायम हुन नसक्ने हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ।

विपक्षी नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ:

काठमाडौं जिल्ला, कोटेश्वर गा.वि.स., वडा नं. ३(क) को कित्ता नं. २७७ र २७८ का जग्गाहरू प्राकृतिक ग्याँसको अन्वेषणका लागि खानी तथा भूगर्भ विभागबाट मिति २०४३।१।११ मा अधिकरण गर्ने निर्णय भई सोही विभागको मिति २०४५।१।२७ को पत्रबाट मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारमा रोक्का रहेको व्यहोरा रिट निवेदनबाट बुझिन्छ। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ मा नेपाल सरकारले कुनै सार्वजनिक कामको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक ठहराएमा यस ऐनबमोजिमको मुआब्जा दिने गरी नेपाल सरकारले जुनसुकै ठाउँको जतिसुकै जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेबाट नेपाल सरकारले सार्वजनिक कामको निमित्त रिट निवेदकलगायत जोसुकैको जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने नै

देखिन्छ। रिट निवेदकको जग्गा प्राकृतिक ग्याँस अन्वेषण प्रयोजनार्थ रोक्का भएको र निवेदकको जग्गा अधिकरण भएमा निवेदकले कानूनबमोजिम मुआब्जा पाउन सक्ने नै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ।

विपक्षी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारको लिखित जवाफ:

यसमा विपक्षीले लिनुभएको साबिक कोटेश्वर गा.वि.स. वडा नं. ३क को कि.नं. २७७ को जग्गा गंगाधर भट्टको नाममा दर्ता स्वेस्ता कायम भई खानी तथा भूगर्भ विभागको च.नं. २६२० मिति २०४५।१।२७ को पत्रबाट रोक्का रहँदा रहँदै दा.खा.मि.नं. ४९५ मिति २०७०।६।८ को निर्णयले नगर १० सिट नं. ११८७-०२ कि.नं. १७ ऐ. कि.नं. ११४७-२२ को कि.नं. २३० कायम भई आएको उक्त जग्गा २०७०।६।८ को निर्णयले कि. नं. ३५० र कि. नं. ५९२ रमेश भट्टको नाममा स्वेस्ता कायम रहेको देखिन्छ। अधिग्रहणको लागि खानी तथा भूगर्भ विभागबाट रोक्का रही रहेको जग्गा भूलबाट हा.सा. दा.खा. हुन गएको हुँदा यस कार्यालयबाट पुनः रोक्का राखिएको हो। रोक्का रहेको जग्गा कसैले दा.खा. गराई लिएमा जग्गा मिच्नेको ९ नं. बमोजिम जहिले बदर हुनसक्ने र खानी तथा भूगर्भ विभागको पत्रअनुसार रोक्का राखिएको कार्य गैरकानूनी नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ।

विपक्षी नेपाल सरकार, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ:

रिट निवेदकको माग दाबीको सम्बन्धमा खानी तथा भूगर्भ विभागलगायतका अन्य विपक्षी कार्यालयहरूबाट ऐनको म्यादभित्र लिखित जवाफ पेस हुने नै हुँदा यसमा केही उल्लेख गरी रहनु परेन। जहाँसम्म यस विभागको विषय छ। रिट निवेदकले यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्नाको स्पष्ट आधार र

कारण आफ्नो निवेदकको प्रकरण नं. १ देखि ११ सम्म कर्हिँकतै खुलाउन नसकी औपचारिकताको लागि मात्र यस विभागलाई विपक्षी बनाइएको देखिन्छ । निवेदन दाबीको कित्ता जग्गाको सम्बन्धमा यस विभागबाट कुनै काम कारवाही वा निर्णय नभएको / मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख(२) बमोजिम खानी तथा भूगर्भ विभागबाट प्रेषित पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारले जग्गा रोक्का राखेको कार्यमा यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

यस अदालतको आदेशः

यसमा जग्गा अधिग्रहणको सम्बन्धमा भए गरेको सम्पूर्ण काम कारवाहीको फायल सक्कलै जिल्ला प्रशासन कार्यालय र नेपाल सरकार खानी तथा भूगर्भ विभागलगायतका कार्यालयबाट झिकाई आएपछि पेस गर्नु ।

यस अदालतको आदेशः

यसमा जग्गा अधिग्रहण सम्बन्धमा भए गरेको सम्पूर्ण काम कारवाहीको सक्कल फाइल जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं र नेपाल सरकार खानी तथा भूगर्भ विभागलगायतका कार्यालयबाट झिकाउने भनी मिति २०७२।१२।२१ मा यस अदालतबाट आदेश भएकोमा जवाफमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको मिति २०७३।१।२३ को पत्रमा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०४३।१।११ को बैठकबाट उक्त विषयमा कुनै निर्णय भएको नदेखिएको भन्ने उल्लेख भएको र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको च.नं. ३६८१, मिति २०७३।१।८ को पत्रबाट जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी कुनै काम कारवाही उक्त कार्यालयबाट नभएको भनी उल्लेख गरेको भए तापनि खानी तथा भूगर्भ विभागबाट प्राप्त सक्कल मिसिल हेर्दा उक्त विभागको च.नं. १८१३, मिति

२०४४।३।२४ को जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई लेखिएको पत्रमा चेक नं. २५७५२९१ बाट रु. ५,६०,०००।- पठाएको, च.नं. १९६१, मिति २०४५।२।०४ को जिल्ला कार्यालयको पत्रबाट तत्काल काठमाडौं नगरपञ्चायतलाई विवादको जग्गा साबिक कि.नं. २७७ र २७८ समेत अधिग्रहण भएको भन्ने जानकारी पठाइएको भन्ने व्यहोराका पत्रहरू उक्त फाइलमा संलग्न रहेको देखिएकोले उल्लिखित पत्रहरूको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट भएका काम कारवाहीको स्पष्ट विवरणहरू खुलाउन लगाई प्राप्त भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु ।

यस अदालतको आदेशः

यसमा मिति २०४३।१।११ गतेको निर्णयले अधिग्रहण गरिएको भनी खानी तथा भूगर्भ विभागको पत्रद्वारा रोक्का भएको भन्ने देखिँदा विवादित जग्गा अधिग्रहणसमेतका सम्बन्धमा भएका पत्राचार रोक्कासहितको सम्पूर्ण काम कारवाहीसहितको मिसिल खानी तथा भूगर्भ विभागबाट झिकाउने र यस अदालतबाट मिति २०७३।१।८ मा भएको आदेशबमोजिमको कार्य सम्पन्न भएको नदेखिँदा जिल्ला प्रशासनबाट अधिग्रहणसम्बन्धीको सम्पूर्ण कागजातसहितको मिसिल १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु ।

यस अदालतको अन्तिम आदेश :

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी सुनुवाइका लागि पेस भएको प्रस्तुत निवेदन र संलग्न प्रमाण फाइलहरू अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री यज्ञमूर्ति बन्जाडे, श्री हरिहर दाहाल, श्री बद्रिबहादुर कार्की र श्री चेतनाथ घिमिरेले व्यक्तिको हक भोगको जग्गा

सार्वजनिक कामको निमित्त आवश्यक परेमा नेपाल सरकारले निर्णय गरी जग्गाको मुआब्जा, क्षतिपूर्ति वा सट्टापट्टामा अर्को जग्गा दिई अधिग्रहण गर्नुपर्छ । यो संविधान र कानूनको बाध्यात्मक सर्त हो । विपक्षीहरूले तत्कालीन नेपाल सरकारको मिति २०४३।१।१९ को निर्णयानुसार अधिग्रहण गरिएको हो भनी लिखित जवाफमा जिकिर लिएका छन् । परन्तु उक्त मितिमा जग्गा अधिग्रहण गर्ने निर्णय नेपाल सरकारले गरेको छैन भन्ने कुरा अदालतबाट सोधनी हुँदा नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले पठाएको जवाफबाट स्पष्ट भएको छ । खानी तथा भूगर्भ विभागले मिति २०४३।१।१९ मा जिओलोजिष्ट उत्तममान प्रधानलाई जग्गा प्राप्तिसम्बन्धी कारवाही गर्न मनोनयन गर्ने भनी पेस भएको टिप्पणी विभागीयस्तरबाट सदर भएकोसम्म देखिन्छ । जग्गा अधिग्रहणका लागि प्रक्रिया सुरु गर्न विपक्षी विभागबाट भएको उक्त निर्णय तत्कालीन नेपाल सरकारको निर्णय हुन सक्दैन । विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको सोही मिति २०४३।१।१९ को निर्णयले अधिग्रहणको प्रक्रिया सुरु गरिएको कि.नं. ४४४ को जग्गा स्वयम् विभागले मिति २०४९।१।१५ मा निर्णय गरी सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गरेको छ तर निवेदकको हकमा विना उद्देश्य निरन्तर रोक्का राखिरहेको छ । खानी तथा भूगर्भ विभागको मिति २०४३।१।१९ को जग्गा प्राप्तिका लागि कारवाही चलाउने भन्नेसम्मको निर्णय नेपाल सरकारको निर्णय हुन नसक्ने भई संविधान र कानूनप्रतिकूल हुँदा उक्त निर्णय र सोही निर्णयलाई आधारमानी विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले मिति २०४५।१।२७ मा विपक्षी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारमा रोक्का राख्नु भनी लेखेको पत्र एवं निरन्तर रोक्का रहिरहेको भनी उक्त कार्यालयले मिति २०७१।१।२२ गरेको निर्णय पत्राचारलगायत विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको मिति २०७१।१।१९ को निर्णय एवं मिति २०७१।१।१३ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी रोक्का

रहेको जग्गा फुकुवा गरिदिनु भनी विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज झवालीले तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट निर्णय नभई जग्गा अधिग्रहण गर्ने प्रश्न नै हुँदैन । निवेदकले अंश हक प्राप्त नगर्दैका अवस्थामा कि.नं. २७७ र २७८ का जग्गामध्येको एक रोपनी जग्गा अधिग्रहण गरी जानकारीको लागि मिति २०४३।१।२४ मा सूचना प्रकाशित गरिएको हो । निवेदक मुआब्जा बुझ्न नआएको कारण बुझ्न आउनु नआए कानूनबमोजिम गरिने भनी तत्कालीन जिल्ला कार्यालय, काठमाडौंले मिति २०५१।८।१४ मा १५ दिने सूचना प्रकाशित गरेको छ । अधिग्रहण गरिएको जग्गामा खानी तथा भूगर्भ विभागले कम्पाउण्डवाल तथा पालेघर निर्माण गरी कर्मचारी खटाई रेखदेख गरिरहेको छ । तोकिएको मुआब्जा लिन बाँकी भए कानूनबमोजिम हुनसक्ने नै हुँदा कानूनसम्मत रूपमा भएको अधिग्रहण गर्ने निर्णय बदर गरी जग्गा फिर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

म निवेदकसमेतको हकभोगको साबिक कोटेश्वर गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. २७७ र २७८ को जग्गा तत्कालीन समयमा काका गंगाधर भट्टको नाउँमा दर्ता रहेको थियो । उक्त जग्गामध्ये १ रोपनी जग्गामा प्राकृतिक ग्याँस उत्पादनको सम्भावना भएको क्षेत्र भनी अधिग्रहण गर्ने भन्नेसम्म उल्लेख गरी विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट मिति २०४३।१।१९ मा निर्णय भएको रहेछ । सोही निर्णयलाई जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ ले निर्देशित गरेको तत्कालीन श्री ५ को सरकारको निर्णयको संज्ञा दिई हालसम्म उक्त जग्गा निरन्तर रोक्का राखिएको छ । तर प्राकृतिक ग्याँस उत्पादनका लागि हालसम्म कुनै कार्य गरिएको छैन । विगत ३ दशक यताको शहरीकरणले गर्दा

उक्त स्थानमा यस समयमा ग्यास उत्पादन हुनसक्ने अवस्थासमेत छैन। मेरोसमेत हकको निजी सम्पत्ति सार्वजनिक हितका लागि चाहिने भएमा साधिकार निकाय नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार उचित क्षतिपूर्ति दिएर मात्र अधिग्रहण हुनुपर्नेमा गैरकानूनी विभागीयस्तरको निर्णयलाई आधार मानी अधिग्रहण गर्न भनी ३ दशकभन्दा बढी समयसम्म रोकका राखिराखेको विपक्षीहरूको निर्णय र सोका आधारमा भएका पत्राचारहरू समेत संविधान र कानूनप्रतिकूल हुँदा बदर गरी जग्गा फुकुवाको आदेशसमेत गरिपाउँ भनी निवेदकले निवेदनमा मुख्यरूपमा दाबी लिएको पाइयो।

दाबीको कि.नं. २७७ र २७८ को जग्गामध्येबाट एक रोपनी जग्गा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ अनुसार अधिग्रहण गर्ने सम्बन्धमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट मिति २०४३।१।११ मा निर्णय भई अधिग्रहण प्रक्रिया स्वरूप मिति २०४३।१।२४ मा सूचना प्रकाशित गरी मिति २०४४।२।१७ मा हकदाबीको सूचना प्रकाशित र मिति २०४५।२।१४ मा मुआब्जा रकम बुझ्ने सूचना प्रकाशित गरी सकिएको छ। यस विभागले मिति २०४५।१।२७ देखि उक्त जग्गा रोकका राखेको छ। जग्गाधनीलाई मुआब्जा बुझाउन मात्र बाँकी रहेको अवस्थामा अधिग्रहण गरिएको जग्गामध्येको केही भागमा निवेदकको हक कायम भएको आधारमा अधिग्रहण भएको जग्गा अधिग्रहण प्रयोजनको कामबाहेक अन्य कसैको स्वामित्वमा जान नसक्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभाग, रोकका रहिसकेको जग्गा कसैले दा.खा. गराई लिएमा पनि बदर हुन सक्दैन भन्ने विपक्षी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार, मुआब्जा प्राप्त गर्न बाँकी भए निवेदकले प्राप्त गर्नसक्ने नै हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मालपोत विभाग र विपक्षी उद्योग मन्त्रालयसमेतको लिखित जवाफ जिकिर रहेको देखिन्छ।

पक्ष विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता र विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू समेतले गर्नुभएको उपर्युक्त बहस एवं निवेदन जिकिर तथा लिखित जवाफसमेतलाई दृष्टिगत गरी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ हेर्दा निवेदन साथै रहेको काठमाडौं ग्याँस आयोजनाको जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी फाइल संलग्न अधिग्रहण गर्ने भनिएको टिप्पणी आदेश अध्ययन गर्दा निवेदकको काका गंगाधर भट्टको नाममा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला कोटेश्वर पञ्चायत हाल का.न.पा. वडा नं. ३(क) स्थित कित्ता नं. २७७ र २७८ को जग्गामध्ये १ रोपनी जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धमा कार्य गर्न अधिकृत तोक्नुपर्ने भएबाट उपर्युक्त जग्गाहरू प्राप्त गर्न अधिकृतमा जियोलोजिष्ट श्री उत्तममान प्रधानलाई मनोनयनका लागि पेस गर्दछु भनी मिति २०४३।१।६ मा उठेको टिप्पणीमा सदर भनी मिति २०४३।१।११ मा निर्णय भएको देखिन्छ। उक्त टिप्पणीमा सदर गर्ने अधिकारीको नाम र दर्जासमेत उल्लेख भएको देखिँदैन। यही निर्णयलाई नेपाल सरकारको निर्णय भनी लिखित जवाफमा विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले अधिग्रहण भएको भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ। सुनुवाइका क्रममा बहस गर्दासमेत विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले दाबीको उक्त जग्गा अधिग्रहण गर्ने नेपाल सरकारले गरेको सोबाहेकको अर्का निर्णय यो यस्तो छ भनी जिकिर लिन र उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन। जग्गा अधिग्रहण गर्ने सम्बन्धमा जग्गा प्राप्त गर्न अधिकृत जियोलोजिष्ट उत्तममान प्रधानलाई मनोनयनका लागि पेस गरेको भनी २०४३।१।६ मा टिप्पणी उठेको देखिन्छ। तर पनि अधिग्रहणसम्बन्धी कार्य गर्नलाई अधिकृत मनोनयन गर्नु र अधिग्रहण गर्नु एउटै कार्य हुन सक्दैन। अधिकृत मनोनयन भएको आधारले मात्र अधिग्रहण सम्बन्धमा कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी सूचना दिई मुआब्जासमेत दिई अधिग्रहण

गरेको अवस्था देखिँदैन । प्रक्रियाको थालनी हुँदैमा प्रक्रियाले पूर्णता पाएको भन्न मिल्दैन ।

३. तत्कालीन समयमा नेपालमा मूल कानूनको रूपमा प्रचलनमा रहेको नेपालको संविधान, २०१९, त्यसपछि जारी भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७, नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ र वर्तमान संविधानको धारा २५ ले व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा ग्रहण गरी लिपिवद्ध गरेको पाइन्छ । सबै संविधानले सार्वजनिक हितको लागि कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा राज्यले मात्र गर्न सक्ने भनी संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरेको पाइन्छ । राज्य भन्नाले कार्यपालिका व्यवस्थापिका र न्यायपालिका मानिने भए पनि जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ अनुसार व्यक्तिको हक भोगको जग्गा सार्वजनिक हितको लागि कार्यपालिका अर्थात् तत्कालीन श्री ५ को सरकारले निर्णय गरी जग्गाधनीलाई कानूनबमोजिम मुआब्जा वा क्षतिपूर्ति प्रदान गरेर नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम प्राप्त गरेको अवस्थामा मात्र ग्याँस उत्खननसम्बन्धी कार्यका लागि विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले उपभोग गर्न पाउने देखिन आउँछ ।

४. तत्कालीन समयमा श्री ५ को सरकार भन्नाले के कुन निकायलाई जनाउने रहेछ भन्ने कुराको निरूपणको लागि कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १(झ)(ग) अवलोकन गर्दा सो दफामा नेपाल सरकार भन्नाले तत्काल अर्थात् २०१९ साल पौष १ गतेदेखि २०४७ साल कार्तिक २२ गतेसम्म गरिएको वा गरिनुपर्ने कुनै कामका सम्बन्धमा नेपालको संविधानबमोजिम मन्त्रिपरिषद्को सल्लाहअनुसार वा संकटकालीन अवस्थामा सो संविधानको धारा ८१क. बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी काम गरिसक्ने श्री ५ महाराजाधिराजलाई जनाउने भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले राज्य

भन्नाले तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्को सल्लाहअनुसार वा संकटकालीन अवस्थामा तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजले गरिबक्सने निर्णय मात्र तत्कालीन नेपाल सरकारको निर्णय हुने भनी स्पष्ट मार्गदर्शन गरेको देखिन आयो । यसबाट विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट मिति २०४३।१।१९ मा ग्यास आयोजनाका लागि जग्गा अधिग्रहण गर्ने प्रक्रिया स्वरूपको कारवाही गर्न जिओलोजिष्ट उत्तममान प्रधानलाई जिम्मेवारी दिन टिप्पणी उठाई सोलाई विभागीयस्तरको कर्मचारीबाट सदर गरिएको हुँदा उक्त निर्णय तत्कालीन नेपाल सरकारले गरेको रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिन आएन ।

५. ग्यास उद्योग पत्ता लाग्नु र सोको उत्खनन हुन देशको लागि आर्थिक समृद्धिको ढोका खुल्नु हो । यसै तथ्यलाई दृष्टिगत गरी देश र सार्वजनिक जनताका हितका लागि मिति २०४३।१।१९ मा तत्कालीन नेपाल सरकारले निर्णय गरेको हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट हुन अनिवार्य सम्झी यस अदालतबाट नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा सो सम्बन्धमा पत्राचार गर्दा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले प्राकृतिक ग्याँस खोजतलासको सिलसिलामा मिति २०४३।१।१९ मा जग्गा अधिग्रहण गर्ने निर्णयसहितको सक्कल फाइल माग भइ आएकोमा यस कार्यालयमा रहेको अभिलेखअनुसार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०४३।१।१९ को बैठकमा उक्त विषयमा कुनै निर्णय भएको नदेखिएको भनी च.नं. ७१७० मिति २०७३।१।२३ को पत्रमार्फत जवाफ प्राप्त भएको देखिन्छ । नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको उपर्युक्त लिखित पत्राचारबाट निवेदन दाबीका जग्गा अधिग्रहण सम्बन्धमा साधिकार निकाय तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट निर्णय भएको भन्ने देखिन आएन ।

६. जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ मा श्री ५ को सरकारले कुनै सार्वजनिक कामको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक ठहर्‍याएमा यस ऐनबमोजिमको

मुआब्जा दिने गरी श्री ५ को सरकारले जुनसुकै ठाउँको जतिसुकै जग्गा प्राप्त गर्न सक्नेछ भनी कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाले व्यक्तिका हक भोग दर्ताका जग्गा सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गर्दा नेपाल सरकारबाहेक अन्य कुनै निकायलाई अधिग्रहण गर्न पाउने अख्तियारी रहेको पाइँदैन। विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले निवेदकसमेतको हक लाग्ने निजका काका गंगाधर भट्टको नाममा दर्ता रहेका कि.नं. २७७ र २७८ मध्येको १ रोपनी जग्गा तत्कालीन साधिकार निकाय श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद्मा अधिग्रहण गर्ने सम्बन्धमा प्रस्ताव पेस भई निर्णय भएको अवस्था नभई सोही कार्यालयको विभागीय प्रमुख स्तरको मिति २०४३।९।१९ को निर्णयअनुसार अधिग्रहण गर्ने, रोक्का राख्ने र पर्याल लगाउनेसमेतका कार्य गरेको पाइँदा उक्त कारवाहीहरू कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) को अनुशरण गरी गरेको मान्न मिल्ने देखिएन।

७. विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले लिखित जवाफको प्रकरण १ को (क), (ख) र (ग) मा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को ६, ९(१) बमोजिमको सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी ऐ. ऐनको दफा १२ र २२ बमोजिम जग्गा कब्जामा लिइएको एवं जग्गाको मुआब्जा बुझ्न आउनु अन्यथा कानूनबमोजिम हुने भनी गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा सूचनासमेत प्रकाशन गरिसकिएको हुँदा ३० वर्षपछि आफ्नो भनी निवेदकले दाबी गर्न पाउने होइन भनी जिकिर लिएको पाइन्छ। सो सन्दर्भमा हेर्दा माथि विवेचना गरिएअनुसार मिति २०४३।९।१९ को निर्णय नै संविधान र कानूनसम्मत नभएको भन्नेमा विवाद रहेन। वस्तुतः सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार व्यक्तिको नैसर्गिक र मौलिक अधिकार हो। व्यक्तिका यस्ता अधिकारमा आघात पुग्ने निर्णय गर्दा साधिकार निकायले कानूनको उचित प्रक्रिया पुऱ्याएर कानूनबमोजिम गरिएको भएमा मात्र कानूनी मान्यता पाउन सक्दछ। मिति २०४३।९।१९ को विपक्षी खानी

तथा भूगर्भ विभागको जग्गा अधिग्रहण गर्ने भनिएको निर्णय नै गैरसंवैधानिक, गैरकानूनी र गैरक्षेत्राधिकार पूर्ण रहेपछि त्यस्तो गैरकानूनी निर्णयलाई आधार लिई प्रकाशित गरेका सूचनासमेतका काम कारवाही र जग्गा रोक्का राख्नका लेखी पठाउने एवं जग्गामा कम्पाउण्डवाल लगाउनेसमेतका विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट भएका सम्पूर्ण निर्णय एवं पत्राचार अनधिकृत र स्वतः गैरकानूनी हुने भई कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा उक्त जिकिरका सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहन परेन।

८. यसैगरी अधिग्रहण गर्ने तत्कालीन नेपाल सरकारको निर्णय भनिएको मिति २०४३।९।१९ को टिप्पणी आदेश हेर्दा कि.नं. २७७ र २७८ सँगै अन्य व्यक्तिहरूका नाम दर्ताको कि.नं.४४४ समेतका तत्कालीन कोटेश्वर पञ्चायत क्षेत्रका जग्गाहरूसमेत अधिग्रहण गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने भनी उक्त निर्णयमा समावेश गरी सो जग्गाहरू समेत रोक्का राखेको देखियो। परन्तु उक्त कि.नं. ४४४ जग्गाका जग्गाधनी भाजुरत्न बज्राचार्यको छोरा इन्द्रबहादुर बज्राचार्यको निवेदन मागबमोजिम मोटरबेल बाटो नभएको कारण देखाई विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको मिति २०४९।९।१० को निर्णयानुसार फुकुवा गरिदिएको निवेदन संलग्न कारवाही फाइलबाट देखिन आउँछ। सँगै रोक्का राखिएका विवादित जग्गाका तत्कालीन जग्गाधनी निवेदकका काका गंगाधर भट्ट तथा निजका श्रीमती तथा छोराहरूले जुन प्रयोजनका लागि जग्गा अधिग्रहण गरिएको हो, सो प्रयोजनका लागि कार्य नगरी त्यसै राखिएको हुँदा फिर्ता पाउँ भनी पटक पटक विपक्षी उद्योग मन्त्रालय र खानी तथा भूगर्भ विभागमा निवेदन दिई अनुनय विनय गरेको प्रमाणमा आएको फाइलबाट देखिन्छ। तर, विपक्षी विभागले प्रयोजनअनुसारको ग्यास उत्खनन् गर्ने यो यस्तो कार्यप्रगति भएको भनी वस्तुगत जवाफ दिन नसकी अधिग्रहण गरिएको प्रयोजन हालसम्म नसकिएको भन्ने

आत्मनिष्ठ जवाफ मात्र निजहरूलाई दिई निरन्तर जग्गा रोक्का राखिराखेको देखिन्छ । यसरी विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले काठमाडौं ग्याँस आयोजनाका लागि भन्दै विभागीयस्तरको एउटै निर्णयानुसार रोक्का राखेका जग्गाहरूमध्ये कुनै व्यक्तिका जग्गा वस्तुगत आधार र कारण विना बाटोको कारण देखाई रोक्का फुकुवा गरिदिने तर निवेदन दाबीको जग्गा सम्बन्धमा आधारहीन जवाफ दिई रोक्का मात्र राखिराखेको कार्यलाई न्यायको दृष्टिले तथा समानता र समन्यायको दृष्टिकोणबाट उचित मान्न मिल्ने देखिएन ।

९. आफ्नो हक भोगको सम्पत्ति के, कुन कारणले रोक्का रहेको हो सो विषयमा जानकारी पाउने निवेदकको मौलिक हक हो । राज्यद्वारा व्यक्तिको निजी सम्पत्ति अधिग्रहण गरिएमा अधिग्रहण हुने जग्गाको स्वीमकर्तालाई निर्णयको बारेमा जानकारी दिने राज्य र सम्बद्ध निकायको संवैधानिक र कानूनी कर्तव्य पनि हो । परन्तु कि.नं. २७७ र २७८ का जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी सूचना स्वभाविकरूपमा विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले उपलब्ध नगराएको कारण राष्ट्रिय सूचना आयोगको पहलमा मात्र निवेदकले रोक्का राखिएको जग्गाको निर्णयको प्रतिलिपि पाउन सकेको विपक्षी सूचना आयोगको लिखित जवाफबाट पुष्टि हुन्छ । एकै मितिमा एउटै टिप्पणी आदेशबाट रोक्का गरिएका जग्गामध्ये कसैको हकमा फुकुवा गर्ने, निवेदकको जग्गाको हकमा सूचनासम्म दिन धिङ्ग्याई गर्ने विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको कार्य आफैँमा सन्देहपूर्ण तथा विभेदकारी देखिन्छ । वस्तुतः राज्य र राज्यको कार्यकारी निकायान्तर्गत रहने सार्वजनिक निकाय विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको सबै सेवाग्राहीलाई समान व्यवहार गर्ने कर्तव्य रहन्छ । एउटै उद्देश्यका लागि एउटै निर्णयले रोक्का राखेका जग्गा मध्ये कुनै व्यक्तिका हकमा रोक्का फुकुवा गर्ने कसैका हकमा प्रयोजनअनुसारको काम अगाडि नबढाई जग्गा रोक्का मात्र राखिरहने कार्य आफैँमा स्वेच्छाचारी

ठहरिने हुँदा त्यस्तो काम कारवाहीमा संविधान, कानून र सर्वस्वीकार्य समानताको सिद्धान्तलाई अनुशरण गरिएको रहेछ भनी मान्न मिलेन ।

१०. तसर्थ, माथि विवेचित संविधान, कानून र तथ्यको विवेचनाबाट निवेदकका काका गंगाधर भट्टको नाउँमा दर्ता भएको साबिक कोटेश्वर गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. २७७ र २७८ मध्येको एक रोपनी जग्गा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ बमोजिमको अख्तियारी प्राप्त साधिकार निकाय नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) को अनुशरण गरी अधिग्रहण र प्राप्ति गरेको नभई विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागको मिति २०४३।१।१९ को विभागीय स्तरको कानून प्रतिकूल निर्णयबमोजिम रोक्का राखेको देखिँदा उक्त मिति २०४३।१।१९ को निर्णय र सो का आधारमा मिति २०४५।१।२७ मा रोक्का राख्न पठाएको रोक्का पत्र एवं विपक्षी मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट निरन्तररूपमा रोक्का राखिएको भनी मिति २०७१।१।२२ मा भएको निर्णय एवं मिति २०७१।१।१३ मा लेखेको पत्र तथा विभागको नाममा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा उपलब्ध गराई दिन विपक्षी खानी तथा भूगर्भ विभागले मिति २०७१।१।१९ मा गरेको निर्णय र सोका आधारमा विपक्षी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारलाई मिति २०७१।१।१३ मा गरिएको पत्राचारसमेतका विपक्षीहरूबाट भएका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बढेर गरिदिएको छ । अब निवेदन दाबीमा उल्लिखित विवादित कित्ता जग्गाहरू काठमाडौं ग्याँस आयोजनाका लागि अधिग्रहण गर्नुपर्ने भए त्यसको विस्तृत सर्वेक्षण गरी त्यसको सम्भाव्यताको बारेमा सार्वजनिकरूपमा जानकारी गराई, सोही जग्गा प्राप्त नभएमा आयोजना बन्न सक्दैन भन्ने निश्चयात्मक निर्णयसमेत लिई जग्गा प्राप्ति गर्नु नै पर्ने भएमा संविधान र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याई हालको प्रचलित मूल्यअनुसार दिनुपर्ने उचित

मुआब्जा र क्षतिपूर्ति निवेदकलाई दिई अधिग्रहण गर्नु, सो हुन नसके उक्त जग्गा फुकुवा गरी फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत: कपिलमणी गौतम
इति संवत् २०७४ साल भाद्र ७ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. ९८७९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७३।१२।२०
०७९-WO-००९५

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : टेकबहादुर श्रेष्ठकी बुहारी रामकुमार श्रेष्ठकी श्रीमती गोरखा जिल्ला, आरूघाट गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. २९, सामाखुशी बस्ने श्रीमती सरस्वती श्रेष्ठसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : का.जि., का.म.न.पा. वडा नं. २, गैरीधारा प्रधान कार्यालय रहेको सनराइज बैंक लिमिटेडसमेत

- व्यक्तिगत जमानतको दायित्व व्यक्तिगत नै हुन्छ । त्यसलाई दुवै पक्षको सहमतिमा बाहेक तेस्रो पक्षमा सार्न नसकिने ।
- ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने समयमा उद्योगबाट आफ्नो नाउँको सेयर अर्का सञ्चालकलाई बिक्री गरिसकेको भनी बैङ्कसँग भएको सम्झौताविपरीत ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने व्यक्तिगत दायित्वबाट निवेदकहरू पन्छिन सक्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदकको तर्फबाट :

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- बैंक तथा वित्तिय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७(१०)

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री बाबुराम रेग्मी

माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी

आदेश

न्या. दीपकराज जोशी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।७।५ को फैसलाउपर पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

विपक्षी बैंकले हामी तत्कालीन सेयर होल्डर

रहेको मनकामना क्रसर उद्योग प्रा.लि. को धितो लिलाम बिक्रीको ७ दिने सूचना मिति २०६९।१२।१२ गतेको नागरिक दैनिकमा प्रकाशित हुँदा हामीहरूको नामसमेत पत्रिकामा निकाली कालो सूचीमा राख्ने काम विपक्षी बैंकले गर्न लागेको आशंका भई कालो सूचीमा राख्ने कार्य रोक्न मिति २०६९।१२।१६ मा हामीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा निषेधाज्ञासमेतको रिट निवेदन दर्ता गरेकोमा कर्जा सूचना केन्द्रसमेतले हाम्रो नाम कालो सूचीमा राख्ने काम मिति २०६९।१२।२३ मा गरेको कुरा निषेधाज्ञाको लिखित जवाफको नक्कल मिति २०७०।१२।२९ मा सारेपछि थाहा भयो । हामीहरूले वैधानिकरूपमा सेयर राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई हस्तान्तरण गरी उक्त कम्पनीको सम्पूर्ण दायित्वबाट मुक्त भएका हौं । यस कुराको जानकारी विपक्षी बैंकलाई समेत गराएका थियौं । कम्पनीबाट हटेको प्रष्ट जानकारी भएर पनि त्यसलाई ध्यान नदिएर कुनै निहित पूर्वाग्रह वा स्वार्थवश विपक्षी कर्जा सूचना केन्द्रसमेतले हाम्रो नाम कालो सूचीमा राख्ने मिति २०६९।१२।२३ मा गरेको निर्णय प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ३४, करार ऐन, २०५६ को १३(क), १६(२) तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ को कानूनी व्यवस्था र संवत् २०५९ सालको रिट नं. ३४८६, ने.का.प. २०४७ अंक ५ नि.नं. ४१४७ पृ. ४४०, ने.का.प. २०५९ पृ. ६५९ मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत छ । विपक्षीको उक्त कार्यबाट सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्न पाउने हाम्रो नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६, ९ द्वारा प्रदत्त हकाधिकारमा गम्भीर आघात पर्नुका साथै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तसमेतको विपरीत प्रकाशित कालो सूचीमा राख्न लगाउने प्रक्रियाले निवेदकहरूलाई अन्याय परी आफ्नो व्यवसायमा ठूलो हानि नोक्सानी पुग्ने हुँदा उक्त कार्य उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी

कालो सूचीबाट हटाउन परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदकहरूको निवेदन माग दाबी ।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु साथै यिनै निवेदकले दायर गरेको २०६९ सालको WO-०७७७ को निषेधाज्ञा मुद्दाको मिसिल साथै राखी पेस गर्नुहोला भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०७०।३।१९ को आदेश ।

विपक्षीहरूले ऋणी कम्पनीको सेयर बिक्री गरेको आधारमा उक्त व्यक्तिगत जमानी रद्द वा खारेज हुने होइन । साथै २०६५ सालमा ऋणी उद्योगले लिए खाएको ऋण रकम सम्झौताअनुसार तिर्नु बुझाउनु नगरेको हुँदा नै सोही ऋण असुलउपरका लागि कारवाही चलाइएको हो । जमानी बस्ने विपक्षीहरूले सो ऋण कर्जा ऋणीले नतिरेमा आफूहरूले तिर्ने छौं भनी जमानीको कागज गरिदिनु भएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७(१०) बमोजिम ऋणीलाई कालो सूचीमा राख्नसक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था र विपक्षीहरूले समेत गरिएको जमानतको कागजमा जमानीकर्ताको दायित्व मूल ऋणीसरह नै हुने र सोलाई स्वीकार गरेको भनी लिखत गरिदिएको तथा बैंकको नियमन निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशिकाबमोजिम विपक्षीहरूलाई ऋणी कम्पनीको ऋण चुक्ता भुक्तान गर्न २०६८ मंसीर २९ मा नागरिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरिएको हो । सो सूचनाअनुसार ऋणीलगायत यी विपक्षीहरू समेत कोही पनि उक्त ऋण कर्जा चुक्ता

भुक्तान गर्न नआउनु भएको साथै सो सूचनाउपर चित्त बुझाई बस्नुभएको अवस्थामा बैंकका तर्फबाट पटक-पटक ताकेता सूचनापश्चात् मिति २०६९।११।१२ को नागरिक दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित धितो लिलाम बिक्रीको सूचनापश्चात् यी विपक्षीहरू अदालत प्रवेश गरी यही विषयवस्तुसँग सम्बन्धित २०६९-WO-०७७७ को रिट निवेदन दायर गर्नुभएकोमा सो कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहँदा रहँदै प्रस्तुत निवेदन दायर गर्नुभएको अवस्था छ । विपक्षीहरू ऋणी कम्पनीको सेयर धनी रहे भएकै अवस्थामा यस बैंकबाट लिए खाएको ऋण रकमको सम्बन्धमा ऋणी कम्पनीसँग मिति २०६५।११।१८ मा भएको सम्झौता Offer letter को सर्त नं. ७.१७ मा स्पष्टसँग बैंकको पूर्व सहमतिबिना ऋणी कम्पनीको सेयरधनी अर्थात् Ownership परिवर्तन नहुने कुरालाई यी विपक्षीहरूले समेत स्वीकार गरेको समयमा सो सर्तको बर्खिलाप हुने गरी ऋणी कम्पनीमा आफू नभएको भन्ने विपक्षीहरूको जिकिर खम्बिर हुने अवस्था छैन । अतः विपक्षीहरूबाट उल्लेख भएका नजिरहरू प्रस्तुत मुद्दामा कुनै पनि सान्दर्भिक नभएको हुँदा कानूनबमोजिम बैंकसँग भएका लिखित सम्झौता, तमसुकबमोजिम बैंकलाई गर्नु भनेको दायित्व पूरा नगर्ने यी विपक्षीहरूको बैंकले कुनै पनि हक अधिकार हनन् नगरेको र विपक्षीहरूले गरिदिएका कागजातका आधारमा बैंकले कालो सूचीमा राख्न भनी सिफारिस गरेबमोजिम कर्जा सूचना केन्द्रले गरेको कार्य गैरकानूनी नभएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी रहेको छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी सनराइज बैंक लिमिटेडको लिखित जवाफ ।

बैंकबाट कर्जा लिइसकेपछि बैंकसँग कर्जा कारोबार गर्दा गरेको सर्त सम्झौताबमोजिम बैंकको कर्जा, कर्जाको साँवा ब्याजबापतको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्व कर्जाका ऋणी तथा जमानतकर्ताको रहेको हुन्छ । सर्त सम्झौताबमोजिम समयमा कर्जाको पाकेको

ब्याज र साँवा रकम समयभित्र नबुझाउने ऋणी तथा जमानतकर्ताहरूलाई कालो सूचीमा समावेश गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७(१०) ले गरेको छ । साथै नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि जारी कर्जा सूचना तथा कालो सूचीसम्बन्धी निर्देशिकामा त्यस्ता ऋणीहरूलाई अनिवार्यरूपमा कालो सूचीमा समावेश गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था भएको र सोही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विपक्षी निवेदकहरूलाई सनराइज बैंक लिमिटेडबाट लिएको कर्जा बैंकसँग गरेको सर्त सम्झौताअनुसार चुक्ता नगरेको कारण कानूनबमोजिम नै कालो सूचीमा समावेश गरिएको हुँदा कानूनबमोजिम भए गरेका काम कारवाहीलाई लिएर असाधारण अधिकारक्षेत्रको बाटोबाट अदालतमा आउने अधिकार रिट निवेदकहरूलाई नभएको र रिट निवेदकहरूले निवेदनमा कहींकतै पनि संवैधानिक वा कानूनी अधिकारमा आघात पुगेको कुरालाई समेत उठाउन नसक्नु भएको हुँदा कर्जा सूचना केन्द्रलाई समेत अनावश्यकरूपमा विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडको लिखित जवाफ ।

धनी बैंकसँग रीतपूर्वक लिखित गरी व्यक्तिगत जमानत दिएका निवेदकहरूले मनकामना क्रसर उद्योग प्रा.लि. ले धनी बैंकलाई कर्जा चुक्ता गर्न बाँकी नै रहेको अवस्थामा निवेदकहरूले आफ्नो नामको सेयर उद्योगका अर्का संस्थापक सदस्य राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई बिक्री गरेको देखिन्छ । यसरी निवेदकहरूले मनकामना क्रसर उद्योग प्रा.लि. को सेयर बिक्री गर्दा विपक्षी बैंकको सहमति लिएको देखिँदैन । निवेदकहरूले मनकामना क्रसर उद्योग प्रा.लि. को सेयर बिक्री तथा हक हस्तान्तरण गरी मनकामना क्रसर उद्योग प्रा.लि. को सेयरधनीको हैसियतबाट अलग भएको भए तापनि बैंकसँग भएको व्यक्तिगत जमानतको लिखतबाट लिएको दायित्व राफसाफ भएको अवस्था छैन ।

संस्थापक सेयरधनीहरू बबिता खेतान र सुरजलाल श्रेष्ठ कम्पनीबाट अलग हुँदाको प्रक्रियामा सनराइज बैंकको समेत संलग्नता रहेको देखिन्छ । कम्पनीले लिएको कर्जाको केही अंश सुरजलाल श्रेष्ठले व्यहोर्ने गरी पुरानै कर्जाको व्यवस्थापन एवं नवीकरणसम्म गरेको अवस्था हुँदा व्यक्तिगत जमानत दिँदा रिट निवेदकहरूले कबुल गरेको सर्तबमोजिम उहाँहरूको दायित्व समाप्त भएको अर्थ गर्न मिल्ने देखिएन । निवेदकहरूले सनराइज बैंकलाई गरिदिएको व्यक्तिगत जमानतको लिखतको प्रकरण नं. १२ मा "तोकिएको म्यादभित्र बैंकलाई बुझाउनु पर्ने साँवा, ब्याज रकम एवं किस्ता नबुझाई बसेमा वा धितो दिएको सम्पत्ति कुनै प्रकारले कच्चा ठहरिन गई बैंकको कर्जा असुलउपर हुने स्थिति नरही सर्त उल्लङ्घन गरेको पाइएमा वा गरेमा हामी जमानत दिनेहरूलाई कालोसूचीमा दर्ता गरी गराई कारवाही गरेमा हाम्रो पूर्ण मन्जुरी छ" भनी ऋणीले तोकिएको भाखामा बैंकलाई साँवा, ब्याज एवं किस्ता नबुझाएमा आफूलाई कालोसूचीमा राखेमा पनि मन्जुर भएको व्यहोरा लेखिदिएको अवस्था देखिँदा निवेदकहरूलाई सनराइज बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ को उपदफा (१०) बमोजिम कालोसूचीमा राख्न कर्जासूचना केन्द्रमा लेखी पठाएको र कर्जा सूचना केन्द्रले थप जाँचबुझ गरी निवेदकहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने निर्णय गरेकोलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन । कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रिया अवलम्बन गरी भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गर्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ, माथि विवेचित आधार र कारणबाट निवेदकहरूको मागबमोजिमको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।७।५ को फैसला ।

हामीहरूले कानूनबमोजिम आफ्नो क्रसर उद्योगको सेयर बिक्री गरिसकेको अवस्थामा सो

उद्योगको सम्पत्तिबाटै बैंकले आफ्नो साँवा ब्याज असुल गर्ने हो । हामी जमानी कर्ता मात्र भएकोले उद्योगको सम्पत्तिबाट कर्जा नउठेमा मात्र हामीलाई दायित्व पर्ने हो । ऋणी उद्योगको सम्पत्ति धितोमा रहुन्जेल हामीलाई कालो सूचीमा राख्न मिल्दैन । ऋण लिँदाको अवस्थाको व्यक्तिगत जमानत कागजको आधारमा हामीलाई कालो सूचीमा राखिएको छ । उक्त कागजमा दुवै पक्षको सहिछाप सनाखतसमेत छैन । हामी निवेदकमध्ये कमला सुवेदीको किर्ते दस्तखत, छाप लगाई सनाखत गराएको विषयमा जिल्ला अदालतमा किर्ते जालसाजी मुद्दासमेत विचाराधीन छ । बैङ्कसँग भएको सम्झौतामा ५% भन्दा बढी सेयर हस्तान्तरण गर्न नपाउने भने तापनि सो मा हाम्रो सहिछापसमेत छैन । यसरी बैङ्कले भेदभाव पूर्ण व्यवहार गरी सो आधारमा हामीलाई कालो सूचीमा राखेको कार्य कानूनविपरीत हुँदा बदर गर्नुपर्नेमा नगरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, क्रसर उद्योगले ऋण लिँदाको अवस्थामा सञ्चालकको हैसियतले जमानी बसेकोसम्म हो सम्बन्धित संस्थाको जेथा धरौट रहेसम्म हामीलाई कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी कालोसूचीबाट नाम हटाउन परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालतमा रिट निवेदन परेकोमा रिट खारेज हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलाउपर निवेदकहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. पुनरावेदक / निवेदकहरू समेत सञ्चालक

हुँदाको अवस्थामा मनकामना क्रसर उद्योगको लागि ऋण लिएको र सो लिँदाको अवस्थामा यी पुनरावेदकहरू समेत व्यक्तिगत जमानत बसेको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन । जमानत दिँदाका बखत निवेदकहरू मध्ये कमला सुवेदीको दस्तखत कित्ते जालसाजी गरी जमानत दिएको भन्ने विषयमा जिल्ला अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहेको भन्ने पुनरावेदन पत्रबाट देखिएको छ । निजको दस्तखत कित्ते जालसाज हो होइन भन्ने सम्बन्धमा सोही मुद्दाबाटै निक्काल हुने नै हुँदा प्रस्तुत विवादमा यी निवेदकहरूलाई कालो सूचीमा राख्ने निर्णय प्रक्रिया र सोको वैधानिकता सम्बन्धमा मात्र विवेचना गरिएको छ ।

४. व्यक्तिगत जमानतको दायित्व व्यक्तिगत नै हुन्छ । त्यसलाई दुवै पक्षको सहमतिमा बाहेक तेस्रो पक्षमा सार्न सकिँदैन । मिसिल संलग्न सम्झौतापत्रको प्रतिलिपि हेर्दा तपसिल खण्डको प्रकरण १ मा “... धनी बैङ्कलाई तिर्न बुझाउन पर्ने रकम कमल तिर्ने, बुझाउने सम्बन्धमा मेरो दायित्व ऋणीसरह हुनेछ..” भनी बैंकबाट लिएको ऋणलाई Primary liability को रूपमा जमानी कर्ता यी पुनरावेदकहरूले स्वीकार गरेको देखिन्छ । प्रकरण १२ मा तोकिएको म्यादभित्र बैङ्कलाई साँवा ब्याज एवं किस्ता नबुझाएमा वा धितो कच्चा ठहरिएमा जमानत दिनेहरूलाई कालो सूचीमा दर्ता गरी गराई कारवाही गरेमा मन्जुरी छ भनी मन्जुरी जनाएको अवस्था पनि देखिन्छ । उद्योगले लिएको ऋणको सम्बन्धमा आफ्नो प्राथमिक दायित्व स्वीकार गरी अन्यले जमानत दिएको अवस्थामा समेत लिखतबमोजिम जमानी गरिदिएका हदसम्मको रकम सोझै आफूसँग व्यक्तिगतरूपमा बैङ्कले असुल गरी लिन सक्ने कुरासमेत यी निवेदकहरूले स्वीकार गरी कागज गरी दिएको देखिएको छ । निवेदकहरूले सेयर बिक्री गरिसकेको भन्ने सम्बन्धमा ऋण सम्झौताको प्रकरण ७ मा “ऋणीको संगठन वा संरचना वा व्यवस्थापनमा भएको कुनै परिवर्तन... आधारमा मेरो

तपाइँ धनी बैंकप्रति यस लिखतबमोजिम तिर्न, बुझाउन पर्ने दायित्वको स्थितिमा कुनै परिवर्तन भएको मानिने छैन, त्यस्तो दायित्व यथावत् कायम रहिरहनेछ” भन्ने उल्लेख भएबाट सेयर बिक्री गरिदिएको मात्र आधारमा ऋण तिर्नुपर्ने दायित्वबाट पुनरावेदकहरूले उन्मुक्ति पाउने अवस्था देखिँदैन । प्रस्तुत परिस्थितिमा हाल आएर ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने समयमा उक्त उद्योगबाट आफ्नो नाउँको सेयर अर्का सञ्चालकलाई बिक्री गरिसकेको भनी बैङ्कसँग भएको सम्झौताविपरीत ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने व्यक्तिगत दायित्वबाट निवेदकहरू पन्छिन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

५. त्यस्तै गरी आफूसरहकै अर्का सञ्चालकहरू बबिता खेतान र सुरजलाल श्रेष्ठ उक्त क्रसर उद्योगबाट अलग हुँदा कर्जाको स्वरूप परिवर्तन भएको छ आफ्नो हकमा त्यसरी परिवर्तन नगरिएकोले भेदभाव भयो भन्ने निवेदकहरूको जिकिर सम्बन्धमा उक्त अवस्थामा ती सञ्चालकहरू उद्योगबाट अलग हुँदाको बखत सम्बन्धित बैङ्कको समेत संलग्नता रहेको भन्ने कुरा देखिएको र सो कुराका सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतबाट फैसला हुँदाका बखतसमेत स्पष्ट पारिएकै स्थिति देखिएको हुँदा त्यसरी आफूहरूलाई पनि दायित्वबाट उन्मुक्ति दिनुपर्छ भन्ने पुनरावेदक / निवेदकहरूको भनाइलाई मान्न सकिने अवस्था छैन ।

६. धनी सनराइज बैङ्कले कर्जा चुक्ता गर्नका लागि पटकपटक सूचना जारी गर्दा पनि यी पुनरावेदकहरूले ऋण चुक्ता गर्ने अग्रसरता नदेखाएको कारण बैङ्कले यी पुनरावेदकहरूलाई कालो सूचीमा राख्नको लागि कर्जा सूचना केन्द्रमा लेखी पठाएको र सोअनुसार कर्जा सूचना केन्द्रको निर्णयबमोजिम कालोसूचीमा राखिएको देखिन्छ । बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७(१०) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा “कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले इजाजतप्राप्त संस्थासँग लिएको कर्जा

सो कर्जाको लिखतको भाखाभित्र चुक्ता नगरी यस दफाबमोजिम कारवाही चलाउँदा सम्बन्धित इजाजत प्राप्त संस्थाले प्रचलित कानूनबमोजिम त्यस्तो व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई कालो सूचीमा राख्न कर्जा सूचना केन्द्रमा लेखी पठाउनु पर्नेछ" भन्ने व्यवस्था भएको देखिएकोले बैङ्कको ऋण चुक्ता गर्न पटकपटक ताकेता गर्दा, सूचना गर्दा ऋण चुक्ता नगरेपछि यी पुनरावेदकहरूको नाम कालो सूचीमा राख्न लेखी पठाएको र सोबमोजिम छानबिन गरी कालो सूचीमा राखेको निर्णय तथा प्रक्रिया कानूनसङ्गत नै रहेको देखिएकोले यसरी कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अपनाई भएको पुनरावेदक / निवेदकहरूलाई कालो सूचीमा राख्ने निर्णय बदर गरिरहनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिन आएन।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणहरूबाट यी पुनरावेदक / निवेदकहरूलाई ऋण नतिरेको आधारमा व्यक्तिगत जमानीकर्तासमेतको हैसियतले कालो सूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णयसमेतको कार्य कानूनबमोजिम नै भएको देखिएकोले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट रिट निवेदन खारेज गर्ने गरी मिति २०७०/७/०५ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत : सुमनकुमार न्यौपाने
इति संवत् २०७३ साल चैत्र २० गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १८७२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७३।०८।१४
०६८-CR-०८६९

मुद्दा: जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक / प्रतिवादी : शेर बहादुरको छोरा जिल्ला
सुनसरी धरान नगरपालिका वडा नं. १५ घर
भई हाल कारागार कार्यालय, मोरङमा थुनामा
रहेको मुकुन्दे लिम्बु

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : एलिशा तामाङको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- कानूनमा प्रष्टरूपमा हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी गरेको कसुर ठहर भएमा हाडनातामा करणी गर्नेको महलमा लेखिएको सजायसमेत थपी सजाय हुने भनी व्यवस्था भएकोबाट विधायिकाले जबरजस्ती करणीसित जोडिएको हाडनाता करणीलाई अर्थात् हाडनाताभित्रको स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणीको कसुर हुँदा त्यसलाई जबरजस्ती करणीको मूल कसुर मानी हाडनातातर्फ थप सजायको व्यवस्था गरेको प्रष्ट हुने।
- हाडनातामा करणी भएको तर जबरजस्ती करणीको कसुर नभएको अवस्था र हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती

करणी भएको कसुरको अवस्था र प्रकृति नै फरक भएको हुँदा जबरजस्ती करणीको कसुरमा पीडित हाडनाताकी स्वास्नी मानिस भएमा जबरजस्ती करणीतर्फ छुट्टै र हाडनातातर्फ छुट्टै मुद्दा दायर हुनुपर्छ भन्ने कानूनको उद्देश्य र मनसायसमेत रहेको देखिँदैन । त्यस्तो अवस्थामा जबरजस्ती करणीको महलको २ नं.को मनसाय जबरजस्ती करणीको कसुरमा अनुसन्धान हुँदाखेरी नै हाडनातातर्फको सजायसमेत थपी अभियोग लगाउनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३
- मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १० नं.

सुरू फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री कोषकुमार नेम्वाङ

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्यायाधीश श्री जनार्दनबहादुर खड्का

मा.न्यायाधीश श्री सत्यराज गुरुङ

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं तहर यसप्रकार छ:-

म जाहेरवाला र मेरो श्रीमती धरान न.पा. वडा

नं. ८ स्थित धनकुटे रोडमा डेरा गरी बस्दै आएको र मेरी छोरी पीडित एलिशा तामाङ, सासु, साला मुकुन्दे लिम्बु भन्ने मउसेर लिम्बु धरान न.पा. वडा नं. १५ स्थित बगरकोटमा रहेको घरमा बस्दै आएकोमा मिति २०६५।३।२९ को रात्रीको समयमा मेरो छोरी वर्ष १५ की एलिशा तामाङ घरमै सुती निदाई रहेको अवस्थामा प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको च्याङ्वा तामाङको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला सुनसरी धरान न.पा. वडा नं. १५ स्थित नगरकोटमा रहेको जाहेरवालाको घरभित्रका कोठामा प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले पीडित एलिशालाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

मेरो बुबा जाहेरवाला र आमा धरान न.पा. वडा नं. ८ स्थित बस्ने गर्नुहुन्छ । केही समय अगाडिदेखि म धरान न.पा. वडा नं. १५ बगरकोटस्थित मावली घरमा बस्दै आएको थिएँ । मिति २०६५।३।२९ का राति म सुती निदाइरहेको अवस्थामा मामा मुकुन्दे लिम्बुले मादक पदार्थ सेवन गरेर आई ममाथि चढेको अवस्थामा मैले थाहा पाई विरोध गर्दा मलाई चाउचाउ किनिदिने, सिनेमा हेराउनेसमेत भन्दै फकाउँदै २ पटकसम्म जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित एलिशा मोक्तान तामाङको कागज ।

मिति २०६५।३।२९ का राति जाँड सेवन गरी अबेला घर पुगेर श्रीमती हो भनी झुक्किएर जाँडको तालमा भान्जीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

घटना वारदातको मिति र समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ, भोलिपल्ट बिहानको समयमा प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बु बस्ने गरेको घरमा मान्छेहरू भेला जम्मा भएको देखि बुझ्न जाँदा निज प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले एलिशा मोक्तानलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने

सुनी थाहा पाएका हौं भन्नेसमेत व्यहोराको रमेश लिम्बुसमेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मेरो छोरी एलिशा मोक्तानलाई विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले मिति २०६५।३।२९ रातिको समयमा जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडितको आमाकुमारी लिम्बुको कागज ।

मिसिल संलग्न कागजातको अध्ययनबाट प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले मिति २०६५।३।२९ को राति आफ्नै भान्जी एलिशा मोक्तानलाई जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. अनुसारको कसुरमा ऐ. ३(३) नं. बमोजिम सजायगरी ऐ. १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई पाउँ साथै प्रतिवादी र पीडितबीच मामा भान्जी नाता रहेकोले आफ्नै भान्जीलाई करणी गरेको कसुरमा निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन हाडनाता करणी गर्नेको महलको २(२) नं. बमोजिम खापी सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग पत्र मागदाबी ।

म टूकमा खलासी काम गर्ने भएकोले मिति २०६५।३।२९ मा रक्सी खाई राति घरमा गई सुतेको थिएँ । राति ब्युँझी मसँग को सुतेको रहेछ भनी हेर्दा भान्जी एलिशा रहिछन् तत्पश्चात् श्रीमतीसँग गई सुतेँ । म मातेको मानिस भएकोले मैले करणी गरँ गरिन थाहा भएन । मैले थाहा पाएर करणी गरेजस्तो लाग्दैन । अभियोग दाबीअनुसार मलाई सजाय हुनुपर्ने हैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

सो राति म निदाइरहेको समयमा मेरो आफ्नै मामा मउसुरे भन्ने मुकुन्दे लिम्बुले एक्कासी आई म माथि चढेको अवस्थामा निन्द्राबाट ब्युँझी थाहा पाएर हुँदैन भन्दा चाउचाउ किनिदिन्छु, भोलि सिनेमा हेर्न लैजान्छु भन्दै फकाई २ पटक जबरजस्ती करणी गरेको हो । दुबैपटक उत्तेजित लिङ्ग मेरो योनीभित्र

पसाई वीर्य योनिभित्रै खसाएको हो । निजले मेरो स्तन समाउने माड्ने कामसमेत गरे भन्ने पीडित एलिशा मोक्तानले गरेको बकपत्र ।

मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. अनुसारको कसुर गरेकोले प्रतिवादीलाई ऐ. ऐनको दफा ३(३) नं. बमोजिम ७ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको चलअचल सम्पत्ति नदेखिएकोले क्षतिपूर्ति दिलाई भराई रहनु परेन । हाडनातातर्फ सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१।२ मा भएको फैसला ।

भविष्यमा प्रतिवादीले कमाउन सक्ने, निजको कुनै चल अचल सम्पत्ति फेला परेका अवस्थामा त्यो सम्पत्ति पाउने अधिकार पीडितलाई भएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति भराई हरनु परेन भनी भविष्य प्रभावित हुनेगरी फैसला भएको छ । हाडनाता करणी महलको २(२) नं. ले हाडनातामा करणी गर्नेलाई थप सजाय गर्ने व्यवस्था भएकोमा त्यसतर्फ यी प्रतिवादीलाई सजाय नगर्नेगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी र पीडित मामा भान्जी नाता पर्ने हुँदा हाडनाता करणीमा सजाय गरिपाउँ र क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकोमा सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट हाडनाता करणी मुद्दा दुनियाँवादी फौजदारी भएकोले सोतर्फ दाबी नपुग्ने र सम्पत्ति केही नभएकोले क्षतिपूर्ति भराई रहन नपर्ने ठहर्छाई भएको फैसला मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको २ नं. र १० नं. को व्याख्याको परिप्रेक्ष्यमा फरक पर्नसक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने मिति २०६८।२।८ मा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको आदेश ।

प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) बमोजिम ७ वर्ष कैद हुने ठहर्छाएको हदसम्म सुरु फैसला मिलेकै देखियो ।

साथै मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महल १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति र ऐ. ऐनको हाडनाता करणीको २ नं. बमोजिम हाडनातामा थप सजायसमेत गर्नुपर्नेमा सो नगरी भएको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेकोले केही उल्टी भई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई प्रतिवादीबाट रु.२०,०००/- क्षतिपूर्ति भराई दिने र ऐ. ऐनको हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम मुकुन्दे लिम्बुलाई थप सजाय ३ वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६८।२।२५ को फैसला ।

रक्सीको नसामा रातको समय श्रीमती होला भनी झुक्किएर भान्जीसँग सुतेकोमा सोको पर्सीपल्ट भान्जी करणी गर्ने मामा भनी गाउँलेहरू आई कुटपिट गर्न थालेका र त्यसबेला मात्र मैले भान्जीलाई करणी गरेछु जस्तो लाग्यो तर मलाई थाहा भएन भनी गाउँलेको डरले अनुसन्धानको क्रममा बयान गरेको, रक्सीले अचेत रहेको अवस्थामा फकाई फुल्याई जबरजस्ती करणी गर्ने भन्ने कुरै आउँदैन । त्यसमा पनि मैले करणी गर्रँ गरिन थाहा भएन भनी व्यक्त गरेको मेरो भनाईले मेरो कसुर पुष्टि गर्दैन । आफूलाई मामाले जबरजस्ती करणी गरेको भनी पीडितले भनेपनि आफ्नो सतित्व रक्षाका लागि के के गरेको भनी निजले उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन । एउटै घरमा रहेका अन्य व्यक्तिले समेत थाहा नपाई डर धाक देखाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने भनाई विश्वासलायक छैन । मेडिकल रिपोर्टमा Hymen Ruptured भएको भन्ने उल्लेख भएकै आधारमा मैले नै जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा शंकारहित तवरले पुष्टि हुने अवस्था नहुँदा सुरु तथा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा हाडनातातर्फ थप सजाय गरेको फैसलामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को

दफा ३ बमोजिम अनुसूची १ भित्र नपरेको व्यक्तिवादी प्रतिवादी हुने हाडनाता मुद्दामा समेत यसै मुद्दाबाट थप सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।२।२५ को फैसला मिलेको नभई फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।९।२९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो । मिसिल संलग्न कागजात एवं प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसमेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले गरेको फैसला मिलेको छ वा छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्नमा सीमित रही नर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मामाघरमा बस्दै आएको नाबालिकालाई निजको आफ्नै मामाले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भनी जाहेरी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको १ नं.को कसुरमा ऐ. ३(३) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ. १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई हाडनातामा करणी गरेतर्फ हाडनाता करणी गर्नेको महलको २(२) नं. बमोजिम सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने अभियोग देखियो । प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको दफा ३(३) नं. बमोजिम ७ वर्ष कैद हुने, प्रतिवादीको चलअचल सम्पत्ति नदेखिएकोले क्षतिपूर्ति दिलाई भराई रहनु नपर्ने र हाडनातातर्फ सजाय गरिपाउँ भन्ने दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट केही उल्टी भई प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिम ७ वर्ष कैद हुने ठहर्‍याएको हदसम्म सदर हुने, पीडितले क्षतिपूर्ति नपाउने एवं प्रतिवादीलाई हाडनातातर्फ थप सजाय नहुने ठहर्‍याएको हदसम्म उल्टी भई जबरजस्ती करणीको महलको १० नं.

बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितले रु.२०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई पाउने एवं हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई थप ३ वर्ष कैद हुने ठहर्‍याएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन आयो ।

३. प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर हेर्दा मैले नै जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा शंकारहित तवरले पुष्टि हुने अवस्था नहुँदा सुरु तथा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले सफाई पाउँ भन्ने देखिन्छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बु पीडितको आफ्नै मामा एवं जाहेरवालाको साला भएको र निजको विश्वास एवं संरक्षणमा पीडिता बस्ने गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद देखिँदैन । यी प्रतिवादी मउसुरे भन्ने मुकुन्दे लिम्बुले अदालतमा बयान गर्दा मिति २०६५।३।२९ का दिन दिनभरी ट्रकमा खलासीको काम गरी बेलुकी पख अं. १८ बजेतिर धरान ८ स्थित वरुण टोलमा ट्रक पार्किङ गरी बाटोमा रक्सी किनी खाँदै डेरा घरमा पुग्दा सबै सुतिरहेका रहेछन् । डेरामा पुगी कोठाभित्र खाटमा सुतिरहेको आफ्नै श्रीमती होला भन्ने परी सुतेकोमा श्रीमती नभई भान्जीसँग सुतेछु, नसामा भएको हुँदा करणी गरे नगरेको थाहा भएन भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा सुतिरहेको महिलाको शरीर छाम्दा उत्तेजनाको कारण चाउचाउ किनिदिने, सिनेमा देखाउन लैजाने प्रलोभन देखाई करणी गरेको हो तर नसामा हुँदा शारीरिक आनन्दको महसुस भएन भनी आरोपित कसुर गरेमा साबित भई बयान गरेको देखिन्छ । निजउपर किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ भने पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दा आफूलाई प्रतिवादी मामाले जबरजस्ती करणी गरेको र सो सिलसिलामा निज मामाले स्तनसमेत माडेको एवं आफूले इन्कार गर्दा चाउचाउ किनिदिने र सिनेमा देखाउन लाने प्रलोभन दिएको भनी किटानी बकपत्र गरेको पाइन्छ । वि.पी.

कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानबाट पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण हुँदा Hymen Ruptured भएको भन्ने प्रतिवेदन देखिन्छ । प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानलाई पीडितले गरेको किटानी बकपत्र र उक्त मेडिकल Report ले समेत पुष्टि गरेको पाइन्छ । मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. मा कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, पीडितको बकपत्रसमेतबाट घटना वारदातको समयमा पीडितको उमेर १६ वर्षमुनि रहेको देखिएको र उमेर सम्बन्धमा प्रतिवादीबाट कुनै फरक भनाई रहेकोसमेत नदेखिँदा निज उक्त समयमा नाबालक रहेको भनी मान्नुपर्ने देखियो । यसरी जाहेरी दरखास्त, घटना विवरण कागज, पीडितको बकपत्र एवं प्रतिवादीको मौकाको एवं अदालतसमक्षको बयानसमेतबाट यी पुनरावेदकले रातको समय एक्लै सुतिरहेको मौका पारी आफ्नै नाबालक भान्जीलाई ललाई फकाई करणी गरेको कुरा पुष्टि हुन आएको हुँदा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं.ले परिभाषित कसुर गरेको स्थापित हुन आयो ।

४. अब यस अदालतबाट प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश हुँदा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३ अनुसूची १ भित्र नपर्ने हाडनाता मुद्दामा समेत यसै मुद्दाबाट सजाय गरेको भनी उठाइएको प्रश्न सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन आयो । मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको २ नं. मा हाडनाताकी स्वारस्नी मानिसको जबरजस्ती करणी गरेमा यस महलबमोजिमको सजायमा हाडनातामा करणी गर्नेको महलमा लेखिएको सजायसमेत थपी सजाय हुन्छ । जन्मकैदको सजाय पाउनेमा भने जबरजस्ती करणीबापतको सजाय थप हुँदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था

रहेको पाइन्छ । कानूनमा प्रष्टरूपमा हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी गरेको कसुर ठहर भएमा हाडनातामा करणी गर्नेको महलमा लेखिएको सजायसमेत थपी सजाय हुने भनी व्यवस्था भएकोबाट विधायिकाले जबरजस्ती करणीसित जोडिएको हाडनाता करणीलाई अर्थात् हाडनाताभित्रको स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणीको कसुर हुँदा त्यसलाई जबरजस्ती करणीको मूल कसुर मानी हाडनातातर्फ थप सजायको व्यवस्था गरेको प्रष्ट छ । जबरजस्ती करणीको कसुर नभएको हाडनाताको मात्र कसुर भएको अवस्थामा हाडनाता करणी मुद्दा दुनियाँवादी फौजदारीको लगतमा दर्ता हुने भई सोहीबमोजिम कारवाही किनारा हुने हो । जहाँ जबरजस्ती करणीको कसुर भएकोमा अनुसन्धान तहकिकात भएको छ त्यहाँ हाडनातामा उक्त कसुर भएको भन्ने देखिन खुल्न आएमा जबरजस्ती करणीको कसुरमा अभियोग एवं सजाय प्रस्ताव गर्दाखेरी नै हाडनातातर्फ समेत अभियोगमा थप सजायको प्रस्ताव गर्नुपर्ने भन्ने उक्त कानूनी प्रावधानको मकसद देखिन्छ । यसबाट हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको करणी गर्नु र हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी गर्नु अलगअलग कसुर हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । हाडनातामा करणी भएको तर जबरजस्ती करणीको कसुर नभएको अवस्था र हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी भएको कसुरको अवस्था र प्रकृति नै फरक भएको हुँदा जबरजस्ती करणीको कसुरमा पीडित हाडनाताकी स्वास्नी मानिस भएमा जबरजस्ती करणीतर्फ छुट्टै र हाडनातातर्फ छुट्टै मुद्दा दायर हुनुपर्छ भन्ने कानूनको उद्देश्य र मनसायसमेत रहेको देखिँदैन । त्यस्तो अवस्थामा जबरजस्ती करणीको महलको २ नं.को मनसाय जबरजस्ती करणीको कसुरमा अनुसन्धान हुँदाखेरी नै हाडनातातर्फको सजायसमेत थपी अभियोग लगाउनुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा समेत पुनरावेदक प्रतिवादीउपर जबरजस्ती करणीको

महलको २ नं. समेतको थप सजायको अभियोग रहेको पाइन्छ । उपर्युक्त विश्लेषणबाट हाडनाताको स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी भएको अवस्थामा हाडनातामा करणी गर्नेको महलमा लेखिएको सजायसमेत थपी सजाय हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको देखियो ।

५. तसर्थ प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. अनुसारको कसुर गरेको सुरु फैसला सदर हुने ठहर गरी मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति र ऐ. ऐनको हाडनाता करणीको २ नं. बमोजिम हाडनातामा थप सजायसमेत गर्नुपर्नेमा सो नगरी भएको सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।१ को फैसला नमिलेकोले केही उल्टी भई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई प्रतिवादीबाट रु. २०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई दिने र ऐ. ऐनको हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम प्रतिवादी मुकुन्दे लिम्बुलाई थप ३ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६८।२।२५ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: आत्मदेव जोशी

इति संवत् २०७३ साल मंसिर १४ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १८७३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
फैसला मिति : २०७४।०२।०९
०७१-CI-०९६८

मुद्दा: जग्गा दर्ता आदेशसमेत बदर गरिपाउँ

पुनरावेदक / प्रतिवादी : नेपाल सरकार भौतिक योजना
तथा यातायात मन्त्रालय, सडक विभाग,
डिभिजन सडक कार्यालय, भरतपुर चितवन
विरूद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला चितवन, दारेचोक गाउँ विकास
समिति वडा नं. ४ बस्ने भिमप्रसाद त्रिपाठीको
मु.स. गर्ने सिताराम त्रिपाठी

- क्षेत्राधिकारको प्रश्न कानूनले व्यवस्थित गर्ने कुरा हो । अदालतसमेतका कुनै पनि निकायले कसैका लागि क्षेत्राधिकारको सिर्जना गर्न नमिल्ने ।
- दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा प्राप्त भएको सम्पत्ति र साबिकमा दर्ता थियो त्यसैले आफ्ना नाममा दर्ता हुनुपर्ने भन्ने पृथक कुरा हुन् । साबिकको दर्ताको जग्गा विवादित सम्पत्ति नै हो होइन भन्ने कुरा सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारमा बोल्नुपर्ने हुन्छ । सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन सुरु अधिकारक्षेत्रको विषय हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान्
सहन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवाली
प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६१, अंक ४, नि.नं.७३७२
- सम्बद्ध कानून :
- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२
- जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(७)
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(३)

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री शम्भुबहादुर खड्का
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.का.मु.मुख्य न्या. श्री जगदीश शर्मा पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री सरिता शर्मा

फैसला

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा (१) बमोजिम दायर हुन
आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार
छ:-

म फिरादी बसोबास गरी आएको दारेचोक
गाउँ विकास समिति, वडा नं. ४ मुग्लिन क्षेत्र साबिक
जिल्ला धादिङ, २९/१ कुरिनअन्तर्गत पर्दथ्यो,
साबिक कुरिनटारको मुखिया जगनिधी त्रिपाठी तथा
बाबु गौरीकान्त मर्दा दामकाम गर्ने जिम्माको मोठभित्रको
२००० सालदेखि म भिमप्रसादको तिरो भोगचलन
गरी आएको पूर्व जगनिधी, पश्चिम उत्तर एवं मुरेखेत,
दक्षिणको तारानिधी यति ४ किल्लाभित्रको चनौटे
भन्ने खेत हो । सम्पूर्ण प्रमाण मालपोत कार्यालयमा
र राजुराम सिलवाले गरेको फिरादमा प्रस्तुत गरिएको
छ । साथै नन्दप्रसादले टेकनाथलाई २०१५।११।१६
मा गरेको लिखतबाट पनि मेरो जग्गा भएको प्रष्ट छ ।
मेरो हकको जग्गामा चिनियाँ ठेकेदारले कुनै प्रकारको

निर्माण नगरी ट्रक र अन्य गाडी तथा निर्माण सामाग्री राख्नको लागि टिनको छानो बनाई राख्दै आएको सो जग्गा २०६० सालतिर छाडी गएको हुन्। छाडी गएका काठहरू गाउँलेले उठाई लगेर मेरोतर्फबाट जग्गामा आवाद गुल्जार गरी घर निर्माण गरी चलन गरी आएको छु। २०४४/०४५ सालतिर ब्रिटिसहरू आई यो जग्गा हामीलाई प्रयोग गर्न देउ हामीले निर्माण गरेको घर जग्गा तिमीलाई नै छाडी जाने छौं भनेका हुनाले ब्रिटिसहरूले आफ्नै खर्च लगाई घर निर्माण गर्ने गरी आएको घरको पूर्वमा सडक कार्यालयलाई दिएको पश्चिमतिरको घर जग्गा ०४८/०४९ सालतिर हाल काउन्स्टेज भन्ने ठेकेदार उठी जाँदा गाउँलेहरूले घर भत्काई लान नपाई केही काठपात लगेकोमा हामीहरूले आफ्नो खर्च लगाई पुनः निर्माणसमेत गरी बिजुली मिटर राखी बसोबास भोग चलन गरी आएका छौं। पृथ्वीराजमार्ग सुरु गर्दा सामाग्री राख्न तथा कामदार बस्न र उपभोग गर्नसम्म दियो। हाल सभै नापीमा कि.नं. ४८ मा नापी भएको सो जग्गा जग्गाधनीको महलमा कसैको नाम नलेखी मोही महलको पेन्सिलले क्याम्प भनी लेखिएको छ। सो जग्गा चिनियाँहरूले छाडी गएको मेरो परिवारबाट भोगचलन गरी आएकोमा कुनै विवाद छैन। दर्ता गर्ने क्रममा चितवन दारेचोक गाउँ विकास समिति, वडा नं. ४ मुग्लिन बजारका कि.नं. ४८ मा रहेको सरकारी क्याम्प र सो क्याम्पले चर्चेको जग्गामा तपाईंले अनाधिकृत कब्जा गरी बसेको हुँदा घर टहरा र जग्गामा तपाईंको हक भोग नठहर्ने भएकोले सरकारको घरजग्गा खाली गरी दिनु भनी मिति २०५१।१।२ मा पत्र पठाएकोले मेरो कि.नं. ४८ को जग्गासमेतलाई अनाधिकृत कब्जाबाट जग्गाको हक स्वामित्वमा विवाद भएकाले सो कायम गराउन म निवेदकले अघि गरेको निवेदनमा कारवाही चलाएकोमा सो काममा बाधा पुऱ्याई दूषित मनसाय राखी डिभिजन सडक कार्यालयको नाममा दर्ता गरी दिन पेस गरेको छु भन्ने टिप्पणीलाई मिति २०५१।२।२६ मा सदर भन्ने लेखी

जग्गाधनी दर्ता पुर्जा दिएकोले सो निर्णय बदर गरी पाउन यो फिराद गरेको छु। २०४४ सालदेखि छुट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी कारवाही चलाएकोमा कुनै कारवाही नभई अदालती बन्दोबस्त ८६ नं. बमोजिम आधार लिई मिति २०५१।१।२८ मा उजुरी निवेदन गरेकोमा अघि परेको मुद्दा चितवन जिल्ला अदालतले हराई फैसला गरी दिएतर्फ हाम्रो पुनरावेदन दायर छ। सो मुद्दामा हक बेहक गर्नु भनी सुनाइएकोले हक बेहकको प्रश्न सो मुद्दाबाट र दर्ता बदरतर्फ मुद्दा दिएकोमा पुनरावेदन खारेज गरी दिएपनि सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दायर छ। मिति २०५१।२।२६ को त्रुटिपूर्ण आदेश बदर गरी मेरो २०४४ सालको निवेदन संलग्न सबुद प्रमाणबाट मेरो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भनी दाबी भएकोमा सो कि.नं. ४८ को जग्गा डिभिजन सडक कार्यालयको नाउँमा दर्ता भई स्वेस्ता भइसकेको भन्दै दर्ता सच्याई दर्ता बदर गरी जग्गा दर्ता गर्न उपयुक्त नहुने र दर्ता भइसकेको र दर्ता हुनुपर्ने जग्गासमेत क्याम्प जनिई नापी भएको कि.नं. ४८ को जग्गामा हक भोगको प्रमाण केलाई इन्साफ दिने अधिकार अदालतलाई भएकोले मेरो पैतृक सम्पत्तिलाई डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ भरतपुरका नाउँमा मिति २०५१।२।२६ मा भएको आदेशले दर्ता गराउने र जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा दिएको कार्य बदर गरी मेरो पैतृक सम्पत्तिमा कानूनविपरीत भएको निर्णय र दर्ता बदर गरिपाउँ भन्ने फिराद दाबी।

चितवन जिल्ला, दारेचोक गाउँ विकास समिति, वडा नं. ३(ट) १ को ऐलानी पर्ती जग्गाको रूपमा रहेको हाल कायमी कि.नं. ११ को ज.वि. ०-१५-१० ऐ. कि.नं. १५ को ०-१-१० ऐ. कि.नं. ४६ को ०-२४ ऐ. कि.नं. ४८ को ०-१३-५ समेतका ४ कित्ता जग्गा ०२३/०२४ सालदेखि पृथ्वीराजमार्ग सर्वे तथा निर्माण हुँदाका बखत आवश्यक सामान राख्नका लागि सो ठाउँमा विभिन्न घरटहरा बनाई बसोबास गर्दै आएकोमा कुनै विवाद छैन। २०२७ सालमा सभै नापी हुँदा उक्त जग्गा किसानको नाममा

क्याम्प जनिई सो जग्गा मालपोत कार्यालय चितवनको मिति २०५१।२।२६ को निर्णयले डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ चितवनको नाममा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा प्राप्त भएको हो । सो जग्गामध्ये कि.नं. ४८ को ज.वि. ०-१३-५ को दर्ता बदर गरिपाउँ भनी नालेस उजुर गर्ने हक अदालती बन्दोबस्तको ८२ नं. ले विपक्षी वादीलाई प्राप्त नहुँदा खारेज गरिपाउँ । साथै सो जग्गा २०२७ सालमा सर्भे नापी हुँदा क्याम्पका नाउँमा नापी दर्ता भई निरन्तररूपमा भोगचलन गरी आएको छ । जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता भएको छ । सो जग्गा दर्ता हुँदा कसैबाट पनि दाबी विरोध छैन । २७ वर्षपछि आएर दिएको फिराद हदम्याद नाघी सकेको भन्ने प्रष्ट छ । २०२४/०२५ सालदेखि चाइनिज क्याम्प र सडक विभागले निर्माण एवं मर्मत गरी भोग चलन गरी रहेको घर जग्गालाई २०४६ सालमा निर्माण गर्ने आदेश भएको भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निषेधाज्ञा मुद्दा दिई कारवाही हुँदा उक्त जग्गाहरू क्याम्प कै नाउँमा नापी दर्ता भई कार्यालय सञ्चालन भइरहेको देखिन आएकोले निवेदन खारेज हुने भनी मिति २०४६।१०।१२ मा निर्णय भई मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा नारायणी अञ्चल अदालतले खारेज गर्ने गरेको फैसला मनासिब छ भनी मिति २०४७।११।२८ मा अन्तिम फैसला भइसकेको हुँदा एउटै मुद्दाको विषयमा एउटै व्यक्तिउपर भिन्न अदालतमा मुद्दा लाग्न नसक्ने हुँदा फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर ।

वादी साक्षी खेमबहादुर खनाल, गणेशप्रसाद सिलवाल, कृष्णराज त्रिपाठी, पदमबहादुर गुरुङ र प्रतिवादीका साक्षी बेचन ठाकुर र नरेन्द्रकेशरी पौडेलसमेतले सुरु अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको ।

प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको नदेखिएको र वादीको

फिरादपत्र कानूनले निर्धारण गरेको हदम्याद नाघी आएकोसमेतबाट मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय निरूपण गरी रहनु नपर्ने भएकोले प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने ठहर्छ भन्ने सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।१०।१९ मा भएको फैसला ।

चितवन जिल्ला अदालतले मालपोत कार्यालय चितवनको २०५१।२।२६ को निर्णयलाई अर्थ न्यायिक निर्णय नभई प्रशासकीय निर्णय हो भनेको छ । २०५१।२।२६ को मालपोत कार्यालयको निर्णयले मेरो हक भोगको साबिक जिल्ला धादिङ २९/१ कुरिनअन्तर्गतको बाजे तथा बाबु गौरीकान्तको पालादेखिको नम्बरी जग्गा २००० सालदेखि म भिमप्रसादले नै तिरो तिरी भोगचलन गरी आएको चनौटे भन्ने खेत हाल कि.नं. ४८ को ०-१३-५ क्षेत्रफल कायम भएको सो जग्गा नापी हुँदाका बखत ठेकेदारले पृथ्वी राजमार्ग निर्माण गर्दा निर्माण सामाग्री राख्न भनी मागेको हुनाले निर्माण सामाग्री राख्ने प्रयोजनको लागि टिनको छानो हाली चाइनिजहरूले सानो घर छाप्रो बनाएकोमा २०२७ सालको नापीले जग्गाधनी महलमा कसैको नाम नलेखी पेन्सीलले क्याम्प भनी जनाएको रहेछ । छुट जग्गा दर्तामा २०४४ सालदेखि हामीले निवेदन दिई कारवाही चलिरहेकै अवस्थामा मिति २०५१।२।२६ मा सडक कार्यालयले पत्र लेखी सो आधारमा उक्त जग्गाको धनी पुर्जा सडकलाई दिएको हुनाले २०४४ सालदेखि छुट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी कारवाही चलाएकोमा कुनै कारवाही नगरी एकाको साबिकदेखि हक भोग बसोबास भएको जग्गा अर्कालाई धनी पुर्जा दिने निर्णय गरेकाले उक्त निर्णय बदर गरिपाउँ भनी मिति २०५१।११।२८ मा उजुरी निवेदन गरेकोमा सो निर्णय बदर गर्नको लागि कानूनी प्रक्रियासमेत केही नचलाई हक बेहक गर्नु भनी सुनाएकोले हामीले चितवन जिल्ला अदालतमा नालेस गर्नु । यही अदालतमा जानु भनी नभनेकोले विपक्षीमा श्री ५ को सरकारको कार्यालय हुनाले पहिले दिएको मुद्दा नागरिक

अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ ले पुनरावेदन अदालतमा लाग्छ भनी आफ्नो ज्ञानले ठहर्‍याएको पहिले दिएको जग्गा दर्ता बदर गरी दर्ता गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा फिराद गरेकोमा प्रमाण बुझिसकेपछि पुनरावेदन अदालतले क्षेत्राधिकार छैन भनी फैसला भयो। सोउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परेको छ। पुनरावेदन अदालतको क्षेत्राधिकार छ छैन त्यहाँबाट निर्णय हुने नै छ। हाल हक बेहक गर्नु भनी अर्धन्यायिक निकाय मालपोत कार्यालयले सुनाएपछि कहाँ हक बेहक गर्ने हो अस्पष्ट हुँदा जिल्ला अदालतमा र पुनरावेदन अदालत दुवैमा मालपोत कार्यालयले हक बेहक सुनाएको ३५ दिनभित्र नालेस उजुर गरेको हो। तर चितवन जिल्ला अदालतले मिति २०५१।२।२६ को निर्णयमा अहिले हक बेहक गर्न आएको भन्ने अर्थमा लिएको छ र मिति २०५१।२।२६ को निर्णय मिति २०५१।९।२ मा नै थाहा भई अदालती बन्दोबस्त ८६ नं. अन्तर्गत उजुरी गरी सकेको भन्ने पनि उल्लेख गर्दै मिति २०५१।२।२६ को निर्णयलाई अर्धन्यायिक निर्णय नभई प्रशासकीय निर्णय हो भनेको छ, जुन गलत छ। कुनै पनि प्रशासकीय आदेशले कुनै व्यक्तिको हकमा असर पर्छ भने त्यो प्रशासकीय निर्णय नै किन नहोस् त्यस्तो निर्णयलाई अर्धन्यायिक निर्णय भन्नु पर्दछ भनी श्री सर्वोच्च अदालतबाट रिट नं. ७२९ नरबहादुर विरूद्ध श्री ५ को सरकार र रिट नं. २३० गोरखबहादुर विरूद्ध श्री ५ को सरकार भएको उत्प्रेषण मुद्दामा २०२७।१।२४ मा सिद्धान्तसमेत कायम भएको छ। सो नजिर सिद्धान्तबाट कसैको निर्णयले कसैको हक जाने कुरालाई प्रशासनिक निर्णय भन्न मिल्दैन। तसर्थ चितवन जिल्ला अदालतले मालपोत कार्यालयको मिति २०५१।२।२६ को निर्णयले कि.नं. ४८ को जग्गामा मेरो हक गएकोमा पनि प्रशासनिक निर्णयको संज्ञा दिएको स्वतः नै गलती देखिन आउँछ। चितवन जिल्ला अदालतले मालपोत कार्यालयले हक बेहक छुट्याई ल्याउनु भनी सुनाई दिएको कारणले हदम्याद

बाँकी रहेको सम्झने हो भने विधायीकाको निर्णयउपर PREVAIL हुन जान्छ भन्ने तर्क पनि फैसलामा अभिव्यक्ति गरिएको छ। यस्तो गम्भीर प्रकृतिको जटिल कानूनी प्रश्न सन्निहित मुद्दामा सतही तवरबाट चितवन जिल्ला अदालतले मालपोत कार्यालयको निर्णय पर्चाको आधारमा हद म्याद बाँकी रहेको भनी सम्झनु मिलेन भनी आफ्नो फैसलामा अभिव्यक्त दिनु र क्षेत्राधिकार छैन भन्नु परस्पर विरोधाभाष कुरा हुन्। सुरुमा दिएको उजुरी हदम्यादभित्रको हो होइन सोतर्फ कुनै विचार नगरी हदम्याद गएको पनि भन्ने आदि बुँदा र प्रयोग गरी वादी दाबी खारेज गरेकोले सो मिति २०५६।१०।९ को खारेजी फैसला बदर गरी हक इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा दिएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. १६३७ समेतका मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०५५।५।१५ मा विपक्षी झिकाउने आदेश भइसकेको हुँदा यसमा पनि सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६०।७।३० मा भएको आदेश।

मिति २०५१।२।२६ को निर्णयले आफ्नो हक पुग्ने जग्गा सडक कार्यालयको नाउँमा दर्ता हुनसक्ने होइन भनी मिति २०५१।९।२२ मा पुनरावेदकहरूले मालपोत कार्यालय, चितवनमा अदालती बन्दोबस्तको ८३ नं. को सहारा लिई निर्णय बदर मुद्दामा कारवाही चलाएकोमा सडक कार्यालयका नाउँमा जग्गा दर्ता भएको भन्ने विषयमा हक भोगको प्रमाण केलाई प्रमाण बुझी इन्साफ दिने अधिकार सम्बन्धित अदालतलाई भएकोले कानूनको म्यादभित्र समन्धित अदालतमा गई हक कायम गरी ल्याएको बखत कानूनबमोजिम हुने भनी निवेदकलाई सुनाई दिने भन्ने मालपोत कार्यालय,

चितवनबाट मिति २०५४।६।१९ मा निर्णय भएको पाइन्छ । सोही निर्णयलाई टेकेर वादी भिमप्रसाद त्रिपाठीले मिति २०६४।७।२४ मा फिराद लिई चितवन जिल्ला अदालत प्रवेश गरेको अवस्था देखिँदा सो फिरादलाई हदम्याद नाघी परेको फिराद भनी खारेज गर्न मिल्ने देखिँदैन । हकभोगको प्रमाण केलाई प्रमाण बुझी इन्साफ दिने अधिकार सम्बन्धित अदालतलाई भएकोले कानूनको म्यादभित्र सम्बन्धित अदालतमा गई हक कायम गरी ल्याएका बखत कानूनबमोजिम हुने भनी निवेदकलाई सुनाई दिने भन्ने मालपोत कार्यालय, चितवनको मिति २०५४।६।१९ को निर्णय अन्यथा नदेखिएको र सोको म्यादभित्रै पुनरावेदक वादी सम्बन्धित अदालत प्रवेश गरेको देखिँदा क्षेत्राधिकार र हदम्यादभित्र फिराद नपरेको भनी सुरु अदालतबाट खारेज हुने ठहर्‍याएको सुरु फैसला मिलेको देखिन आएन । तसर्थ, यी पुनरावेदक फरादीले आफ्नो हक भोगको जग्गा भनी दर्ताको लागि मालपोत कार्यालय, चितवनमा निवेदन दिएकोमा मालपोत कार्यालयले मिति २०५४।६।१९ मा वादीले दाबी लिएको जग्गाको हक बेहक सम्बन्धमा अदालतमा जानु भनी सुनाएको मितिले ३५ दिनभित्र मिति २०५४।७।२४ मा चितवन जिल्ला अदालतमा वादीको फिराद परेको देखिएको अवस्थामा चितवन जिल्ला अदालतले क्षेत्राधिकारभित्रको रहेको नदेखिएको र हदम्यादसमेत नरहेको भनी फिराद खारेज गर्ने गरी चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।१०।१९ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । अब मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी इन्साफ फैसला गर्नु भनी तारेखमा रहेका पक्षलाई चितवन जिल्ला अदालतमा तारेख तोकी मिसिल सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७०।१०।१३ मा भएको फैसला ।

वादीले आफ्नो पैतृक सम्पत्ति भनी दाबी गरेको जिल्ला चितवन, दारेचोक गाउँ विकास समिति,

वडा नं. ३ स्थिति कि.नं. ४८ को जग्गामा वादीको स्वामित्व रहेको भन्ने प्रमाण गुजार्न सकेको पाइँदैन । उक्त जग्गाको फिल्डबुकमा जग्गावाला भन्ने महलमा खाली जनिई किसानको महलमा क्याम्प जनिएको देखिएको छ । सो जग्गामा वादीको स्वामित्व रहेको भए २०२७ सालको नापीमा वादीको नाममा नआएपछि तत्काल उजुरी गरी आफ्नो नाममा जग्गा जाँच गराउन पर्नेमा सो नगरी बसेको देखिन्छ । यसरी उक्त जग्गामा वादीको स्वामित्व रहे भएको भन्ने कुरा कुनै पनि प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएको छैन । सो जग्गामा नौविसे-मुग्लिङ सडक आयोजनाले प्रयोग गरी २०२६ सालमा पृथ्वी राजमार्ग निर्माण हुँदादेखि नै श्री ५ को सरकारको विकास कार्यक्रमको रेखदेखमा रही भोग चलनमा रहेको र सो जग्गामा सडक बनाउने कार्यमा संलग्न रहेका कामदारले घर बनाई २०२७ सालको सभै नापीमा क्याम्पको नाममा नापी दर्ता भई सडक विभागले निर्माण एवं मर्मत गरी भोग चलन गरी आएको प्रष्ट छ ।

मालपोत कार्यालय चितवनले उल्लिखित जग्गाहरू सडक विभाग डिभिजन कार्यालय नं. ३ भरतपुर चितवनको नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०५१।२।२६ मा निर्णय गरी सोही निर्णयका आधारमा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जासमेत बनी सो जग्गामा निरन्तररूपमा सडक विभाग डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ भरतपुरले भोग चलन गरी आएको विद्यमान अवस्था छ । यसरी मालपोत कार्यालय, चितवनको मिति २०५१।२।२६ को निर्णयबाट उक्त जग्गाको आधिकारिक जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा सडक विभाग डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ भरतपुरको नाममा बनिसकेपछि वादीले उक्त निर्णय बदर गरिपाउँ भनी चितवन जिल्ला अदालतमा फिराद दर्ता गराएको देखिन्छ ।

नेपाल सरकारको कुनै निकाय वा अधिकारीको निर्णयबाट व्यक्तिको अचल सम्पत्ति कुनै

पनि किसिमबाट हानि नोक्सानी वा स्वामित्वउपर आघात परेमा सो व्यक्तिले नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा नालिस उजुर गर्न सक्ने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ भने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ मा प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक मात्र जिल्ला अदालतले आफ्नो क्षेत्रभित्रका सबै मुद्दामा सुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको र मालपोत कार्यालय, चितवनको मिति २०५१।२।२६ को निर्णयले वादीको साम्प्रतिक अधिकार हनन् भएमा सो निर्णयउपर नेपाल सरकार सडक विभाग डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ भरतपुरलाई प्रतिवादी बनाई नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा नालिस उजुर गर्नुपर्नेमा वादीले सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा फिराद दर्ता गराएको देखिँदा क्षेत्राधिकारसम्बन्धी त्रुटि भएबाट सो मुद्दा खारेज हुने ठहरी भएको चितवन जिल्ला अदालतको फैसला कानूनसङ्गत देखिँदा देखिँदै उक्त फैसलालाई बदर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

मालपोत कार्यालय, चितवनले मिति २०५१।२।२६ मा निर्णय गरेउपर वादीले उक्त मालपोत कार्यालयमा अदालती बन्दोबस्तको ८६ नं. को आधारमा मिति २०५१।१।२२ मा वादीको भनिएको जग्गा सडक डिभिजन कार्यालय नं. ३ को नाममा दर्ता भएको कुरा वादीलाई मिति २०५१।१।२२ मा नै जानकारी भएको प्रष्ट छ । आफ्नो जग्गा अरूको नाममा दर्ता भएको थाहा भएको मितिबाट ६ महिनाभित्र नालिस गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको महलको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको महलको १८ नं. ले गरेकोमा उक्त कानूनी व्यवस्थाले गरेको बाध्यात्मक हदम्याद गुजारी मालपोत कार्यालय, चितवनले हक बेहक गरी ल्याउनु

भनी मिति २०५४।६।१९ मा गरेको निर्णयलाई टेकेर वादी अदालतमा प्रवेश गरेको छ । हदम्यादसम्बन्धी प्रश्न कानूनी प्रश्न भएको हुँदा कानूनले तोकेको हदम्यादभित्र नालिस उजुर गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्थालाई कुनै निकाय वा पदाधिकारीको आदेशले अन्यथा गर्ने अवस्था नहुँदा हदम्याद गुजारी बसी मिति २०५४।७।२४ मा मात्र फिराद पत्र दर्ता भएको विद्यमान अवस्था देखिँदा देखिँदै हदम्याद नाघेको भन्न मिलेन भनी चितवन जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरी सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने डिभिजन सडक कार्यालय, भरतपुरको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवालीले वादी म्यादभित्र अदालत प्रवेश गर्न सक्नुभएको छैन । उजुरी लिएर नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा जानुपर्नेमा जिल्ला अदालतमा जानु भएकोले क्षेत्राधिकारको अभाव रहेको छ । नापीको समयमा समेत कुनै दाबी उजुरी गर्न सक्नु भएको छैन । मालपोत कार्यालयले डिभिजन सडक कार्यालयको नाममा जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा दिने निर्णय गरेको लामो समयपछि मात्र नालिस लिएर जानु भएकोले हदम्यादको आधारमा खारेज हुने ठहर्‍याएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्नु भनी सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा पठाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन सो कुराको निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

२. यसमा निर्णयतर्फ हेर्दा प्रत्यर्थी वादी भिमप्रसाद त्रिपाठीसमेतले नापीमा आफ्नो नाममा नापी हुन छुट भएकोले छुट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०४४।१।१० मा मालपोत कार्यालयमा उजुर गरेको र मालपोत कार्यालयबाट निर्णय हुँदा जिल्ला सडक कार्यालय, धादिङले मिति २०५१।२।२६ मा कि.नं. ४८ का जग्गामा सडक विभागको क्याम्प रहेको र सडक विभागको नाममा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जासमेत तयार भएकोले प्रमाण पुर्जा उपलब्ध गराई दिने भनी पठाएको पत्रका आधारमा मालपोत कार्यालयले मिति २०५१।२।२६ मा डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ का नाउँमा जग्गाधनी दर्ता खेस्ता दिएकोमा दर्ता गर्न नमिल्ने भन्दै वादीहरूले मिति २०५१।९।२२ मा अदालती बन्दोबस्तको ८६ नं. बमोजिम मालपोत कार्यालय, चितवनमा निर्णय बदर गरिपाउँ भनी उजुरी दिएको देखिन्छ। सो उजुरीउपर कानूनको म्यादभित्र हक कायम गराई ल्याएका बखत कानूनबमोजिम हुने भनी निवेदकलाई सुनाई दिने भनी मिति २०५४।७।२४ मा मालपोत कार्यालयबाट भएको निर्णयउपर प्रत्यर्थी वादीले मिति २०५४।७।२४ मा चितवन जिल्ला अदालतमा फिराद दर्ता गराएको पाइन्छ। अदालतसमक्ष आउँदा निज वादी सोही कि.नं. ४८ को जग्गाको दर्ता बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भनी जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(७) बमोजिमको हदम्यादलाई अंगालेर आएको नभई कि.नं. ४८ को आफ्नो भोगचलनमा रहेको जग्गालाई प्रतिवादीका नाउँमा दर्ता गरेकोले सो कित्ता नं. ४८ को जग्गाको दर्ता बदर गरी आफ्नो हक कायम गरिपाउँ भनी मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको ८६ नं. समेतलाई अंगाली आएको देखिएको छ। प्रस्तुत वादीको दाबी मालपोत कार्यालयले सुनाएबमोजिम कि.नं. ४८ को दर्ता आफ्नो नाममा कायम गरिपाउँ भनी उक्त ऐनको दफा ६(७) लाई पक्री आएको नदेखिई कि.नं. ४८ को जग्गा दर्ता बदर गरी आफ्नो हक कायम गरिपाउँ भनी मूलरूपमा

जग्गा मिच्नेको १ नं. र १८ नं. समेतलाई आड लिई आएको देखिँदा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(७) ले तोकेको हदम्याद नाघी प्रस्तुत फिराद परेको भन्ने कुरा प्रासङ्गिक देखिन्छ। दर्ता भएको थाहा पाएको मितिले कानूनका म्यादभित्र वादीको उजुरी परी अदालतबाट हक कायम गराई ल्याएका बखत कानूनबमोजिम हुने भनी सुनाएको मितिले कानूनका म्यादभित्र वादीको फिराद आउन सक्ने नै हुँदा हदम्याद नाघेको र दाबीभन्दा बढी इन्साफ दिएको हुन जान्छ भन्न मिल्ने देखिन आएन।

३. वादीले उक्त जग्गा आफ्नो बाजे तथा बाबुले तिरो तिरी २००० सालमा नम्बरी दर्ता गराई भूमिसम्बन्धी ऐनको अनुसूचीको ७ नं. फारामसमेत भरेको भनी दाबी लिएको देखिन्छ। २०२७ सालमा सभै नापीका बखत छुट हुन गएको हुँदा छुट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा उजुरी दिएकोमा मालपोत कार्यालयले डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ का नाममा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा दिने गरी भएको निर्णयउपर नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतमा प्रवेश गर्नुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मालपोत कार्यालयले डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ समेत कसैका नाममा जग्गा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय बदर गराउन सुरु फिराद लिई पुनरावेदन अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था छ छैन भन्ने प्रारम्भिक प्रश्न कै निरूपण हुनुपर्ने देखिन आयो। यस अदालतबाट यस्तै प्रकृतिको विषयवस्तु भएको नै.का.प. २०६१, अड्क ४, नि.नं.७३७२, पृष्ठ ४८४ मा, "फिरादको विषयवस्तु मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. अन्तर्गतको विषय देखिन्छ। अतः प्रस्तुत फिरादको विषय नै जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. अन्तर्गतको भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(३) र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ अन्तर्गतको भनी

पुनरावेदन अदालतबाट सुरु कारवाही र किनारा हुनसक्ने प्रकृतिको नदेखिने, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १९(१)(२) अन्तर्गतको अधिकारक्षेत्र देखाई पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको कार्यलाई कानूनसम्मत निकायमा दायर भएको फिराद दाबी मान्न नमिल्ने, वादीले यथोचित कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरी प्रस्तुत गरेको फिरादमा न्याय प्रशासन ऐनको दफा ८(३) र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतलाई सुरु अधिकारक्षेत्र प्राप्त भएको सम्झन नमिल्ने भएकोसमेतको कारणबाट प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दाबी खारेज हुने ठहर्छ” भनी सिद्धान्त स्थापित भएको पाइन्छ । उपर्युक्त सिद्धान्तबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि मालपोत कार्यालयले जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा दिने गरेको निर्णयउपर प्रस्तुत जग्गा दर्ता आदेशसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने मुद्दाको फिराद पुनरावेदन अदालतबाट सुरु कारवाही र किनारा गर्न मिल्ने नदेखिदा सुरु जिल्ला अदालतमा दर्ता गराएको फिरादलाई अन्यथा भन्नु पर्ने देखिन आएन । क्षेत्राधिकारको प्रश्न कानूनले व्यवस्थित गर्ने कुरा हो । अदालतसमेतका कुनै पनि निकायले कसैका लागि क्षेत्राधिकारको सिर्जना गर्न मिल्दैन । दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा प्राप्त भएको सम्पत्ति र साबिकमा दर्ता थियो । त्यसैले आफ्ना नाममा दर्ता हुनुपर्ने भन्ने पृथक कुरा हुन् । साबिकको दर्ताको जग्गा विवादित सम्पत्ति नै हो होइन भन्ने कुरा सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारमा बोल्नु पर्ने हुन्छ । सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन सुरु अधिकारक्षेत्रको विषय हो ।

४. अब प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थी वादीले मुद्दा गर्नुपर्ने कारण (Cause of action) खुलाई आफ्नो नाममा छुट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी दाबी लिएकोमा डिभिजन सडक कार्यालय नं. ३ का नाममा जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा दिने निर्णय गरेकोले सो निर्णय बदर

गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा दिएको निवेदनमा मालपोत कार्यालयले हक बेहकको प्रश्न उठाई सम्बन्धित अदालतबाट निर्णय गराई ल्याउनु भनी मिति २०५४।६।१९ मा भएको निर्णयउपर कानूनका म्यादभित्र फिराद दर्ता गराएको देखिन्छ ।

५. तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी दिएको फिराद खारेज हुने ठहर्नुको फैसला उल्टी गरी मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी इन्साफ फैसला गर्नु भनी सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा पठाई दिने ठहर्नुको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७०।१०।१३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत : जगतबहादुर पौडेल
इति संवत् २०७४ साल जेठ ९ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १८७४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
फैसला मिति : २०७३।०७।२४
०६८-CI-१०३०

मुद्दा : अंश दर्ता

पुनरावेदक / वादी : उदयपुर जिल्ला, जोगिदह गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने मेनसु कुमारी चौधरीसमेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : उदयपुर जिल्ला, जोगिदह गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने सबुरलाल चौधरीसमेत

- कुनै अंशियारको निजी आर्जनको सम्पत्ति बन्डा गर्न कर लाग्दैन भनी व्याख्या गर्दा सोही मुलुकी ऐन, अंशबन्डा महलको १० नं. ले सिर्जना गरेको लग्ने र बाबु आमाको दायित्वसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । अंशबन्डाको १० नं.को कानूनी व्यवस्थाबाट लग्ने वा बाबु आमाले जुनसुकै व्यहोराबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति छोरा छोरी र श्रीमतीको लागि पैतृक सम्पत्ति मान्नु नै पर्ने हुन्छ । बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति निजका छोराहरूको लागि पैतृक सम्पत्ति भई अंशहक लाग्ने ।
(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
प्रेमबहादुर खड्का र विद्वान् अधिवक्ता खगेन्द्र
राउत

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
अविनास कुमार प्युकरेल
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६४, अंक २, नि.नं.७८१४
सम्बद्ध कानून :
- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १० नं., १८ नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री यज्ञराज भट्ट

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.का.मु. मुख्य न्या. श्री लोकेन्द्र मल्लिक
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल

फैसला

न्या. दीपककुमार कार्की : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा
पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र
ठहर यसप्रकार छ:-

विपक्षीमध्येका सबुरलाल चौधरी हामी
फिरादीहरूका बाजे तथा ससुरा, विपक्षी पल्टीदेवी
सासु तथा बज्जै, विपक्षी अच्युतानन्द चौधरी देवर तथा
काका नाताका तथा विपक्षी सचितानन्द पति तथा पिता
नाताका मानिस हुन् । मूल अंशियार जम्मा ४ अंशियार
हुन् । विपक्षी र हामीहरूको बीचमा अंशबन्डा भएको
छैन । बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण सम्पत्ति विपक्षीहरूकै
जिम्मामा छ । विपक्षीमध्येका सचितानन्द चौधरी
र म फिरादी कलावती चौधरीका बीचमा २०४८
सालमा विवाह भई १ छोरा र २ छोरीको जायजन्म
भइसकेपछि विपक्षी पतिले मलाई हेला हेचो गरी
मिति २०६०।८।१५ गते घरबाट निकाला गरी खान
लाउन नदिएको र अंश माग गर्दा दिन इन्कार गरेको
हुँदा विपक्षीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई सम्पूर्ण
सम्पत्तिको पहिला ४ अंश भाग लगाई ४ भागको १
भाग पति सचितानन्दको भागमा पर्ने सम्पत्तिलाई पुनः

५ भाग लगाई ४ भाग सम्पत्ति अंश छुट्टयाई पाउँ भन्ने फिराद दाबी ।

प्रतिवादीमध्येकी म पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको गाईघाट ३(क) कि.नं. ११६३ को ०-१-१७^१/_२ जग्गाबाहेक अन्य हामीहरूसँग भएका जग्गा र घरसमेत सम्पूर्ण सम्पत्ति ४ भाग लगाई सचितानन्दको १ भागबाट नरमगरम मिलाई छुट्टयाई लिएमा हाम्रो मन्जुरी छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकिर ।

वादी र प्रतिवादीहरूबीच नाता पुस्ता र अंशियार भएको कुरामा कुनै विवाद नदेखिएको र निजहरूबीच यस अघि अंशबन्डा भइसकेको भन्ने पनि मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट देखिन नआएको अवस्था हुँदा पेस दाखिल हुन आएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्ये प्रतिवादी पल्टीदेवीले आफ्नो भाइ किसन चौधरीबाट बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गामध्ये कि.नं. ११६३ को जग्गा निजी आर्जनको हुँदा बन्डा नलाग्ने, सोबाहेकका अन्य सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई मूल ४ अंशियारबीच ४ अंश भाग लगाई त्यसमध्ये यी वादीका पिता तथा पति प्रतिवादी सचितानन्द चौधरीको भागमा परेको एक भाग सम्पत्तिलाई पुनः यी वादीहरू र प्रतिवादी सचितानन्दबीच पुनः पाँच अंश लगाई त्यसमध्ये प्रतिवादी सचितानन्द चौधरीको एक भाग अंश सम्पत्ति पर सारी बाँकी ४ भाग अंश सम्पत्ति प्रतिवादीहरूबाट बन्डा छुट्टयाई वादीहरूलाई दिलाई, वादीहरूका नाउँमा दर्तासमेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको सुरु उदयपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।८।२६ को फैसला ।

किसन चौधरी म कलावतीको पतिको खासै मामा नाताका व्यक्ति हुन् । बकसपत्र दिँदा लिँदाका अवस्थामा हामी वादी प्रतिवादीहरू एकासगोलमै थियौं । एकासगोलमै कमाएको आयस्ताबाट रु.३६,०००।- किसन चौधरीलाई मूल्य तिरी निजबाट विपक्षी सासु पल्टीदेवीका नाउँमा बकसपत्र

गरी लिएको जग्गा हो । उक्त बकसपत्रको लिखतमा अन्य कुनै पनि किसिमको व्यहोरा लेखिएको छैन । बकसपत्रको कैफियतमा हाम्रो स्याहार सम्भार गरेको, रिझाएको आदि केही व्यहोरा पनि नलेखिएको हुँदा केवल विषयमा हालको बकसपत्र लेखिँदैंमा त्यस्तो जग्गामा पल्टीदेवीको छोराहरूको हक लाग्दैन भनी भन्न मिल्दैन । यसरी किसन चौधरीले मिति २०४६।११।८ गते र.नं. १४०७ बाट गरिदिएको बकसपत्रमा उल्लिखित सम्पत्ति सचितानन्द चौधरीले अंश नपाउँदा हामीले पनि उक्त सम्पत्तिबाट वञ्चित हुनुपर्ने भएको छ । सुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला गर्दा के कति कारणबाट अंश नपाउने, कुन ऐनले अंश नपाउने भनी विवेचना गरिदिनुपर्नेमा सो केही नगरी, केही नबोली ऐनको विवेचनासमेत नगरी गरिएको फैसला प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी हाल कायमी कित्ता नं. ११६३ बाट पनि अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक कलावती चौधरीको पुनरावेदन पत्र ।

कि.नं. ११६३ को जग्गा प्रतिवादी पल्टीदेवीले आफ्नो नातेदार किसन चौधरीबाट बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यसरी प्राप्त गरेको जग्गा अंशियारहरूबीच अंशबन्डा नलाग्ने हुँदा पल्टीदेवीले आफूखुश गर्न पाउने उक्त जग्गा बन्डा नगरी उक्त सम्पत्ति दाबीबमोजिम बन्डा नहुने ठहर्‍याएको उदयपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।८।२६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६८।३।१४ को फैसला ।

कि.नं. ११६३ को जग्गा हामी परिवार एकासगोलमा नै रहँदाको अवस्थामा दाता किसन चौधरीबाट पल्टीदेवीका नाउँमा हालैको बकसको लिखतद्वारा मूल्य रु. ३६,०००।- कायम गरी मिति २०४४।११।०८ मा प्राप्त कि.नं. ५२० को जग्गाबाट बाँकी रहन आएको जग्गा हो । जग्गा प्राप्त गर्दाको

अवस्थामा लिखतमा हालैको बकसपत्र उल्लेख गरिएपनि कैफियत व्यहोरामा कुनै कुरा नै उल्लेख गरिएको छैन । यो जग्गा रकम नै तिरेर लिएको हो । पल्टीदेवी चौधरी हामीहरूको पति पिताको आमा हुनुहुन्छ । हामीहरूलाई अंश दिने दायित्व पल्टीदेवी चौधरीको पनि रहेको र निजको नाउँमा आएको जुनसुकै व्यहोराको सम्पत्तिमा छोराको अंश हक लाग्ने हुँदा निजी आर्जनको भनी अंशबन्डा नै नगरी बन्डा नलाग्ने गरी फैसला गर्न मिल्दैन । अतः मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १० नं. र ने.का.प. २०६४, अंक २, पृष्ठ १४०, नि.नं. ७८१४ विपरीत रहेको हुँदा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी पाउँ भनी यस अदालतमा दर्ता हुन आएको निवेदन ।

यसमा पल्टी चौधरीको नाउँमा जुनसुकै स्रोतबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिबाट निजको सन्तानले अंश पाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था र न्यायिक प्रचलनसमेत रहेको पाइएकोले कि.नं. ११६२ को जग्गाबाट निजका छोरा सचिदानन्दले अंशहक पाउने र निजबाट यी वादीहरूले अंश भाग पाउनेमा सो जग्गाबाट अंश नपाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ र ने.का.प. २०६४, अंक २, पृष्ठ १४०, नि.नं. ७८१४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) अनुसार मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१०।२७ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्का र विद्वान् अधिवक्ता श्री खगेन्द्र राउतले आमाको नाउँमा आएको जुनसुकै स्रोतको जग्गा छोरा छोरीको अंश हक लाग्ने हुँदा निजी आर्जनको भनी अंशबन्डा

नै नगरी बन्डा नलाग्ने ठहर गर्न मिल्ने नहुँदा बदर गरी अंश पाउँ भनी गर्नु भएको बहस र प्रत्यर्थीको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री अविनास कुमार प्याकुरेलले स्त्री अंशधनको सम्पत्तिमा अंशबन्डा गर्न मिल्ने होइन । सुरु र पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको हुँदा सोही सदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता एवं विद्वान् अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको उपर्युक्त व्यहोराको बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन पत्रसहितका सक्कल मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्छ वा सक्दैन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षीमध्येका सबुरलाल चौधरी हामी फिरादीहरूका बाजे तथा ससुरा, विपक्षी पल्टीदेवी सासु तथा बज्जै, विपक्षी अच्युतानन्द चौधरी देवर तथा काका नाताका तथा विपक्षी सचितानन्द पति तथा पिता नाताका मानिस हुन् । विपक्षी र हामीहरूको बीचमा अंशबन्डा भएको छैन । बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण सम्पत्ति विपक्षीहरूकै जिम्मामा छ । विपक्षी पतिले मलाई हेलाहेचो गरी खान लाउन नदिएको र अंश माग गर्दा दिन इन्कार गरेको हुँदा विपक्षीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई सम्पूर्ण सम्पत्तिको पहिला ४ अंश भाग लगाई ४ भागको १ भाग पति सचितानन्दको भागमा पर्ने सम्पत्तिलाई पुनः ५ भाग लगाई त्यसको ४ भाग सम्पत्ति अंश छुट्ट्याई पाउँ भन्ने वादी दाबी र प्रतिवादीमध्येकी म पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको गाईघाट ३(क) कि.नं. ११६३ को ०-१-१७^१/_१ जग्गाबाहेक अन्य हामीहरूसँग भएका जग्गा र घरसमेत सम्पूर्ण सम्पत्ति ४ भाग लगाई सचितानन्दको १ भागबाट नरमगरम मिलाई छुट्ट्याई

लिएमा हाम्रो मन्जुरी छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर भई चलेको प्रस्तुत मुद्दामा कि.नं. ११६३ को जग्गा निजी आर्जनको हुँदा बन्डा नलाग्ने, सो बाहेकका अन्य सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई वादी दाबीबमोजिम नै प्रतिवादीबाच वादीले अंश पाउने ठहर्‍याई गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलाउपर यस अदालतमा वादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

३. अब यी पुनरावेदक वादीहरूको जिकिरबमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी पुनरावेदक वादीहरू र प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियारहरू भएको कुरामा दुवै पक्षले फिराद र प्रतिउत्तर पत्रबाट स्वीकार गरिसकेको हुँदा सगोलका अंशियार भएको विषयमा कुनै विवाद देखिएन । प्रतिवादीमध्येकी पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको गाईघाट ३(क) कि.नं. ११६३ को ०-१-१७^१/ जग्गा निजी आर्जन र स्त्री अंश धनको सम्पत्ति रहेको हुँदा बन्डा हुने होइन भनी सोबाहेकका अन्य सम्पत्तिबाट बन्डा गर्नुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर पत्रबाट देखिन आउँदछ ।

४. अब प्रतिवादीमध्येकी पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको गाईघाट ३(क) कि.नं. ११६३ को ०-१-१७^१/ जग्गा बन्डा नलाग्ने भनी गरेको फैसलाका सम्बन्धमा विचार गर्दा, मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १८ नं. मा कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंशधनको महलको ५ नं. बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउँदछ बन्डा गर्न कर लाग्दैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी वादी प्रतिवादीहरू

समान अंशियार भए तापनि समानस्तरका अंशियार नभई आमाले पाएको जुनसुकै व्यहोराको सम्पत्तिमा छोराहरूको स्वतः अंश हक सिर्जना हुने हुँदा आमाको नाउँको सम्पत्ति छोरा बुहारीको हकमा पैतृक सम्पत्ति नै मान्नुपर्ने हुन्छ ।

५. विवादित कि.नं. ११६३ को सम्पत्ति पल्टीदेवी चौधरीको निजी आर्जन वा स्त्री अंश धनान्तर्गत कै सम्पत्ति हो भने पनि आफ्नो आमाको नाउँको सम्पत्तिमा निजका छोराहरूको अंश हक नलाग्ने भन्ने कुनै कानूनी आधार देखिँदैन । अंशबन्डाको १० नं.मा लोग्ने वा बाबु आमाले स्वास्नी वा छोरा छोरीलाई इज्जत आमदअनुसार खान लाउन र आवश्यकताअनुसार उचित शिक्षा दिक्षा र स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गर्नुपर्दछ सो नगरे अंश दिनुपर्दछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएबाट पनि लोग्ने र सासु ससुराको कानूनी दायित्व रहेको देखिन्छ ।

६. यस्तो अवस्थामा कुनै अंशियारको निजी आर्जनको सम्पत्ति बन्डा गर्न कर लाग्दैन भनी व्याख्या गर्दा सोही मुलुकी ऐन, अंशबन्डा महलको १० नं. ले सिर्जना गरेको लोग्ने र बाबु आमाको दायित्वसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । अंशबन्डाको १० नं.को कानूनी व्यवस्थाबाट लोग्ने वा बाबु आमाले जुनसुकै व्यहोराबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति छोरा छोरी र श्रीमतीको लागि पैतृक सम्पत्ति मान्नु नै पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति निजका छोराहरूको लागि पैतृक सम्पत्ति भई अंशहक लाग्ने हुन आउँदछ ।

७. अंशबन्डाको १ नं. अनुसार बाबु, आमा, छोरा, छोरीहरूमा जिय जियैको अंश हकका लागि समान अंशियार देखिए तापनि सोही महलको १० नं. अनुसार अंश दिने दायित्व बाबु, आमा वा लोग्नेमा रहेको हुँदा अंशबन्डाको १८ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाको घेरालाई साँघुरो बनाई

बाबु वा लोग्नेको सम्पत्ति निजी आर्जन मानी छोरा छोरीहरू र स्वारानीलाई अंश नलाग्ने भन्न मिल्दैन । अंशबन्डाको १० नं.को कानूनी व्यवस्थाबाट लोग्ने वा बाबु आमाले जुनसुकै व्यहोराबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति छोरा छोरी र श्रीमतीको लागि पैतृक सम्पत्ति मान्नु नै पर्ने भनी (ने.का.प. २०६४, अंक २, नि.नं. ७८१४) यस अदालतको सयुक्त इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत हुने गरी प्रतिवादी पल्टीदेवी चौधरीले बकस पाएको सम्पत्ति बन्डा हुने होइन भनी लिएको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. तसर्थ पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको गाईघाट ३(क) कि.नं. ११६३ को ०-१-१७^१/_३ जग्गा बन्डा नलाग्ने र सोबाहेकका अन्य सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई मूल चार अंशियारबीच चार अंश भाग लगाई त्यसमध्ये यी वादीका पिता तथा पति प्रतिवादी सचितानन्द चौधरीको भागमा परेको एक भाग सम्पत्तिलाई पुनः यी वादीहरू र प्रतिवादी सचितानन्दबीच पुनः पाँच अंश लगाई त्यसको चार भाग अंश वादीहरूले पाउने भनी गरेको सुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई मनासिब ठहर्‍याई गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६८।३।१४ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीहरूले प्रतिवादी पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको कि.नं.११६३ को ०-१-१७^१/_३ जग्गाबाट समेत अंश पाउने ठहर्छ । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला केही उल्टी भई पल्टीदेवी चौधरीले बकसपत्रबाट पाएको कि.नं. ११६३ को ०-१-१७^१/_३ जग्गाबाट समेत वादीहरूले अंश पाउने ठहरी फैसला भएकोले पहिले कायम भएको लगत कट्टा गरी सोहीबमोजिमको लगत कायम गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालत लाई लगत दिनु

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइ दिनु

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत : यज्ञप्रसाद आचार्य
इति संवत् २०७३ साल कात्तिक २४ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १८७५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
आदेश मिति : २०७३।१०।१०
०७०-WO-०२८७

मुद्दा : परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं.२ लाजिम्पाटस्थित निल हिरा समाजका संस्थापक अध्यक्ष एवं पूर्व सभासद गोरखा जिल्ला, गाईखुर घर भई हाल का.जि. सितापाईला बस्ने सुनिलबाबु पन्तसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो पहिचानसहितको आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनु निजको आधारभूत मानव अधिकारको विषय हो । यस्तो अवस्थामा फरक लैङ्गिक पहिचान र यौन अभिमुखीकरण भएका व्यक्तिहरूले पनि आफ्नो स्वतन्त्र पहिचानसहित आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनु निजको मानव अधिकार तथा संवैधानिक हक हुने ।
(प्रकरण नं. ४)
- कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो स्वअनुभूति अनुसारको लैङ्गिक पहिचान हासिल गर्नु निजको नितान्त वैयक्तिक आत्मनिर्णयको अधिकारअन्तर्गतको विषय हो । यसमा अरु व्यक्ति समाज राज्य वा कानूनले जैविक लिङ्ग के हो भनी निर्धारण गर्नु सान्दर्भिक हुँदैन । मानिसको स्वतन्त्रता प्रतिष्ठा र आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने खालका कुनै पनि व्यवस्थाहरू मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट समेत मान्य हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं. ६)
- संविधान, नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३, नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ तथा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ समेतले तेस्रो लिङ्गीको अस्तित्वलाई स्वीकार गरी त्यस्ता समुदायको हक अधिकारप्रति प्रतिबद्धता जनाई सकेको अवस्थामा आफ्नो यौनिक पहिचान नै थाहा नभएको अवस्थामा जैविक अंगको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकता प्रमाण पत्र संशोधन गरी आफ्नो वास्तविक लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन गर्न मिल्दैन भन्नु निवेदकहरू जस्ता लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूको अस्तित्व स्वीकार गर्नबाट इन्कार गर्नु समान हुने ।
(प्रकरण नं. ७)
- लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायहरू आफ्नो वास्तविक पहिचानभन्दा फरक परिचय पत्रका साथ रहन पर्दा आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्नुका साथै सामुदायिक अपनत्वलाई समेत कमजोर तुल्याउने हुन्छ । आफ्नो अनुभूतिभन्दा फरकरूपमा आफ्नो परिचय लुकाई त्रासपूर्ण तथा अदृश्य जीवन जीउन बाध्य पार्नु यस्ता यौनिक अल्पसंख्यकहरूको मानव अधिकारको उल्लङ्घनसमेत हुन जाने ।
(प्रकरण नं. ८)
- कतिपय अवस्थामा आफ्नो लैङ्गिक पहिचान ढिलो गरी मात्र थाहा पाउने र व्यक्त गर्नसक्ने हुँदा यस्तो अवस्थामा पहिले शारीरिक जैविक अंगको आधारमा पाएको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन गर्न पाउने अधिकार कानूनतः सुरक्षित गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू हरि फुँयाल,
सुजन पन्त

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
श्यामकुमार भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६५, अंक ४, नि.नं.७९५८
- ने.का.प. २०७०, अंक ८, नि.नं.९०४८

सम्बद्ध कानून :

- नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९

आदेश

न्या. हरिकृष्ण कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

हामी निवेदक अल्पसंख्यक वर्गमा पर्ने यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका नेपाली नागरिक हौं। निवेदकमध्ये म यमबहादुर राना आनिकले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीमा लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता संशोधित प्रतिलिपि उतारको लागि निवेदन दिएको तर लामो समय बितिसक्दा पनि मेरो निवेदन मागबमोजिम संशोधन नभई म आफ्नो पहिचानसहितको नागरिकता प्राप्त गर्ने अधिकारबाट वञ्चित हुनुपरेको छ। लिङ्गसमेतको आधारमा कुनै पनि नागरिक माथि भेदभाव नगर्ने सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएका वर्ग वा महिला बालक, वृद्ध वा अशक्त व्यक्तिहरूको विकास र संरक्षणको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नसक्ने सकारात्मक आदेशहरू भएको अवस्थामा विपक्षीमध्येको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीले यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ र गृह मन्त्रालय नागरिकता तथा हातहतियार शाखाको मिति २०६९।९।१७ च.नं. २४९ को परिपत्रसमेत विपरीत निवेदकलाई नागरिकता दिन इन्कार गरेको छ।

निवेदकमध्येको म सुनिलबाबु पन्तले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, गोरखाबाट नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको छु। तत्कालीन अवस्थामा हामी यौनिक

तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदाय खुलेर समाजमा प्रस्तुत हुनसक्ने अवस्था थिएन। म निवेदकले मेरो शारीरिक जैविक अङ्ग (Biological Organ) को आधारमा लिङ्गमा "पुरुष" जनाई नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको छु तर म मेरो वास्तविक लैङ्गिक पहिचानको परिचय पत्रका साथ रहन चाहन्छु। म जस्तो हामी यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक जसको नागरिकता प्रमाण पत्रको लिङ्गमा "पुरुष" वा "महिला" जनिएर नागरिकता प्रमाण पत्र जारी भइसकेको अवस्थामा समेत संशोधन गर्न र प्रमाण पत्रमा लिङ्गको महलमा "अन्य" जनिएको नागरिकता तथा सोही आधारमा अन्य व्यक्तिगत कागजातहरूमा समेत संशोधन गर्न पाउँ। १६ वर्षको उमेरमा प्राप्त गर्न सकिने नागरिकता जुन उमेरमा व्यक्तिहरू आफ्नो यौनिकता तथा लैङ्गिक पहिचानप्रति स्पष्ट जानकार हुन नसक्ने तथा आफ्नो यथार्थ यौनिकता तथा लैङ्गिक पहिचानको विषयमा धेरैपछि मात्र थाहा पाउनेसमेत हुँदा यस्तो परिस्थितिमा यौनिकता तथा लैङ्गिक पहिचानको अनुभव र आभासविना जैविक लिङ्गको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकता संशोधन गर्न पाउनु हाम्रो अधिकार हो। तर विपक्षी निकायले आफ्नो नागरिकता प्रमाण पत्रको लिङ्गको महल संशोधन गर्न मिल्दैन भनी भनेकाले हाम्रो पहिचानमा प्रत्यक्ष असर परेको छ। अतः विपक्षी निकायका कार्यालयले हामी निवेदकहरूको कानूनी हक तथा संवैधानिक हक हनन् भएकोले यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता दिनु साथै उक्त निर्देशिका जारी हुनुपूर्व नागरिकता प्राप्त गरिसकेका यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूले समेत संशोधन गर्न र प्रमाण पत्रको लिङ्गको महलमा "अन्य" जनिएको नागरिकता तथा सोही आधारमा अन्य व्यक्तिगत कागजातहरूमा समेत संशोधन गर्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै सोबमोजिम संशोधन गर्न आवश्यक

प्रक्रिया बढाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । हामी यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकको अधिकार सुनिश्चित गर्न प्रस्तुत विषयवस्तु, समस्यालगायतको विषयमा सरकार, समाज, अभिभावकलगायत जो कोहीलाई पनि विस्तृत ज्ञानको आवश्यकताको महसुस गरिएकोले सरकारी निकाय, निवेदक संस्था, चिकित्सक, अभिभावकहरू समेतको समन्वयमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

विपक्षीहरूबाट नियमानुसार लिखित जवाफ पेस गर्नु भन्ने आदेश हुनुको साथै प्रस्तुत रिट निवेदन लैङ्गिक विषयसँग सम्बन्धित रहेको देखिँदा अग्राधिकार दिइएको यस अदालतको मिति २०७०।७।५ को आदेश ।

प्रत्येक नेपाली नागरिकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३, नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६४ र यौनिकता तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ को अधीनमा रही नेपालको नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गर्न सक्ने नै भएकोले यस मन्त्रालयको के कस्तो कामबाट विपक्षीले नागरिकता प्राप्त गर्न नसकेको हो भन्ने कुरा रिट निवेदनमा खुलेको नदेखिएको तथा नागरिकता प्रदान गर्ने कार्यमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नतासमेत नरहेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय, संविधान सभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८, ९, १० र ११ मा नेपालको नागरिकतासम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६३ ले निर्धारण गरेको विधि,

प्रक्रिया र कार्यविधिको अवलम्बन गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्तिका लागि सम्बन्धित निकायमा निवेदन दिई नागरिकता प्राप्त गर्न सक्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ को आधारमा लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिनुपर्ने भन्ने विषयको सम्बन्धमा नेपाल सरकारले नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ को अनुसूची ७ लगायत विभिन्न अनुसूचीहरूमा रहेका छोरा, छोरी भन्ने शब्दहरूको सट्टा छोरा, छोरी, अन्य भन्ने शब्दहरू रहने गरी मिति २०६९।३।१४ मा अनुसूचीमा हेरफेर र थपघट गरिसकेको हुँदा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका नेपाली नागरिकहरूले लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता लिन सक्ने गरी व्यवस्था भइसकेको अवस्थामा फरक लैङ्गिक पहिचान र यौन अभिमुखीकरण भएका व्यक्तिहरूलाई राज्यले नागरिकता दिँदा भेदभाव गरेको मान्न मिल्दैन । साथै यौनिक तथा लैङ्गिक समुदायका व्यक्तिहरूलाई नागरिकता प्रमाण पत्रको लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ समेत बनिसकेको भनी रिट निवेदकहरू स्वयम्ले स्वीकार गरिसकेकोले रिट निवेदकहरूको मागलाई राज्यले पहिले नै सम्बोधन गरिसकेको हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ ले नेपालको प्रचलित कानूनबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य यस्ता समुदायका व्यक्तिहरूले सम्बन्धित

स्थानीय निकाय र शैक्षिक संस्थाको अभिलेखबमोजिम सिफारिस भई आएमा त्यस्ता व्यक्तिको हकमा लिङ्गको ठाउँमा अन्य लेखी व्यक्तिहरूको पहिचान खुल्ने गरी नागरिकता जारी गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६९।३।९ गतेको नेपाल राजपत्रमा सूचना जारी भइसकेको र सो कुरालाई रिट निवेदक स्वयम्ले स्वीकार गरिरहेको छ । यसरी कानूनमा व्यवस्था भइसकेको विषयलाई कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायले इन्कार गर्न सक्दैन । सोही विषयको कार्यान्वयन प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले निर्देशन दिँदै जाने हो भने कानूनले सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई दिएको अख्तियारी नै निष्प्रभावी भई समग्रमा कानूनको शासनको नै अन्त्य हुन जाने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्बन्धमा विपक्षी रिट निवेदकले उल्लेख गरेअनुसार नागरिकताको विषय लिएर यौनिक तथा लैङ्गिक विभेद गरी रिट निवेदकको हक हनन् हुने कुनै पनि प्रकारको काम कारवाही यस कार्यालयबाट नगरिएको अवस्थामा झुठ्ठा व्यहोरा उल्लेख गरी यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दायर गर्नुभएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने एकै मिलानको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेत ७५ वटै जिल्ला प्रशासन कार्यालयको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री हरी फुँयाल, श्री सुजन पन्तले नेपालको संविधान, नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३, नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ र यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ को अधीनमा रही प्रत्येक नेपाली नागरिकले नेपालको नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गर्नसक्ने

कानूनी तथा संवैधानिक हक रहेको अवस्थामा विपक्षीहरूले यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई सहजरूपमा "अन्य" जनाई नागरिकता जारी गर्न तथा संशोधन गर्न इन्कार गरेबाट निज निवेदकहरूले आफ्नो अनुभूतिअनुसारको पहिचानको प्रमाण पत्र पाउनबाट वञ्चित हुन पुगेको छ । जैविक पहिचानभन्दा लैङ्गिक अनुभूति महत्वपूर्ण विषय हुने भएकोले यौनिक तथा लैङ्गिक पहिचानको अनुभव र आभासविना जैविक लिङ्गको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकता संशोधन गर्न पाउनु निवेदकहरूको कानूनी तथा संवैधानिक अधिकार हो । यसरी यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाई नागरिकता दिनु साथै उक्त निर्देशिका जारी हुनुपूर्व नागरिकता प्राप्त गरिसकेका यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूले समेत संशोधन गर्न र प्रमाण पत्रको लिङ्गको महलमा "अन्य" जनाएको नागरिकता तथा सोही आधारमा अन्य व्यक्तिगत कागजातहरूमा समेत संशोधन गर्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै सोबमोजिम संशोधन गर्न आवश्यक प्रक्रिया बढाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले नेपालको प्रचलित कानूनबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य व्यक्तिहरूले सम्बन्धित स्थानीय निकाय र शैक्षिक संस्थाको अभिलेखबमोजिम सिफारिस भई आएमा त्यस्ता व्यक्तिको हकमा लिङ्गको ठाउँमा अन्य लेखी व्यक्तिहरूको पहिचान खुल्ने गरी नागरिकता जारी गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राजपत्रमा सूचनासमेत जारी भई कानूनमा नै व्यवस्था भइसकेको विषयलाई कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायले इन्कार गर्न नसक्ने र निवेदन दाबीबमोजिमको संशोधन हुने नै अवस्था हुँदाहुँदै सोही विषयको कार्यान्वयन प्रयोजनका लागि निर्देशन दिँदै

जाँदा कानूनले सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई दिएको अख्तियारी नै निष्प्रभावी हुन जाने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य नभएको भनी बहस गर्नुभयो।

अब विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न सम्पूर्ण प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ? सो विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक यमबहादुर राना आनिकले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीमा लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता संशोधित प्रतिलिपि उतारको लागि निवेदन दिएकोमा निवेदन मागबमोजिम संशोधन नभएकोले पहिचानसहितको नागरिकता प्राप्त गर्ने अधिकारबाट वञ्चित हुनुपरेको र अर्का निवेदक सुनिलबाबु पन्तले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, गोरखाबाट शारीरिक जैविक अङ्ग (Biological Organ) को आधारमा लिङ्गमा "पुरुष" जनाई नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको तर निवेदक आफ्नो वास्तविक लैङ्गिक पहिचानसहितको परिचय पत्रका साथ रहन चाहेको व्यहोरा जनाउँदै यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक जसको नागरिकता प्रमाण पत्रको लिङ्गमा "पुरुष" वा "महिला" जनिएर नागरिकता प्रमाण पत्र जारी भइसकेको अवस्थामा समेत संशोधन गर्न र प्रमाण पत्रमा लिङ्गको महलमा "अन्य" जनिएको नागरिकता तथा सोही आधारमा अन्य व्यक्तिगत कागजातहरूमा समेत संशोधन गर्न पाउँ। यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ जारी हुनुपूर्व नागरिकता प्राप्त गरिसकेका अन्य यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूले समेत संशोधन गर्न र प्रमाण पत्रको लिङ्गको महलमा "अन्य" जनिएको नागरिकता तथा सोही आधारमा अन्य व्यक्तिगत कागजातहरूमा समेत संशोधन गर्न

आवश्यक प्रक्रिया बढाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ।

३. नेपाल नागरिकता ऐन, तथा नियमावली, २०६३ ले निर्धारण गरेको प्रक्रिया र कार्यविधि अवलम्बन गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्तिका लागि सम्बन्धित निकायमा निवेदन दिई नागरिकता प्राप्त गर्नसक्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था छ। साथै यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ ले नेपालको प्रचलित कानूनबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य यस्ता समुदायका व्यक्तिहरूले सम्बन्धित स्थानीय निकाय र शैक्षिक संस्थाको अभिलेखबमोजिम सिफारिस भई आएमा त्यस्ता व्यक्तिको हकमा लिङ्गको ठाउँमा अन्य लेखी व्यक्तिहरूको पहिचान खुल्ने गरी नागरिकता जारी गर्ने सम्बन्धमा कानूनमा व्यवस्था भइसकेको विषयलाई कार्यान्वयन गर्ने निकायले इन्कार गर्न सक्दैन। यसरी कार्यान्वयन कै प्रयोजनका लागि पटक पटक नेपाल सरकारले निर्देशन दिँदै जाँदा कानूनले सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई दिएको अख्तियारी नै निष्प्रभावी हुन जान्छ। विपक्षी रिट निवेदकहरूले उल्लेख गरेअनुसार नागरिकताको विषयलाई लिएर यौनिक तथा लैङ्गिक विभेद गरी रिट निवेदकको हक हनन् हुने कुनै पनि प्रकारको काम कारवाही नगरिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेको देखिन्छ।

४. रिट निवेदकहरूले आफ्नो लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्र पाउन तथा लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्र संशोधन गरी सोबमोजिमको शैक्षिक प्रमाण पत्रलगायतको महत्त्वपूर्ण कागजातहरूमा समेत संशोधन गरिपाउँ भन्ने जिकिरतर्फ विचार गर्दा यौनिक

तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ ले लैङ्गिक पहिचान भन्नाले “हरेक व्यक्तिको भित्री मनबाट आएको अनुभूति र लिङ्गसम्बन्धी व्यक्तिगत अनुभव जुन जन्मदाको जैविक लिङ्गभन्दा विपरीत र सो प्रतिकूल अन्य पहिरन बोली र व्यवहारबाट व्यक्त गरिने फरक लैङ्गिक अनुभूति सम्झनु पर्दछ” भनी परिभाषा गरेको देखिन्छ। सो परिभाषाअनुसार कुनै पनि व्यक्ति जैविक वा प्राकृतिकरूपमा जुनसुकै लिङ्ग लिएर जन्मे पनि निजको वास्तविक पहिचान भनेको निजले व्यक्तिगतरूपमा गरिने लैङ्गिक अनुभूतिसहितको पहिचान नै हो भनी फरक लैङ्गिक अनुभूति भएका व्यक्तिहरूको अस्तित्वलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ। कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो पहिचानसहितको आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनु निजको आधारभूत मानव अधिकारको विषय हो। यस्तो अवस्थामा फरक लैङ्गिक पहिचान र यौन अभिमुखीकरण भएका व्यक्तिहरूले पनि आफ्नो स्वतन्त्र पहिचानसहित आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनु निजको मानव अधिकार तथा संवैधानिक हक हो। नागरिकताको सम्बन्धमा तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग २ मा नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य व्यक्तिहरू नेपालका नागरिक हुनेछन् भनी उल्लेख गरिनुका साथै नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ तथा नियमावलीले नागरिकता प्राप्तिको सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। वर्तमान संविधानले वंशीय आधार तथा लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता पाउने सम्बन्धमा धारा १२ मा “यो संविधानबमोजिम वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्ने निजको आमा वा बाबुको नामबाट लैङ्गिक पहिचानसहितको नेपालको नागरिकता प्रमाण पत्र पाउन सक्नेछ” भनी उल्लेख गरेसमेतबाट निवेदकहरूको आफ्नो

लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गर्ने मौलिक हक सुरक्षित नै रहेको देखियो।

५. यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ ले नागरिकताको लागि आवेदन दिन ३(१) मा “आफ्नो लैङ्गिक पहिचानअनुसारको नागरिकता प्राप्त गर्न चाहने प्रचलित कानूनबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायको व्यक्तिले आफ्नो लैङ्गिक पहिचानका आधारमा अन्य लिङ्ग अंकित नागरिकता लिन चाहेमा सम्बन्धित स्थानिय निकायमा निवेदन दिनु पर्नेछ” भनी उल्लेख भएबाट यस्ता यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरू जो प्रचलित कानूनबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य छन् त्यस्ता व्यक्तिहरूले आफ्नो लैङ्गिक पहिचानका आधारमा लिङ्गको महलमा अन्य उल्लेख गरी नागरिकता लिन सक्ने नै देखियो।

६. कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो स्वअनुभूतिअनुसारको लैङ्गिक पहिचान हासिल गर्नु निजको नितान्त वैयक्तिक आत्मनिर्णयको अधिकारअन्तर्गतको विषय हो। यसमा अरु व्यक्ति समाज राज्य वा कानूनले जैविक लिङ्ग के हो भनी निर्धारण गर्नु सान्दर्भिक हुँदैन। मानिसको स्वतन्त्रता प्रतिष्ठा र आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने खालका कुनै पनि व्यवस्थाहरू मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट समेत मान्य हुन सक्दैनन्। आफ्नोपनको अधिकार (Right to have one's identity) को आधारमा विना भेदभाव आफ्नो पहिचानसहित नागरिकता प्रमाण पत्र पाउने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०६५ अंक ४ नि नं ७९५८ को सुनिलबाबु पन्त विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको रिट निवेदनमा “बच्चा जन्मदा

एउटा लिङ्गीमा जन्मेको भएपनि जैविक र प्राकृतिक प्रक्रियाअनुसार जन्मदाभन्दा अर्को लिङ्गीमा विकास भई जन्मदाको भन्दा फरक लिङ्गमा लैङ्गिक स्वरूप परिवर्तन हुन सक्छन् । यस्तो परिवर्तन हुँदा तिनीहरू मानव जाति वा नागरिक नै होइनन् भन्न नमिल्ने । महिला र पुरुषबाहेक तेस्रो लिङ्गीलगायतका व्यक्तिहरूलाई यौन अभिमुखीकरणका आधारमा भेदभाव गर्न नमिल्ने भनी लैङ्गिक पहिचान र यौन अभिमुखीकरण भएका व्यक्तिहरूले समेत अरूसरह नै विनाभेदभाव आफ्नो अधिकार उपभोग गर्न पाउने गरी उपयुक्त कानून बनाउन निर्देशनात्मक आदेश जारी हुनुका साथै ने.का.प. २०७०, अंक ८ नि.नं ९०४८ मा भेदभावरहित प्रयास गर्दै आम नागरिकसरह पहिचान दिने प्रयास भएको अवस्थामा राहदानीमा तेस्रो लिङ्गीय पहिचान हुने गरी राहदानी दिने व्यवस्था गर्न निर्देशनात्मक आदेश जारी भई यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ समेत कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । साथै नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ को अनुसूची ७ मा संशोधन भई “छोरा, छोरी” भन्ने सट्टा “छोरा, छोरी, अन्य” भन्ने शब्दहरू राखिएको लैङ्गिक अल्पसंख्यकको अस्तित्वलाई आत्मसात् गरी संरक्षणसमेत प्रदान गरिरहेको अवस्थामा व्यक्तिले आफ्नो स्वअनुभूतिअनुसारको लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्र हासिल गरी आत्मसम्मानका साथ सम्पूर्ण हक समानरूपमा उपभोग गर्न पाउने नै देखियो ।

७. जैविक लिङ्गका आधारमा नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त भइसकेको अवस्थामा आफ्नो स्वअनुभूतिको आधारमा लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता संशोधन गर्न पाउनेतर्फ विचार गर्दा नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १७ मा

विवरण सच्याउने विषयमा व्यवस्था भएको देखिन्छ जसअनुसार “कुनै व्यक्तिले आफ्नो नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्रमा उल्लिखित थर वा उमेर शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रमा फरक पर्न गई वा नागरिकताको प्रमाण पत्रमा सानातिना त्रुटि भई सो विवरण सच्याउन चाहेमा आवश्यक प्रमाणसहित तोकिएको अधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ” भनी उल्लेख भएबाट नागरिकता प्रमाण पत्रमा भएका त्रुटि तथा विवरणहरू सच्याउन पाउने नै देखियो । प्रस्तुत रिट निवेदनका निवेदकहरूले पहिले नै जैविक आधारमा नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गरिसकेको तर पछि आएर उक्त नागरिकता प्रमाण पत्रमा उल्लेख भएको लिङ्गको जस्तो लैङ्गिक अनुभूति नभई फरक अनुभूति भएको र आफ्नो अनुभूतिभन्दा फरक पहिचानमा बाँच्नु र चिनिनु पर्दा आफ्नो आत्मसम्मानमा चोट पुग्न गई अपमानित भएको महसुस गरेको देखियो । आफ्नो यौनिक तथा लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्राप्त गर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र उक्त विषयमा रहेको अज्ञानता र संवेदनशीलताको अभावका साथै दैनिक व्यवहार सञ्चालनका लागि नागरिकता प्राप्त गर्नु पर्ने बाध्यात्मक अवस्थामा १६ वर्षको उमेरमा पाएको नागरिकताको प्रमाण पत्र जुन यौनिक तथा लैङ्गिक पहिचानको अनुभव र आभासविना जैविक लिङ्गको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकता संशोधन गर्न स्थानीय निकाय र शैक्षिक संस्थाको अभिलेखबमोजिम सिफारिस भई आएमा मात्र त्यस्ता व्यक्तिहरूको हकमा लिङ्गको ठाउँमा अन्य लेखी नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन हुनसक्ने भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफसँग सहमत हुन सकिएन । संविधान, नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३, नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ तथा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूलाई लिङ्गको महलमा अन्य जनाई नागरिकता जारी गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९

समेतले तेस्रो लिङ्गीको अस्तित्वलाई स्वीकार गरी त्यस्ता समुदायको हक अधिकारप्रति प्रतिबद्धता जनाइसकेको अवस्थामा आफ्नो यौनिक पहिचान नै थाहा नभएको अवस्थामा जैविक अंगको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकता प्रमाण पत्र संशोधन गरी आफ्नो वास्तविक लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन गर्न मिल्दैन भन्नु निवेदकहरू जस्ता लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूको अस्तित्व स्वीकार गर्नबाट इन्कार गर्नु समान हो।

८. लैंगिक अल्पसंख्यक समुदायहरू आफ्नो वास्तविक पहिचानभन्दा फरक परिचय पत्रका साथ रहन पर्दा आत्मसम्मानमा चोट पुग्नुका साथै सामुदायिक अपनत्वलाई समेत कमजोर तुल्याउने हुन्छ। आफ्नो अनुभूति भन्दा फरकरूपमा आफ्नो परिचय लुकाई त्रासपूर्ण तथा अदृश्य जीवन जीउन बाध्य पार्नु यस्ता यौनिक अल्पसंख्यकहरूको मानव अधिकारको उल्लङ्घनसमेत हुन जान्छ। यसर्थ निवेदकहरूलाई जैविक अंगको आधारमा प्राप्त गरेको नागरिकतामा “अन्य” उल्लेख गरी आफ्नो लैंगिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन गर्न इन्कार गर्नु भनेको निज निवेदकहरू उपर विभेद गरी संविधान प्रदत्त मौलिक हक तथा कानून प्रदत्त नागरिकतासम्बन्धी अधिकारमाथि हस्तक्षेप गर्नुका साथै आत्मनिर्णयको अधिकारबाट समेत वञ्चित हुन जाने देखिँदा निवेदकहरूले आफ्नो लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रमाण पत्र पाउनु तथा जैविक अंगका आधारमा पाएको नागरिकता लिङ्गको महलमा “अन्य” जनिएर संशोधन हुन उपयुक्त नै देखियो।

९. कतिपय अवस्थामा आफ्नो लैंगिक पहिचान ढिलो गरी मात्र थाहा पाउने र व्यक्त गर्न सक्ने हुँदा यस्तो अवस्थामा पहिले शारीरिक जैविक अंगको आधारमा पाएको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संशोधन

गर्न पाउने अधिकार कानूनतः सुरक्षित गर्नुपर्ने नै देखियो। अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट निज निवेदकहरूले आफ्नो नागरिकताको प्रमाण पत्रमा लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई संशोधन गर्न पाउने नै देखिँदा निज निवेदकहरूको नागरिकता प्रमाण पत्रमा लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई संशोधन गर्न विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। साथै ढिलो गरी आफ्नो वास्तविक लैंगिक पहिचान भएको अवस्थामा जैविक अंगको आधारमा पहिचान कायम गरी प्राप्त गरेको शैक्षिक प्रमाण पत्रलगायत महत्वपूर्ण व्यक्तिगत कागजातहरूमा पनि संशोधित नागरिकताअनुसार लिङ्गको महलमा संशोधन हुन उपयुक्त हुने नै देखिँदा सो सम्बन्धमा आवश्यक कानून संशोधन तथा परिमार्जन गर्न र “अन्य” जनिएको नागरिकताहरूको छुट्टै अभिलेख राखी उक्त नागरिकताको दुरुपयोग हुने सम्भावनासमेतलाई सम्बोधन गर्न उपयुक्त नियम, कानून बनाउनु र यस्ता यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूको हकहित, अधिकार तथा दायित्वको विषयमा सम्बन्धित निकायहरूबीच आवश्यक समन्वय एवं अन्तर्क्रिया गरी कानूनको अगाडि सबै समान हुने मान्य सिद्धान्तलाई सार्थकता प्रदान गर्न तथा कहींकतैबाट पनि विभेद र अपमानमा पर्न नपर्ने सुनिश्चितता प्रदान गर्ने वातावरण सृजना गर्न विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तथा कानून न्याय तथा संसदीय मन्त्रालयलाई निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ। यो आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भनी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई र आदेशको कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नु भनी यसै अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखालाई लेखी पठाई दिनु। साथै प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी निवेदकहरू

समेतलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. दीपककुमार कार्की

इजलास अधिभूतः गीता श्रेष्ठ
इति संवत् २०७३ साल माघ १० गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. ९८७६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई
आदेश मिति : २०७३।०९।१३
०७२-WO-०१७८

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : जिल्ला सिन्धुपाल्चोक फुल्पिडकोट
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने भुपेन्द्रबहादुर तामाङ
थिडसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- नागरिक जीवनका आधारभूत चासो र सरोकारहरूलाई संविधानको कसीमा हेरी एउटा सम्यक दृष्टिकोण विकास गर्न सकेमा

मात्रै मुलुकमा सामाजिक न्यायले उचित स्थान पाउने।

(प्रकरण नं. ५)

- खाद्यको हक भन्नाले प्रथमतः खाद्यमा पहुँचको हक भन्ने बुझिन्छ। नागरिकले पर्याप्त खाद्यान्न पाउनु पर्छ वा खाद्यान्न खरिद गर्न सक्ने उपाय उनीहरूलाई उपलब्ध हुनुपर्छ। साथै उपलब्ध खाद्यान्न पोषणयुक्त र प्रदुषण मुक्त हुनुपर्छ, कुहेको सडेको हुनु हुँदैन। अर्थात् शारीरिक एवम् मानसिकरूपमा स्वस्थ रहनको निम्ति जे जस्तो खाद्यान्न आवश्यक पर्छ उपलब्ध खाद्यान्न त्यस्तो गुणयुक्त हुनुपर्छ। यो पनि खाद्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत नै पर्ने।

(प्रकरण नं. ७)

- वस्तुतः खाद्यसम्बन्धी हकको प्रत्याभूतिको निम्ति खाद्यान्नको नियमित र स्थायी पहुँच हुनुपर्छ। त्यस्तो पहुँच व्यक्ति, परिवार र समुदाय सबैलाई हुनुपर्छ। यसभित्र खाद्यान्नको मात्रा र गुण, उपलब्धता, आर्थिक र भौतिक पहुँच पर्छन्। यस्तो खाद्य व्यक्तिको उमेर, स्वास्थ्य, जीवनस्तरसमेतको दृष्टिबाट शारीरिक एवम् मानसिकरूपमा स्वस्थ रहनको लागि पर्याप्त हुनुपर्छ। साथै उपलब्ध खाद्य, धार्मिक र साँस्कृतिकरूपमा पनि मिल्दो वा सुहाउँदो र स्वीकारयोग्य हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं. ९)

- खाद्यसम्बन्धी हकको प्रत्याभूतिले खाद्यान्नको विना मूल्य पूर्तिको प्रत्याभूति त गर्दैन तर खाद्यान्न भौतिकरूपमा उपलब्ध हुनुपर्छ। साथै आवश्यक खाद्यान्न किन्न सक्ने शक्ति जनतामा रहेको छ वा

छैन भन्ने पनि राज्यले हेक्का राख्नु र खाद्यान्न खरिद नै गर्न नसकी भोकमरीमा पर्ने स्थिति भएमा उपयुक्त माध्यमबाट खाद्यान्न उपलब्ध हुने स्थिति बनाउनु पर्ने।

(प्रकरण नं. १०)

- पर्याप्त र पोषणयुक्त खाद्यान्न समयमा उपलब्ध हुन नसके भूकम्पको कारण बेसाहारा बनेको व्यक्ति भोकमरीमा पर्छ, बिरामी हुन्छ र अन्ततः मर्छ। पोषणयुक्त खाद्यान्न नभएमा गर्भवती महिला, बालबालिकालाई विशेष असर गर्छ। खान नपाए बालबालिकाहरू विद्यालय जान र युवा युवतीले काम गर्न र आय आर्जन गर्न सक्दैनन्। आफ्नो वासस्थानमा खाद्यान्न उपलब्ध नहुँदा उनीहरू कामको खोजीमा भौतारिने, असुरक्षित काम स्वीकार गर्ने, दासता, बेचबिखन आदिमा पर्ने र शोषणको शिकार हुने वा श्रम शोषणमा पर्ने हुन्छन्। त्यसैले खाद्यान्नको अधिकारको उल्लङ्घनको प्रश्न प्रकारान्तरले अन्य अधिकारहरूको उल्लङ्घनको विषय पनि बन्न जाने।

(प्रकरण नं. १२)

- जनतालाई वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराउने कुनै पनि संस्था चाहे राष्ट्रिय होउन् वा अन्तरराष्ट्रिय, ती सबैले उत्तरदायी ढङ्गले कार्य गर्नुपर्छ। आवाज नभएका, भोकमरीले सताइएका वा विपत्तिमा परेका जनताका भाग्यसँग खेल्ने छुट कसैलाई पनि नहुने।
- अन्तरराष्ट्रिय विधिको शासनले सुशासन र उत्तरदायित्व माग्न जसमा दोषीउपर विभागीय कारवाही, पीडित जनतालाई

हानीपूरण र पुनरावृत्ति नहुने सार्वजनिक वचनबद्धताको आवश्यकता पर्ने।

(प्रकरण नं. १६)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता विश्वकान्त मैनाली

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गीताप्रसाद तिमिल्सिना

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६६, नि.नं.८०७२
- ने.का.प. २०६६, नि.नं.८१६९, पृ.९६१
- ने.का.प. २०६७, नि.नं.८००२
- ने.का.प. २०६७, नि.नं.८५४०, पृ.९७

सम्बद्ध कानून :

- मानव अधिकार ऐन, २०५३
- उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४
- कालो बजार ऐन, २०१२

आदेश

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा २(च) परिभाषामा मानव अधिकार भन्नाले व्यक्तिको जीवन स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादासँग सम्बन्धित अन्य प्रचलित कानूनद्वारा प्रदत्त गरिएको अधिकार तथा नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतामा निहित अधिकार सम्झनु पर्दछ भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। त्यस्तै उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा २ को (झ) (२) को परिभाषामा खान नहुने खाद्य स्वास्थ्यलाई हानिकारक हुने गरी सडे गलेको वा फोहोरमैला वा विषादी अवस्थामा राखिएको वा तयार गरिएको कुनै

रसायन वा वासना प्रयोग गरेको भनिएको छ । सोही उपदफा (ठ) मा उपभोक्ता संस्था भन्नाले उपभोगको हकहित संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको संस्था सम्झनु पर्छ भनिएको छ । दफा ४ (ख) मा उपभोक्तालाई उपभोगीय वस्तु सेवाको सम्बन्धमा सुरक्षित गराउन गुणस्तरको सम्बन्धमा जानकारी गराउने भन्ने र उपदफा (ग) मा उपभोक्तालाई उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको मूल्य गुण परिणाम शुद्धता सम्बन्धमा सुचित गराउने भन्ने उल्लेख गरिएको छ । सोही ऐनको दफा १०(ड) मा उपभोक्ताको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने किसिमका उपभोग्य वस्तु सेवाको उत्पादन बिक्री वितरण गर्न नहुने भन्ने प्रस्ट छ र दफा १३(२) मा जाँचबुझ र निरीक्षणबाट दोषी देखिएकालाई नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनबमोजिम आवश्यक कारवाही गरिने छ भन्दै दफा १८(१) मा ज्यानलाई खतरा पुग्ने भएमा के कति सजाय हुने भनी किटानी गरेको छ । अर्को कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०१२ को दफा ६ मा कमसल माललाई असल माल हो भनी बिक्री वितरण गर्न नपाउने र सोही दफा ९ मा संगठित संस्थाले कसुर गरेको सम्बन्धमा हुने सजायको बारेमा व्यवस्था गरेको छ । त्यसरी राज्यले निर्माण गरेको ऐन कानूनमा उल्लेख गरेको व्यवस्थालाई नेपाल सरकार र नागरिक जो कोहीले पनि पूर्ण परिपालना गर्नुपर्ने नै हुन्छ ।

मानवको बाच्न पाउने अधिकारसमेतलाई मध्यनजर राखी विश्व खाद्य संस्था स्थापना भएको हो । नेपाल सरकारको स्वीकृतिअनुसार विश्व खाद्य संस्थाले नेपालको विभिन्न क्षेत्रमा खाद्यवस्तु वितरण गर्ने गरेकोमा २०६६ सालमा जाजरकोट जिल्लामा विश्व खाद्य कार्यक्रमले वितरण गरेको चामल गुणस्तरहीन कुहिएको दुसी परेको थियो । यस सवालमा तत्कालै मिति २०६६।०४।२४ मा नेपाल मानव अधिकार संस्था इन्सेकले नेपालगञ्जमा पत्रकार सम्मेलन गरी

प्रतिवेदन सार्वजनिक गरेको थियो तर यस्तो महत्त्वपूर्ण विषय मानिसको स्वास्थ्यप्रतिको गम्भिर असर पुग्न जाने कुरामा नेपाल सरकारबाट कुनै चासो लिइएन । त्यसतर्फ कुनै कारवाही गरेको पाइएन ।

हालै मिति २०७२।०१।१२ गते र त्यसपछिका दिनहरूमा आएको थप भूकम्प र त्यसको पराकम्प ठूलो विपत्ति राज्यले सामना गरिरहेको छ । यसरी भूकम्पबाट विपत्तिमा परेको नागरिकलाई खाद्यन्नको वितरणको नाममा विश्व खाद्य संस्था, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, सेभ द चिल्ड्रेनसमेतले संयुक्तरूपमा खाद्यान्न सामान चामल दाललगायत वितरण गर्ने क्रममा कुहिएको सस्तो थोरै रकममा खरिद गरी बिल बढाई नेपाल राष्ट्रको आर्थिक धन राशीमा घोटला लाग्ने र नेपाली जनताको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पर्ने र बाँच्न पाउने मौलिक हकसमेतमा आघात पुग्ने गरी कुहिएको चामल गोर्खा जिल्लाको लाप्राकका बासिन्दालाई वितरण गरिएको थियो । सोको समाचार राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका समाचारहरूले फोटोसहित विश्व खाद्यबाट कुहिएको चामल भन्ने शीर्षकमा समाचार प्रकाशन गरे पछि नेपाल सरकारबाट संसदीय टोलीलाई जाँचन पठाएको थियो । त्यसरी जाँचन गएको संसदीय टोलीसमेतलाई विश्व खाद्यले आफ्नो गोदाममा रहेको खाद्यवस्तु प्रस्ट नदेखाई विपत्तिमा परेका जनताको आँखांमा छारो हाल्ने काम गरेको छ । अतः विश्व खाद्य संस्था, सेभ द चिल्ड्रेन, रेड क्रस सोसाइटीसमेतको संयुक्त मिलेमतोबाट नेपाली जनतालाई कुहिएको चामल खुवाउने र त्यसरी अखाद्य वस्तु खाएको अवस्थामा सोझै व्यक्तिको जीवनप्रति पूर्ण क्षति हुन जाने अति निन्दनीय गैरकानूनी अपराधी काम गरेको र विश्व खाद्यले वाणिज्य आपूर्ति मन्त्रालयको कर्मचारी समेतको मिलेमतोमा खरिद गरेको सडगलेको, कुहिएको दाल चामललगायतका वस्तु गोदाममा अझै लुकाई राखेको र निरन्तर मिसावट गरी नेपाली जनतालाई खुवाउँदै दिन प्रतिदिन मानवीय क्षति हुँदै

जान सक्ने आशंका रहेको हुँदा तमाम नेपाली जनताको जीवन, स्वास्थ्य, हित र सरोकारको विषय हुनुका साथै भुइँचालोबाट जिउधनको क्षति न्यून गर्न अपनाउनु पर्ने सर्तकता र जनचेतनामूलक शिक्षा प्रदान गरी विपतको बेला कार्य गर्ने सामर्थ्य र पूर्व तयारीको कार्य हालै गएको महाभूकम्पबाट पनि शिक्षा लिई सोसम्बन्धी कार्य नेपाल सरकारबाट नअपनाएकोले अन्य उपचारको अभावमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) अनुसार सम्मानित अदालतसमक्ष नेपाल सरकारका नाउँमा जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश तथा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरी पाउन यो निवेदन गर्न आएका छौं ।

नेपाली जनताको जिउज्यानमाथि स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पुग्ने र बाँच्न पाउने मौलिक हकबाट आघात पुग्ने गरी सडेगलेको बिग्रे, नासेको कुहिएको खान नहुने खाद्य चामल जनताप्रति वितरण गर्ने गरेकोमा नेपाली जनता तमाम नागरिकको जीवन्त मौलिक हकको कुरा भएकोले यसमा के कस्तो कार्य कसको कमी कमजोरीले भएको हो छानबिन गर्न जरूरी छ । भूकम्पमा उद्धार र राहत वितरणको नाउँमा गरिएको दुरुपयोगको बारेमा नेपाल सरकारले छानबिन आयोग गठन गरी दोषीहरूलाई सजाय गरिनु पर्दछ र कहाँ कसरी कति त्रुटि हुन गयो त्यसको पुनरावृत्ति नहुन सजग र सचेत हुनुपर्छ । नेपाल भूकम्पको जोखिम क्षेत्र भएकोले र भविष्यमा झन् ठूलो भूकम्प आउन सक्ने सम्भावनाको भूगर्भविद्हरूको भविष्यवाणी भइरहेको हुँदा भविष्यमा विगतको जस्तो कमिकमजोरी र राज्यको ढुकुटीको ब्रह्मलुट हुन नदिन मौकामा सबै राज्यका निकायहरूलाई तयारी अवस्थामा रहन पर्ने भएकाले विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायत आवश्यक निर्देशन जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो आदेश

जारी हुन नपर्ने भए आधार कारणसहित यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी म्याद सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।५।२४ को आदेश ।

२०७२ साल वैशाख १२ गते गएको भूकम्प र त्यसपछिका पराकम्पनबाट पीडित भएकाहरूलाई अखाद्य वस्तु वितरण गर्दा पनि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतबाट कुनै कारवाही अगाडि नबढाइएको भन्ने निवेदन जिकिरका सम्बन्धमा खाद्य ऐन, २०२३ को दफा ३ ले दूषित वा न्यून गुणस्तरको खाद्य पदार्थ उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्न रोक लगाएको र दफा ५ ले यस्तो कार्य दण्डनीय हुने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा १० को खण्ड (क) र (ङ) मा उपभोक्ताको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने किसिमका कमसल उपभोग्य वस्तुको उत्पादन, बिक्री, वितरण वा निकासी पैठारी गर्न रोक लगाएको छ । उपभोक्ताको हित संरक्षणको लागि प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार प्रतिबद्ध र कृयाशील छ । यस क्रममा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको च.नं. १०९२ मिति २०७२।२।१३ को पत्रमा उल्लेख भएअनुसार काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा गुणस्तरहीन चामल उपलब्ध गराउने विश्व खाद्य कार्यक्रम तथा त्यस्तो चामल वितरण गर्ने नेपाल रेडक्रस सोसाइटी काभ्रेपलाञ्चोक शाखाका सम्बद्ध अधिकारीहरूलाई प्रचलित कानूनबमोजिम जो जे प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हो गरी यथाशीघ्र कारवाही गर्न गृह मन्त्रालय र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा पठाइएको थियो । भूकम्प पीडितलाई वितरण गरिएको चामल कुहिएको पाइएको

भनी प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा के कसो भएको हो त्यसको सम्पूर्ण विवरण पठाउन राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको मिति २०७२।३।१४ को पत्रबाट यस कार्यालयसँग माग गरिएकोमा थप अनुसन्धान तथा कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउनको लागि मिति २०७२।३।१६ मा यस कार्यालयमा भएको बैठकले देहायबमोजिमको निर्णय गरेको र सो निर्णय कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायमा पठाइएको र विश्व खाद्य कार्यक्रमले नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको सहकार्यमा गोरखा जिल्लाको लाप्राक गा.वि.स. मा भूकम्प पीडित जनतालाई राहत स्वरूप वितरण गर्नको लागि ढुवानी भएको चामलमा कैफियत भएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन अनुगमन तथा विशेष निर्देशन उपसमितिको अनुगमन टोलीले चामल राखेको गोदाम निरीक्षण गर्दा कुहिएको एवं डल्ला परेको अवस्थामा रहेको, चामलका नमूनाहरू संकलन गरी खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागमा परीक्षण गर्दा दुर्गन्धयुक्त तथा अत्याधिक ढुसीको उपस्थिति पाई मानव उपभोगका लागि अयोग्य देखिएको हुँदा उक्त चामललाई आवश्यक प्रक्रिया पुऱ्याई प्रचलित खाद्य ऐन, नियमानुसार सुरक्षित तवरले नष्ट गर्न आवश्यक व्यवस्थाको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, गोरखाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई मिति २०७२।३।१३ मा खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट पत्राचार भई सोको जानकारीसमेत यस कार्यालयमा भइसकेको छ । यसरी नेपाल सरकारले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा तत्काल प्राप्त सूचनाका आधारमा सम्बन्धित निकायहरूले छानबिन प्रक्रिया प्रारम्भ गरी अखाद्य वस्तु नष्ट गर्ने तथा प्रचलित कानूनबमोजिम दोषीउपर कारवाही गर्न प्रतिवद्ध रहेकोले नेपाल सरकारले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको भन्न मिल्दैन । नेपाल सरकार संविधानद्वारा प्रदत्त नागरिकको स्वास्थ्यसम्बन्धी हक अधिकारको संरक्षणको लागि कटिबद्ध रहेको छ । यस सम्बन्धमा रिट निवेदकले उठाएको चिन्ता

र सरोकारको विषयप्रति नेपाल सरकार सचेत छ र साधन, स्रोतले भ्याएसम्म जनताका हक, अधिकार संरक्षण गर्ने कार्यमा नेपाल सरकार संवेदनशील रहेको छ । अतः उल्लिखित प्रमाणको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तथा मुख्य सचिवको तर्फबाट पर्न आएको संयुक्त लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनालीले महाविनासकारी भूकम्पमा परी विपत्तिमा परेका जनतालाई उद्धार र आवश्यक खाद्य सामग्री वितरणको नाउँमा विश्व खाद्य कार्यक्रमले नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको सहकार्यमा भूकम्प पीडितलाई वितरण गरिएको चामल कुहिएको पाइएको हुँदा त्यस्तो सडेगलेका खाद्यवस्तुले जनताको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पार्ने हुँदा आफ्ना जनताको स्वास्थ्यमा भएको खेलबाडमाथि नेपाल सरकार मुकदर्शक भएर बस्नु हुँदैन । राज्यले तुरुन्त त्यस्तो कार्यलाई रोकी जनताको स्वास्थ्यको र जीवनको रक्षा गरी त्यस्तो अमानवीय कार्य गर्ने संस्था र व्यक्तिहरूलाई आवश्यक छानबिन गरी कारवाहीको दायरामा ल्याउनु पर्दछ र राज्यले आगामी दिनहरूमा पर्ने यस्ता प्राकृतिक विपत्तिहरूमा यस्ता प्रकृतिका घटनाहरू दोहोरिन नदिनको लागि आवश्यक उचित कदमहरू चाल्नुपर्ने हुँदा सोअनुसारका कार्यहरू गर्नु गराउनु भनी सरकारको नाउँमा आवश्यक निर्देशनसहितको उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस र नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गिताप्रसाद तिमिल्सिनाले मिति २०७२ साल वैशाख १२ गते गएको भूकम्प र त्यसपछिका पराकम्पनबाट पीडित भएकाहरूलाई अखाद्य वस्तु वितरण भएको भनी पत्रपत्रिका र अन्य स्रोतबाट समेत समाचार आएपछि नेपाल सरकारले त्यसतर्फ गम्भीर

चासो दिई न्यून गुणस्तरको खाद्य पदार्थ उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्न रोक लगाएको छ । काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा गुणस्तरहीन चामल उपलब्ध गराउने विश्व खाद्य कार्यक्रम तथा त्यस्तो चामल वितरण गर्ने नेपाल रेडक्रस सोसाइटी काभ्रेपलाञ्चोक शाखाका सम्बद्ध अधिकारीहरूलाई प्रचलित कानूनबमोजिम जो जे प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हो गरी यथाशीघ्र कारवाही गर्न गृह मन्त्रालय र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा पठाइएको छ । भूकम्प पीडित जनतालाई राहत स्वरूप वितरण गर्नको लागि ढुवानी भएको चामलमा कैफियत भएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन अनुगमन तथा विशेष निर्देशन उपसमितिको अनुगमन टोलीले चामल राखेको गोदाम निरीक्षण गर्दा कुहिएको एवं डल्ला परेको अवस्थामा रहेको चामलका नमूनाहरू संकलन गरी खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागमा परीक्षण गर्दा दूर्गन्धयुक्त तथा अत्यधिक दुसीको उपस्थिति पाई मानव उपभोगका लागि अयोग्य देखिएको हुँदा उक्त चामललाई आवश्यक प्रक्रिया पुऱ्याई प्रचलित खाद्य ऐन, नियमानुसार सुरक्षित तवरले नष्ट गर्न आवश्यक व्यवस्थाको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, गोरखाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई मिति २०७२।३।१३ मा खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट पत्राचार भई नष्टसमेत गरिसकिएको अवस्था छ । अखाद्य वस्तु नष्ट गर्ने तथा प्रचलित कानूनबमोजिम दोषीउपर कारवाही गर्न प्रतिबद्ध रहेको छ । यस सम्बन्धमा रिट निवेदकले उठाएको चिन्ता र सरोकारको विषयप्रति नेपाल सरकार सचेत छ र साधन, स्रोतले भ्याएसम्म जनताका हक, अधिकार संरक्षण गर्ने कार्यमा नेपाल सरकार संवेदनशील रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता एवं विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको उपर्युक्त व्यहोराको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने

देखियो ।

१. निवेदनमा उठाइएको विवादको प्रकृति के कस्तो हो ?
२. दूषित खाद्यान्न वितरणबाट संविधान प्रदत्त के कस्तो हक उल्लङ्घन हुन गएको छ ?
३. खाद्यसम्बन्धी हकसहितका आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक हकहरूको प्रचलनमा राज्य र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको के कस्तो भूमिका रहन्छ ?
४. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा निवेदकले नेपालमा २०७२ साल वैशाखमा गएको भूकम्पपश्चात् विश्व खाद्य कार्यक्रमद्वारा सेभ द चिल्ड्रेन र रेडक्रस सोसाइटीसमेतको सहकार्यमा गोरखा जिल्लाको लाप्राकमा वितरित खाद्यान्न कुहिएको पाइएको भनी अखबारहरूमा आएको विषयलाई लिएर मानव अधिकार ऐन, २०५३ उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४, कालो बजार ऐन, २०१२ का सम्बद्ध व्यवस्थाहरू उद्धृत गर्दै सो ऐनका व्यवस्थाहरूका बर्खिलाप वितरण गरिएको खाद्यान्नबाट अन्तरिम संविधानको धारा १२, १८(३) समेतद्वारा प्रदत्त हकसमेत हनन् भएको भनी सो हकको प्रचलनार्थ प्रस्तुत निवेदन दर्ता गरेको देखियो ।

३. निवेदनमा खाद्यान्न वितरणमा के कस्तो कमजोरी भएको हो छानबिन भई दोषीउपर कारवाही गरिनुपर्ने, यस्तो कार्यको पुनरावृत्ति हुन नदिइनुपर्ने र सोको लागि सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरू सजग रहनुपर्ने भन्ने कुराहरू उठाउँदै विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने भन्ने जिकिर लिएको देखियो । तर निवेदनमा कुहिएका खाद्यान्न वितरण गर्ने भनिएका निकायहरूलाई विपक्षी नै बनाएको पाइएन । न त त्यस्ता निकायहरूको कानूनी

हैसियत वा उनीहरूले गरेको कार्यको क्षेत्र, प्रभाव आदि बारे कुनै कुरा नै स्पष्ट गर्न सकेको पाइयो। यस दृष्टिबाट हेर्दा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषय भनी पत्रपत्रिकामा आएको कुराहरूका आधारमा अदालतमा निवेदन हाल्ने र त्यसपछि खासै चासो नराख्ने प्रवृत्ति यहाँ पनि देखियो।

४. तर जब सार्वजनिक हक वा सरोकारको निवेदन भनी यस अदालतले त्यस्तो निवेदन स्वीकार गर्छ र विषयवस्तु हेर्दा पनि सार्वजनिक चासो एवं सरोकारको देखिन्छ भने निवेदनलाई अदालतमा पेस गरिएको सूचना मानी अदालतले सो विषयवस्तुको निरूपण गर्नुपर्ने हुन्छ। यस दृष्टिबाट हेर्दा यहाँ विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण निवेदकबाट भइसकेको र विपक्षीबाट लिखित जवाफमा "गोरखा जिल्लाको लाप्राक गा. वि. स. मा भूकम्प पीडित जनतालाई राहत स्वरूप वितरण गर्नको लागि ढुवानी भएको चामलमा कैफियत भएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय विपद व्यवस्थापन अनुगमन तथा विशेष निर्देशन उपसमितिको अनुगमन टोलीले चामल राखेको गोदाम निरीक्षण गर्दा कुहिएको एवं डल्ला परेको अवस्थामा रहेको, चामलका नमूनाहरू संकलन गरी खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागमा परीक्षण गर्दा दूर्गन्धयुक्त तथा अत्यधिक ढुसीको उपस्थिति पाई मानव उपभोगका लागि अयोग्य देखिएको हुँदा उक्त चामललाई आवश्यक प्रक्रिया पुन्याई प्रचलित खाद्य ऐन, नियमानुसार सुरक्षित तवरले नष्ट गर्न आवश्यक व्यवस्थाको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, गोरखाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई मिति २०७२।३।१३ मा खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट पत्राचार भई सोको जानकारीसमेत यस कार्यालयमा भइसकेको छ" भन्ने उल्लेख भएको पाइयो। त्यस्तै स्थिति काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा पनि रहेबाट सम्बद्ध अधिकारीहरूलाई कारवाही गर्न गृह मन्त्रालय र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई

लेखिएको भन्ने पनि लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइयो। यसबाट खाद्यान्न वितरणमा भएको गडबडीको विषय सार्वजनिक चासो एवं सरोकारको विषय रहेछ भन्ने नै देखिन आयो।

५. प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालमा २०७२ सालको वैशाखमा गएको भूकम्पपछिको आपतकालीन एवं विषम परिस्थितिसँग सम्बन्धित देखिएको छ। तर पृष्ठभूमिका २०६६ सालमा मध्यपश्चिमका जाजरकोटलगायतका पहाडी जिल्लाका जनताले भोग्नुपरेको अनिकाल र महामारीको पनि सम्झना रिटमा गरिएको छ। यो अत्यन्त संवेदनशील परिस्थिति हो। नेपालको ठूलो जनसंख्या गरिबीको रेखामुनि रहेको र भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगलागी, अनिकाल जस्ता महामारीहरूबाट नेपाली जनता बारम्बार आक्रान्त भइरहने अवस्था परिरहेको छ। सामान्य अवस्थामै पनि नेपालको ठूलो जनसंख्याले खाद्यान्नको अभाव व्यहोर्नु परिरहेको हुन्छ। एकातर्फ मुलुकमा यस्तो स्थिति छ भने अर्कोतर्फ संविधानले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको साथै शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आवास र खाद्यसम्बन्धी हक प्रत्याभूत गरेको छ। भोक, रोग, अशिक्षा एवं जीवनका आधारभूत आवश्यकतासमेत जुटाउन नसकेका जनताको संरक्षण एवं संविधानद्वारा प्रत्याभूत हकहरूको प्रचलनमा राज्य तथा राज्यको कार्यमा सहयोगी हात बढाउने अन्य राष्ट्रिय एवं अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूले के कस्तो दायित्व वहन गर्नुपर्ने हो? वर्तमानमा भएका कमीकमजोरीहरू सच्याउनको लागि यस अदालतबाट कुनै दृष्टिकोणको उद्घोष हुन आवश्यक छ वा छैन, सोबारेमा समेत निर्णय निरूपण हुनु आवश्यक देखिन आयो। नागरिक जीवनका आधारभूत चासो र सरोकारहरूलाई संविधानको कसीमा हेरी एउटा सम्यक दृष्टिकोण विकास गर्न सकेमा मात्रै मुलुकमा सामाजिक न्यायले उचित स्थान पाउँछ। सामाजिक न्यायको प्रबर्द्धन गर्नु यस अदालतको कर्तव्य हो भन्ने

स्पष्ट नै छ ।

६. यो सन्दर्भ र परिवेशमा अब दूषित खाद्यान्न वितरणबाट संविधान प्रदत्त के कस्ता हकहरू हनन् हुने वा प्रभावित भएको स्थिति रहेछ भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ हेरौं: वर्तमान संविधानको धारा ३६ मा नागरिकलाई मूलतः तीनवटा हकहरू खाद्यसम्बन्धी हक; खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित रहने हक अर्थात् भोकमरी विरुद्धको हक र खाद्य सम्प्राप्तताको हक हुने कुरा उद्घोष गरिएको छ । हालको संविधान जारी हुनुभन्दा अघि वहाल रहेका नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ को उपधारा (३) मा पनि खाद्य सम्प्राप्तताको हक प्रत्याभूत गरिएको थियो । सो हकको व्याख्या गर्ने क्रममा यसै अदालतले बाजुद्धिन मियाँको मुद्दामा खाद्यमा सहज पहुँचको हक र भोकबाट मुक्ति पाउने हक खाद्य सम्प्राप्तताको हकभित्र पर्ने कुरा औँल्याउँदै सो हकको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक नीतिको तर्जुमाको लागि निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेकोबाट सीमितरूपमै भए पनि खाद्यसम्बन्धी हकको व्याख्या हुन गएको अवस्था छ ।¹

७. वर्तमान संविधानको धारा ३६(१) मा प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यसम्बन्धी हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ । खाद्यको हक भन्नाले प्रथमतः खाद्यमा पहुँचको हक भन्ने बुझिन्छ । नागरिकले पर्याप्त खाद्यान्न पाउनुपर्छ वा खाद्यान्न खरिद गर्नसक्ने उपाय उनीहरूलाई उपलब्ध हुनुपर्छ । साथै उपलब्ध खाद्यान्न पोषणयुक्त र प्रदुषण मुक्त हुनुपर्छ; कुहेको सडेको हुनु हुँदैन । अर्थात् शारीरिक एवं मानसिकरूपमा स्वस्थ रहनको निमित्त जे जस्तो खाद्यान्न आवश्यक पर्छ उपलब्ध खाद्यान्न त्यस्तो गुणयुक्त हुनुपर्छ । यो पनि खाद्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत नै पर्दछ ।

1 वाजुद्धिन मियाँसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, ने.का.प.२०६६ नि.नं. ८१६९ पृ.९६१

८. खाद्यसम्बन्धी हक व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकार हो । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ को धारा २५ मा खाद्यसम्बन्धी हकलाई सम्मानपूर्ण जीवनस्तरको हकसँग जोडेर हेरिएको छ । त्यस्तैगरी आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ को धारा ११ को उपधारा (१) मा पनि खाद्यान्न अधिकारलाई सम्मानपूर्वक जिउन पाउने हकको अभिन्न अङ्गको रूपमा लिइएको छ । उक्त महासन्धिको धारा ११ को उपधारा (२) मा "प्रत्येक व्यक्तिको भोकमरीबाट मुक्त रहने अधिकार" (The fundamental right of everyone to be free from hunger) प्रत्याभूत गरिएको छ । हाम्रो संविधानको धारा ३६ को उपधारा (२) मा "प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित रहने हक हुनेछ" भन्दै यही भोकमरी विरुद्धको हक प्रत्याभूत गरिएको छ ।

९. मानव अधिकारसम्बन्धी दस्तावेजहरूले खाद्यसम्बन्धी हकलाई खाद्यान्नको मात्रा, गुणको पर्याप्तता र पहुँचसँग जोडेर पनि हेरेका छन् । यसबारेमा आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिले भनेको छ: The right to adequate food is realised when every man, woman and child, alone or in community with others, has physical and economic access at all times to adequate food or means for its procurement.² वस्तुतः खाद्यसम्बन्धी हकको प्रत्याभूतिको निमित्त खाद्यान्नको नियमित र स्थायी पहुँच हुनुपर्छ । त्यस्तो पहुँच व्यक्ति, परिवार र समुदाय सबैलाई हुनुपर्छ । यसभित्र खाद्यान्नको मात्रा र गुण, उपलब्धता, आर्थिक र भौतिक पहुँच पर्छन् । यस्तो

2 Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1999/5, 12 May 1999.

खाद्य व्यक्तिको उमेर, स्वास्थ्य, जीवनस्तरसमेतको दृष्टिबाट शारीरिक एवं मानसिकरूपमा स्वस्थ रहनको लागि पर्याप्त हुनुपर्छ। साथै उपलब्ध खाद्य, धार्मिक र साँस्कृतिकरूपमा पनि मिल्दो वा सुहाउँदो र स्वीकारयोग्य हुनुपर्छ।

१०. खाद्यसम्बन्धी हकको प्रत्याभूतिले खाद्यान्नको विना मूल्य पूर्तिको प्रत्याभूति त गर्दैन तर खाद्यान्न भौतिकरूपमा उपलब्ध हुनुपर्छ। साथै आवश्यक खाद्यान्न किन्न सक्ने शक्ति जनतामा रहेको छ वा छैन भन्ने पनि राज्यले हेक्का राख्नु र खाद्यान्न खरिद नै गर्न नसकी भोकमरीमा पर्ने स्थिति भएमा उपयुक्त माध्यमबाट खाद्यान्न उपलब्ध हुने स्थिति बनाउनु पर्छ। त्यस्तैगरी, जहाँ बाढी पहिरो वा लामो खडेरी, भूकम्प वा अन्य त्यस्तै प्राकृतिक प्रकोपको कारण जनता भोकै पर्ने स्थिति छ, राज्यले आफैँ वा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सहयोगमा खाद्यान्न जुटाई जनतालाई भोकमरीबाट जोगाउनुपर्छ। यस मानेमा हाम्रो संविधानको धारा ३६ को उपधारा (१) र (२) अन्योन्याश्रित एवं परिपूरक छन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

११. माथि वर्णित हकहरूको अतिरिक्त संविधानको धारा ३६ को उपधारा (३) मा **नागरिकलाई खाद्य सम्प्रभूताको हक** पनि प्रत्याभूत गरिएको छ। के हो खाद्य सम्प्रभूताको हक, एउटा स्वभाविक प्रश्न उठ्छ। यो संवैधानिक कानूनमा त्यति प्रचलित शब्दावली होइन। यद्यपि **बाजुद्दिन मियाको** माथि उल्लिखित मुद्दामा यस अदालतले खाद्य सम्प्रभूताको हकको व्याख्या गर्दै यसभित्र खाद्यान्नको हक र भोकमरी विरुद्धको हक पर्छ भन्ने संकेत गरेको छ तर पर्याप्त खाद्यान्नको हक वा भोकमरी विरुद्धको हकभन्दा खाद्य सम्प्रभूताको हक केही पृथक हो। खाद्य सम्प्रभूताको हकले केही हदसम्म खाद्य सुरक्षाको हक (Right to food security) लाई इङ्गित गर्छ। त्यस मानेमा यो भोकमरी विरुद्धको हकसँग केही रूपमा मिल्दो चाहिँ छ। तर खाद्य सम्प्रभूताको हकभित्र व्यक्ति

र समुदायलाई उनीहरूको आफ्नो खाद्य आवश्यकता के हो, उनीहरू के कस्तो बिउ विजन बाली र सो सँग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान, सीप जोगाउन र पछिल्लो पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्न चाहन्छन्, खाद्यान्न उत्पादनको कुन क्षेत्रमा कार्य गर्न चाहन्छन् वा खाद्यान्न उत्पादन, व्यापार र स्वनियन्त्रणमा बिघ्न बाधा नहोस् भन्ने चाहन्छन् यी समस्त कुराहरू सान्दर्भिक हुन्छन्। यस मानेमा खाद्य सम्प्रभूताको हकले संविधानको धारा ३६(१) र (२) मा वर्णित खाद्यसम्बन्धी हक र भोकमरी विरुद्धको हकभन्दा व्यापक परिधिलाई समेट्छ। मानव अधिकारसम्बन्धी साहित्यमा यसलाई किसानहरूको बिउ विजनको सञ्चय गर्ने, प्रयोग गर्ने, बिक्री गर्ने र आफ्नो परम्परागत ज्ञान, सीप, खोज एवं व्यवहारको प्रयोग गर्ने अधिकारको रूपमा स्वीकार गर्न थालिएको छ।^३ खाद्य सम्प्रभूताको हकले किसानहरूको उक्त अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै सोको निम्ति आवश्यक पर्ने जल, जमिन, खाद्य एवं रासायनिक मल र सोको निम्ति आवश्यक पर्ने ज्ञान, सीप र नविनतम खोज उपरको पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्व राज्यउपर सुम्पन्छ। व्यापक परिवेशमा हेर्दा अनधिकृत बिउ विजन, अनियन्त्रित किटनासक औषधि एवं रासायनिक मलको प्रयोगबाट खाद्यान्नको उत्पादन र कृषियोग्य जमिनको उत्पादकत्व दुवैमा असर गर्छ। अनियन्त्रित शहरीकरण र पूर्वाधारको विकासबाट कृषियोग्य जमिनको संकुचन एवं खण्डीकरण रोक्ने, भूमिहीन किसानको संरक्षण गर्ने र भूमि सुधार कार्यक्रममार्फत मुलुकमा दिगो विकास प्रबर्द्धन गर्ने कार्य खाद्य सम्प्रभूतालागायतका खाद्यसम्बन्धी हकसँग जोडिएका विषय हुन्।

१२. प्रस्तुत विषयको चर्चा भूकम्पबाट प्रभावित जनताहरूलाई कुहिएको खाद्यान्न वितरण गरिएको र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूले आफ्नो कर्तव्य पालना नगरेको विषयसँग सम्बन्धित हुँदा

3 International Treaty on Palnt Genetic Resources for Food and Agriculture 2001 Article 9.1, 9.2, 9.3.

खाद्यसम्बन्धी हकलाई खण्डीकृतरूपमा नभई यसको व्यापक परिधिमा समेत हेर्नु आवश्यक देखिन्छ। पर्याप्त र पोषणयुक्त खाद्यान्न समयमा उपलब्ध हुन नसके भूकम्पको कारण बेसाहारा बनेको व्यक्ति भोकमरीमा पर्छ, बिरामी हुन्छ र अन्ततः मर्छ। पोषणयुक्त खाद्यान्न नभएमा गर्भवती महिला, बालबालिकालाई विशेष असर गर्छ। खान नपाए बालबालिकाहरू विद्यालय जान र युवा युवतीले काम गर्न र आय आर्जन गर्न सक्दैनन्। आफ्नो वासस्थानमा खाद्यान्न उपलब्ध नहुँदा उनीहरू कामको खोजीमा भौतारिने, असुरक्षित काम स्वीकार गर्ने, दासता, बेचबिखन आदिमा पर्ने र शोषणको शिकार हुने वा श्रम शोषणमा पर्ने हुन्छन्। त्यसैले खाद्यान्नको अधिकारको उल्लङ्घनको प्रश्न प्रकारान्तरले अन्य अधिकारहरूको उल्लङ्घनको विषय पनि बन्न जान्छ। यस अदालतले **प्रकाशमणि शर्माको**^४ मुद्दामा खाद्यान्नको अधिकारको अभावमा स्वतन्त्रताको हकको उपभोग हुन सक्दैन, खाद्यान्नको अभावमा जीवन सम्मानपूर्वक हुँदैन भन्ने उद्घोष गरेको छ। अधिकारहरूको अन्तरसम्बद्धता र पारस्परिकतालाई अन्य मुद्दाहरूमा पनि विश्लेषण गरिएको छ।^५ त्यसैले खाद्यसम्बन्धी हकलाई अन्य हकभन्दा पृथक र एकाकी रूपमा होइन कि समग्र हकहरूको प्रचलनको निम्ति कारक आधारभूत हकको रूपमा हेरिनुपर्ने हुन्छ।

१३. खाद्यसम्बन्धी हक र यसको अन्य हकहरूसँगको अन्तरसम्बन्ध एवं पारस्परिकताको बारेमा यति कुरा व्यक्त गरेपछि अब यो हकसहितका आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक हकहरूको प्रचलनमा राज्य र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको के

भूमिका रहन्छ भन्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ हेरौं: हाम्रो संविधानले खाद्यसम्बन्धी हकलाई प्रचलनीय हकको रूपमा स्वीकार गरेको र संकटकालीन अवस्थामा पनि धारा ३६ को उपधारा (१) र (२) मा वर्णित हक अर्थात् खाद्यसम्बन्धी हक र भोकमरी विरुद्धको हक निलम्बन नहुने व्यवस्था गरेकोबाट^६ राज्यले यो हकको सम्मान, संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सुनिश्चित गर्ने दायित्व वहन गर्नुपर्छ भन्नेमा द्विविधा रहैन। अर्थात् अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार दस्तावेजहरूले राज्यउपर सुम्पेको दायित्व अर्थात् “Obligation to respect, protect and fulfill” हाम्रो संविधानको अन्तरवस्तु बनिसकेको हुँदा अब यी सबै आयामहरूतर्फ राज्य सचेष्ट एवं कर्तव्यनिष्ठ रहनु आवश्यक हुन आएको छ।

१४. यद्यपि खाद्यसम्बन्धी हकको प्रचलन राज्यको स्रोत साधन र आर्थिक एवं प्राविधिक स्रोतको उपलब्धतासँग जोडिएको विषय हो तर प्रचलनीय अधिकारको रूपमा खाद्यसम्बन्धी हक प्रत्याभूत गरिएको कारण राज्यले अब यो हकलाई क्रमशः लागू गरिँदै जाने हक हो भन्न मिल्दैन। कस्तिमा पनि अधिकारहरूको उपयोग सुनिश्चित हुने कार्ययोजना अब राज्यसँग हुनै पर्छ। संविधान अधिकारहरूको दस्तावेज हो र घोषित अधिकारहरूको कार्यान्वयन राज्य संयन्त्रको प्राथमिक कर्तव्य हो भन्ने कुरालाई अब हाम्रो राज्य संरचनाले नबुझिरहन सक्दैन। खाद्यान्नको उपलब्धताको साथै त्यसउपरको पहुँचमा धर्म, वर्ण, लिङ्ग, बसोबास आदिको आधारमा गरिने विभेदको उन्मुलनको निम्ति उपयुक्त नीति, कानून एवं संरचनाको निर्माण र तिनको कार्यान्वयन राज्यले कुनैरूपमा पन्छाउन नमिल्ने दायित्वभित्र पर्छन्। खाद्यसम्बन्धी हकको सम्मान किन पनि आवश्यक छ भने हाम्रो समाज जात, धर्म, वर्ण, लिङ्गमा विभाजित छ। सीमान्तकृत वर्ग र विशेषतः महिला, दलित तथा अन्य उपेक्षित वर्गका व्यक्तिहरूको लागि दुध, दही, फलफूल जस्ता पोषणयुक्त खाद्यान्न

६ नेपालको संविधान धारा २७३ (१०)

४ प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, ने.का.प. २०६७ नि.नं. ८५४० पृ. ९७

५ प्रेमबहादुर खडकासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, ने.का.प. २०६६ नि.नं. ८०७२; लिलाधर भण्डारीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत ने.का.प. २०६७ नि.नं. ८००२

सहजरूपमा उपलब्ध हुँदैनन् । दलितहरूको हकमा त त्यस्ता खाद्यान्न उब्जाउने, खुलारूपमा बजारमा बिक्री व्यवहार गर्ने आदि कार्यहरूमा उनीहरू सहजरूपमा संलग्न हुनसम्म पाउँदैनन् । तसर्थ सामाजिक तथा आर्थिकरूपमा उपेक्षित वर्गको सम्मानपूर्वक बाँच्ने हकको प्रत्याभूतिको लागि पनि राज्यले आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको गोरखा वा सिन्धुपाल्चोकमा खाद्य वितरणमा जे भयो वा केही वर्ष पहिले जाजरकोटसहितका खाद्य संकटमा परेका जिल्लाहरूमा खाद्यान्न वितरणमा जे भयो^७ त्यसबाट राज्यले समस्याहरूलाई सहिरूपमा सम्बोधन गर्न वा उत्तरदायी ढङ्गबाट आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्न सकेको भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन ।

१५. यसैसँग जोडिएको अर्को प्रश्न यस विषयमा अन्तरराष्ट्रिय समुदायको दायित्व के रहन्छ भन्ने पनि हो । यहाँ गोरखा, सिन्धुपाल्चोक र जाजरकोटमा खाद्यान्न वितरणको सन्दर्भमा विश्व खाद्य कार्यक्रमको नाम जोडिएको कारणले पनि यसबारेमा हाम्रो स्पष्ट दृष्टिकोण बन्नु जरूरी देखिन्छ । विश्वबाट भोकमरी शून्य गराउने पवित्र उद्देश्यबाट विश्व खाद्य संगठन र संयुक्त राष्ट्र संघको सहकार्यमा संस्थापित विश्व खाद्य कार्यक्रमका उद्देश्यहरू सहाहनीय छन् । खाद्य वितरणबारे यसको वेभसाइटमा उपलब्ध तथ्याङ्कहरू हेर्दा भने भोका र विपत्तिमा परेका जनताहरू समक्ष पुग्ने कोसिस यसले गरेको नै देखिन्छ । नेपालमा पनि अनिकाल र विपत्तिमा परेका जनताहरू समक्ष पुगी उनीहरूको दुःखमा मलमपट्टी लगाउने जुन पवित्र उद्देश्य यसले राखेको छ त्यसमा खोट लगाउनु पर्ने ठाउँ छैन । तर खाद्यान्न वितरणको क्रममा जे जस्ता सूचनाहरू बाहिर आए

र यसै विवादमा पनि "चामल राखेको गोदामको निरीक्षण गर्दा कुहिएको एवं डल्ला परेको अवस्थामा रहेको, चामलका नमुनाहरू संकलन गरी खाद्य प्रविधि एवं गुण नियन्त्रण विभागमा परीक्षण गर्दा दुर्गन्धयुक्त तथा अत्यधिक ढुसीको उपभोगका लागि अयोग्य देखिएको" भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं सरकारको मुख्य सचिवको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफमा जे भनिएको छ, यो स्वीकारयोग्य कुरा होइन । जनताको जीउ ज्यान, स्वास्थ्य, सुरक्षाउपर खेलबाड गर्ने छुट सरकार वा खाद्य वितरणमा संलग्न अन्तरराष्ट्रिय संस्था वा सोसँग जोडिएको गैरसरकारी संस्थाहरू कसैलाई पनि छैन ।

१६. सरकारको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफमा कहीं पनि विश्व खाद्य कार्यक्रमबाट के कस्तो जवाफ प्राप्त भयो, वितरणमा देखिएका गम्भीर त्रुटिहरूलाई यसरी सच्याइयो वा यसरूपबाट विश्व खाद्य कार्यक्रमको मुख्यालय वा विश्व खाद्य संगठनको ध्यानाकृष्ट गराइयो भन्ने आदि कुनै कुरा उल्लेख गरिएको पाइँदैन । यो उत्तरदायीपूर्ण अवस्था होइन । जनतालाई वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराउने कुनै पनि संख्या चाहे राष्ट्रिय होउन् वा अन्तरराष्ट्रिय, ती सबैले उत्तरदायी ढङ्गले कार्य गर्नुपर्छ । आवाज नभएका, भोकमरीले सताइएका वा विपत्तिमा परेका जनताका भाग्यसँग खेल्ने छुट कसैलाई पनि हुँदैन । खाद्य वितरणको कार्यमा संलग्न संस्थाहरूले वितरणको मार्गमा कहिकतै त्रुटि भएमा त्यसलाई सच्याउने र गलत कार्यमा संलग्न रहेको आफ्नो अधिकारीहरूलाई कारवाही गरी र त्यस्तो त्रुटि नदोहोरिने प्रतिबद्धता जनाउने यी सबै कुराको जानकारी लक्षित समुदाय र सरकारलाई गराउँदै सार्वजनिकरूपमा सूचना सम्प्रेषित गर्नुपर्छ । अन्तरराष्ट्रिय विधिको शासनले सुशासन र उत्तरदायित्व माग्छ जसमा दोषीउपर विभागीय कारवाही, पीडित जनतालाई हानीपूरण र पुनरावृत्ति

7 हेर्नुहोस Prakash Bahadur Magar, Help Gone Wrong, The Kathmandu Post, July 20, 2015 Kathmandu post ekantipur.com/printedition/news/2015.07.20/help-gone-wrong.html.

नहुने सार्वजनिक वचनबद्धताको आवश्यकता पर्छ । नेपाल जस्तो पिछडिएका विकासोन्मुख मुलुकहरूमा अन्तरराष्ट्रिय एजेन्सीहरूका कामहरू हेर्दा नीति निर्माण वा त्यसको लविङ्ग गर्ने कार्यमा त उनीहरू चुस्त नै होलान् तर लक्षित समुदायलाई वस्तु र सेवा उपलब्ध गराउने कार्यमा कति चुस्त र दुरुस्त छन् सो विचारणीय छ । सहायताको कार्यान्वयनको पक्ष कस्तो छ, कतै नोकरशाही हावी भएको वा कर्तव्यको पालनामा चुकेको त छैन सो हेर्ने र त्यस्तो भएको देखिएमा एउटा सार्वभौम राष्ट्रको नाताले आवाज उठाउने अधिकार नेपाललाई छ । सरकारले आफ्नो घर सही र दुरुस्त राख्नुपर्छ । साथै अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूबाट भएका अनुत्तरदायी कार्यहरूलाई पनि हर तरहले निरुत्साहित गर्नुपर्छ । सो नभएको कुरा यहाँ देखिएकोले अब आइन्दा त्यस्तो नगर्नु र नहुने स्थितिको सुनिश्चितताको निम्ति सरकार र सरकारमार्फत सम्बद्ध निकायको ध्यानाकर्षण गराउनु संविधान प्रदत्त हकहरूको उल्लङ्घनको स्थितिमा त्यसलाई रोक्न प्रतिबद्ध यस अदालतको संवैधानिक दायित्वभित्र पर्ने देखियो ।

१७. अन्त्यमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने चौथो प्रश्नतर्फ हेर्दा माथि विवेचना गरिएबमोजिम मिसिल संलग्न लिखित जवाफबाट हाल खाद्यान्न वितरणको स्थिति नरहेको र खाद्यान्न वितरणमा त्रुटिहरू भएको भन्ने सूचनाहरू प्राप्त भएपछि सरकारी निकायबाटै परीक्षण गराउने कार्यमा सरकारले न्यूनतम तदारुकता देखाएकै पाइयो । खाद्यसम्बन्धी हकको प्रचलनमा राज्यले वहन गर्नुपर्ने दायित्वबारेमा माथि औंल्याई सकिएको छ । भूकम्प पीडित जनताले भोग्नु परेको स्थिति अब नदोहोरियोस् भन्ने सन्दर्भमा चनाखो रहँदै सहयोगको हात बढाउने सबै निकायहरूलाई उपयुक्त माध्यमबाट यहाँ औंल्याइएका कुराहरूको सञ्चार गर्नको लागि विपक्षीहरूलाई निर्देश गरिएको छ । खाद्यान्न वितरणमा संलग्न निकायहरूलाई विपक्षी नबनाइएकोले हाल ती

निकायहरूको नाममा कुनै परमादेश जारी गरिएको छैन । संविधानमा खाद्यसम्बन्धी हक प्रत्याभूत गरिएको र अन्य सबै हकहरूको जगमा यो हक रहेको कुरा माथि स्पष्ट गरिएको छ । सो हकको प्रचलनमा एवं बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी तथा भोकमरी जस्ता विपत्तिहरू हाम्रो राष्ट्रले बरोबर व्यहोर्नु परिरहेको सन्दर्भमा समेत मुलुकको दीर्घकालीन खाद्य नीति र खाद्य सुरक्षासमेतलाई दृष्टिगत गर्दा केही निर्देशनात्मक आदेशहरू जारी गर्नु यहाँ आवश्यक देखियो । तसर्थ देहायबमोजिम गर्न र गराउनको लागि सरकारका नाउँमा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ ।

१. नेपालले वर्षेनीजसो कुनै न कुनै राष्ट्रिय विपत्ति व्यहोर्नु परिरहेको हुँदा नागरिकहरूको खाद्यसम्बन्धी हक सम्मान गर्न, खाद्य सुरक्षा र भोकमरीको जोखिमबाट उनीहरूलाई जोगाउन देशका विभिन्न ठाउँमा सहजरूपमा वितरण हुन सक्ने पर्याप्त खाद्यान्न भण्डारणको व्यवस्था गरी त्यस्तो खाद्यान्नको गुणस्तर उच्च राख्नु ।
२. दीर्घकालीनरूपमा खाद्यान्नको आपूर्ति र सुरक्षाको निम्ति कृषियोग्य भूमिको सुरक्षा गर्न र कृषियोग्य भूमिलाई गैरकृषि प्रयोजनमा रूपान्तरण गर्ने कार्य रोक्नु ।
३. देशभित्र हिमाल, पहाड र तराई क्षेत्रका जनताले दैनिकरूपमा प्रयोग गर्दै आएका र जनताको परम्परागत ज्ञान, सीप, खोज र व्यवहारमा आधारित वैकल्पिक खाद्यान्नबारे अनुसन्धान एवं विकास गर्न र कृषि कार्यमा उपयोग भइरहेको जमिनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न उपयुक्त कानूनको तुरुन्त निर्माण गरी लागू गर्नु ।
४. विपत्तिको स्थितिमा छिमेकी तथा अन्तरराष्ट्रिय क्षेत्रबाट प्राप्त हुने खाद्यान्नहरू परीक्षण गरेपछि मात्र वितरण गर्नु, दूषित,

सडेगलेका खाद्य वस्तुको सहायता अस्वीकार गर्नु । प्राप्त सहायताको गुणस्तर परीक्षणसमेतको निम्ति क्षेत्रीय स्तरमा प्रयोगशालाहरू निर्माण गरी सञ्चालनमा ल्याउनु ।

५. खाद्यान्न वितरणमा देशभित्र कार्यरत अनियमित कार्य गर्ने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई कालोसूचीमा राख्नु ।

यो आदेशको जानकारी सम्बद्ध सबैलाई गराउनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. दीपककुमार कार्की

इजलास अधिकृत:- यज्ञप्रसाद आचार्य
इति संवत् २०७३ साल पौष १३ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १८७७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
आदेश मिति : २०७३।१२।२७
०६९-WO-०२२०

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : धनुषा जिल्ला, हंसपुर कठपुल्ला गा.वि.स.
वडा नं. ६ घर भई पशु विकास अधिकृत पदबाट
अनिवार्य अवकाश प्राप्त जनकप्रसाद कामत
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत ।

- निजामती कर्मचारीले एकपटक प्राप्त गरेको सेवा सुविधालाई सोको कुनै वैकल्पिक व्यवस्था नगरी निजलाई सोबाट वञ्चित गर्नु न्यायोचित हुँदैन । यदि यी निवेदक जस्ता कर्मचारी सो सातौं संशोधन हुनुभन्दा अघिल्लो दिन अवकाश पाएको भए अस्थायी सेवा अवधिसमेत जोडी निवृत्तिभरण पाउनेमा हाल झन् बढी सेवा गरेको अवस्थामा सो अस्थायी सेवा अवधि जोड्न नपाउने भन्ने हुँदैन । यस्तो भएमा कर्मचारीको सम्पत्तिसम्बन्धी हक र सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हकमा आघात पर्न जाने ।
- नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ को खण्ड (ग) मा खारेज भएको कुनै ऐनबमोजिम पाएको

हासिल गरेको वा भोगेको कुनै हक सुविधा कर्तव्य वा दायित्वमा असर पर्ने छैन भन्ने उल्लेख भएबाट पनि नियमावलीमा भएको पछिल्लो संशोधनले कटौती गरेको अस्थायी सेवा अवधि नजोडिने भन्ने व्यवस्था यी निवेदकका हकमा लागू नहुने गरी व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले संशोधनपूर्व नियम १२३(१) (ख) को व्यवस्थाद्वारा दिइरहेको सुविधा वैकल्पिक व्यवस्थाविना नियमावलीमा पछि भएको संशोधनले निवेदक जस्ता कर्मचारीहरूको हकमा समेत कटौती गर्ने विधायिकाको मनसाय थियो भनी अनुमान गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- सम्बन्धित कर्मचारीको स्वीकृतिविना सेवा सुविधामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी परिवर्तन गर्न नपाइने भनी कानूनले नै व्यवस्था गरेको हुन्छ । तसर्थ यी निवेदक कार्यरत नै रहेको अवस्थामा अस्थायी सेवा अवधि जोडी निवृत्तिभरण प्रदान गरिने कानूनी व्यवस्थालाई निज कार्यरत नै रहेको अवस्थामा सो व्यवस्थालाई हटाई भएको संशोधनले यी निवेदकले पाउने सेवा सुविधाको हकमा प्रतिकूल असर पर्न जाने देखिएकोले निजको हकमा साबिक अस्थायी सेवा अवधि जोडी निवृत्तिभरण प्रदान गरिने व्यवस्था नै लागू हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
महादेवप्रसाद यादव

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज
त्रिपाठी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०१७, अंक ५, नि.नं. १०३ सम्बद्ध कानून :
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३, ३७
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३(१)(क)

आदेश

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) तथा वर्तमान नेपालको संविधानको १३३(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

मैले तत्कालीन श्री ५ को सरकार कृषि मन्त्रालय, पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभागको मिति २०४०/१२/०५ को निर्णयानुसार राजपत्रअनङ्कित प्रा.स. पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई मिति २०५०/०२/०२ सम्म निरन्तर कामकाज गर्दै आएकोमा कृषि मन्त्रालय, कृषि विभाग, क्षेत्रीय कृषि विकास निर्देशनालयको मिति २०५०/०२/०३ को निर्णयअनुसार जिल्ला विकास कार्यालयतर्फको रिक्त पदमा १ वर्षको परीक्षणकाल रहने गरी स्थायी नियुक्ति पाएको हुँ। मिति २०६४/१०/०१ देखि राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (पशु विकास अधिकृत) जनकपुरधाममा कार्यरत रहेकोमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) बमोजिम २०६९/०१/०६ मा ५८ वर्ष उमेर पूरा हुने भएकोले ऐनको दफा ३७ को उपदफा १(क) बमोजिम १ वर्ष १ महिना २९ दिन थप गरी निवृत्तिभरण अधिकारपत्र बनाइदिनु हुन भनी पशु सेवा विभागले मिति २०६९/०१/२५ र २०६८/१२/२८ को पत्रबाट निजामती किताबखानालाई सिफारिससमेत गरेकोमा निवेदकको सेवा अवधि २० वर्ष नपुगेको

भन्दै निवृत्तिभरण अधिकारपत्र जारी गर्ने अवस्था नदेखिएको भनी मिति २०६९/०३/२० को सचिव स्तरीय निर्णयअनुसार अनुरोध छ भनी निजामती किताबखानाले मिति २०६९/०३/२१ मा म निवेदकलाई बोधार्थ पत्र दिएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ अनुसार उमेरको हदले अवकाश पाएको म निवेदक मिति २०४०/०१/२५ देखि २०५०/०२/०५ सम्म अस्थायी र मिति २०५०/०२/०६ देखि २०६९/०१/०६ सम्म जम्मा १८ वर्ष ११ महिना १ दिन सेवा अवधि पूरा गरेकोमा ऐ.ऐनको दफा ३७(१) बमोजिम निवृत्तिभरण पाउन हुनुपर्ने न्यूनतम २० वर्ष सेवा अवधिमा घटिरहेको १ वर्ष १ महिना २९ दिनको अवधि दफा ३७(१)(क) बमोजिम थप गर्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै सो नगरी सेवा अवधि २० वर्ष नपुगेकोले निवृत्तिभरण दिन नमिल्ने भनी भएको उक्त २०६९/०३/२० को सचिवस्तरीय निर्णय र ऐ.२१ को बोधार्थ पत्र र सोसम्बन्धी भएका काम कारवाही बढेर गरिपाउँ । मलाई पशु सेवा विभागले च.नं. ८५० मिति २०६८/१२/२८ मा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७ (१)(क) बमोजिम सेवा अवधि १ वर्ष १ महिना २९ दिन थप गरी निवृत्तिभरण पाउने गरी नेपाल सरकारले अवकाश दिएको हुँदा भन्ने उल्लेख छ । त्यस्तै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १२३(१) अनुसार मेरो अस्थायी र स्थायी नोकरी अवधि जोडिई जम्मा २८ वर्षसमेत पुगेको छ । यस्तोमा मैले निवृत्तिभरण नपाउने गरी भएको उक्त निर्णय निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७(१)(क) समेतद्वारा प्रदत्त कानूनी हकको अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ मा संरक्षित स्वतन्त्रताको हक, धारा १३ मा प्रत्याभूत समानताको हक धारा १९ मा प्रदत्त सम्पत्तिको हकलगायत मौलिक हकसमेत कुण्ठित हुन पुगेकोले उत्प्रेषणको आदेशले उक्त निर्णय र सोअनुरूप भएका काम कारवाही बढेर गरी निवृत्तिभरण अधिकार पत्र उपलब्ध गर्नु गराउनु

भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यस अदालतबाट मिति २०६९/०५/१८ मा विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश जारी भएको ।

रिट निवेदनमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार कारण उल्लेख छैन । विवादको विषयवस्तुसँग कुनै सम्बन्ध नै नरहेको यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

कानून अधिकृतले आफूसमक्ष प्राप्त भएका फाइल कागजातका सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्रचलित कानूनबमोजिम रायसम्म पेश गर्ने कार्य गरिने हुँदा विना आधार कारण कानून अधिकृतलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून अधिकृत, ऐन, नियम तथा व्यवस्थापन परीक्षण शाखा, सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०६९/०३/०४ को सचिवस्तरीय निर्णयअनुसार रिट निवेदकले माग गरेको सचिवस्तरीय निर्णयअनुसार निवेदकले माग गरेको सेवा सुविधा सम्बन्धमा अध्ययन गरी सिफारिससहित प्रतिवेदन पेश गर्ने आदेश भएअनुसार समितिको सदस्यको हैसियतले निजामती किताबखानाबाट पेश गरिएका विषयहरू, उपर्युक्त विषयसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनी व्यवस्था, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट प्राप्त रायसमेतको अध्ययन विश्लेषण गरी सोको आधारमा समितिका तर्फबाट सुझावसम्म सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका सचिवसमक्ष पेश गरेको हुँदा विना आधार कारण शाखा प्रमुखलाई

समेत विपक्षी बनाई दायर रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, कर्मचारी प्रशासन शाखा (क) का शाखा प्रमुख, ऐ. मन्त्रालय, कर्मचारी प्रशासन शाखा (ख) का शाखा प्रमुख, ऐ. मन्त्रालयको ऐन, नियम तथा व्यवस्थापन परीक्षण शाखा र ऐ. मन्त्रालय, संगठन विकास शाखाका शाखा प्रमुखको करिब एकै मिलानको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७(१) (क) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सेवा प्रवेशको लागि अधिकतम उमेर ४० वर्ष तोकिएको वर्ग र पदमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू र दफा १० को उपदफा (२) बमोजिम उम्मेद्वार भई नियुक्त भएका कर्मचारीहरू उमेरका कारणले अनिवार्य अवकाश हुँदा निजको सेवा अवधि निवृत्तिभरण पाउन सक्ने अवस्था रहेनछ भने त्यस्तो निजामती कर्मचारीलाई बढीमा दुई वर्षसम्म सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण प्रदान गर्न सकिने तर यो उपदफा प्रारम्भ हुनुभन्दा अगाडि सेवा निवृत्त भइसकेका कर्मचारीको हकमा यो व्यवस्था लागू हुने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उपर्युक्त व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनद्वारा थप भएको साथै रिट निवेदक सेवा प्रवेशका लागि अधिकतम उमेर ४० वर्ष तोकिएको वर्ग र पदमा नियुक्ति भएको नदेखिएको हुँदा यो व्यवस्था रिट निवेदकका हकमा आकर्षित हुन सक्दैन । त्यस्तै निवृत्तिभरण पाउने नपुग सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण पाउने भनिए पनि रिट निवेदक मिति २०५० को निर्णयानुसार राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी प्राविधिक सहायक पदमा तत्कालीन निजामती सेवा ऐन, २०१३ र निजामती सेवा नियमावली, २०२१ बमोजिम स्थायी नियुक्ति भएको देखिन्छ । उक्त नियमावलीको नियम ७ को उपनियम (१) मा कुनै निजामती कर्मचारीको उमेर ५८ वर्ष पूरा भएपछि वा निजको सेवा अवधि ३० वर्ष पूरा भएपछि सरकारी सेवाबाट अवकाश दिने व्यवस्था रहेकोले यी निवेदकका

हकमा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण प्रदान गर्न मिल्ने देखिएन । रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालय एवं आफ्नो हकमा समेत ऐ. मन्त्रालयका सचिव, निजामती किताबखाना एवं आफ्नो हकमा समेत ऐ. विभागका महानिर्देशक श्रीराम के.सी. र केन्द्रीय गुनासो व्यवस्थापन समितिका तर्फबाट नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणी पौड्यालको करिब एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७(१) (क) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सेवा प्रवेशको लागि अधिकतम उमेर ४० वर्ष तोकिएको वर्ग र पदमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू र दफा १० को उपदफा (२) बमोजिम उम्मेद्वार भई नियुक्त भएका कर्मचारीहरू उमेरका कारणले अनिवार्य अवकाश हुँदा निजको सेवा अवधि निवृत्तिभरण पाउन सक्ने अवस्था रहेनछ भने त्यस्तो निजामती कर्मचारीलाई बढीमा दुई वर्षसम्म सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण प्रदान गर्न सकिने तर यो उपदफा प्रारम्भ हुनुभन्दा अगाडि सेवा निवृत्त भइसकेका कर्मचारीको हकमा यो व्यवस्था लागू हुने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ तर रिट निवेदक सेवा प्रवेशका लागि अधिकतम उमेर ४० वर्ष तोकिएको वर्ग र पदमा नियुक्ति भएको नदेखिएको हुँदा यो व्यवस्था रिट निवेदकका हकमा आकर्षित हुन सक्दैन । त्यस्तै निजामती कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयसमेत नभएकोले रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादवले यी निवेदकले मिति २०४०/१२/०५ को पशु

विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभागको निर्णयानुसार राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीको प्राविधिक पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई मिति २०५०/०२/०२ सम्म काम गर्दै आई मिति २०५०/०२/०३ को निर्णयानुसार स्थायी नियुक्ति पाएको हो । यसरी अस्थायी नियुक्ति पाई अविच्छिन्नरूपमा काम गर्दा गर्दै स्थायी नियुक्ति पाएकोमा सो साबिकको अस्थायी सेवा अवधिसमेत सेवा अवधिमा गणना गरिने भन्ने प्रावधान यी निवेदक कार्यरत रहेकै अवस्थामा निजमती सेवा नियमावली, २०५० मा भएको दोस्रो संशोधन, २०५६ ले नियम १२३(१)(ख) मा गरेको थियो । सो व्यवस्था उक्त नियमावलीमा भएको सातौं संशोधनले हटाएको भए पनि यी निवेदकको हकमा उक्त साबिककै व्यवस्था लागू हुने हुँदा सोही दोस्रो संशोधनबाट भएको व्यवस्थाअनुसार अस्थायी सेवा अवधिसमेत जोडी यी निवेदकलाई निवृत्तिभरण उपलब्ध गराउनुपर्नेमा स्थायी सेवा अवधि १८ वर्ष ११ महिना १ दिन मात्र भएकोले निवृत्तिभरण उपलब्ध नगराउने गरी निर्णय भएको छ । तसर्थ सो निर्णय बदर गरी निजलाई निवृत्तिभरण दिनु भनी आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षीहरूका तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७(१)(क) अनुसार सेवा प्रवेशको लागि अधिकतम उमेर ४० वर्ष तोकिएको वर्ग र पदमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू र दफा १० को उपदफा (२) बमोजिम नेपाल सरकारको विकासतर्फको कुनै पदमा कम्तीमा ५ वर्षदेखि अस्थायी नियुक्ति पाई अविच्छिन्नरूपमा सेवा गरिरहेका महिला कर्मचारीको हकमा स्थायी नियुक्ति हुँदा उमेरको हद नलाग्ने भन्ने व्यवस्थाअनुसार नियुक्त भएका कर्मचारीहरूको हकमा मात्र उमेरका कारणले अनिवार्य अवकाश हुँदा निजको सेवा अवधि निवृत्तिभरण पाउन सक्ने अवस्था रहेनछ भने बढीमा दुई वर्षसम्म सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था

हो । यी निवेदक त्यस्तो अवस्थाका कर्मचारी नभएकोले निजलाई निवृत्तिभरण दिने प्रयोजनार्थ सेवा अवधि थप गर्न मिल्दैन । त्यस्तै हाल निजामती सेवा नियमावली, २०५० मा पनि साधारणतर्फको अस्थायी सेवा गरेको अवधिसमेत जोडी निवृत्तिभरण उपलब्ध गराउने गरी व्यवस्था रहे भएको पाइँदैन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसरी दुवै पक्षको बहससमेत सुनी निर्णयार्थ विचार गर्दा यसमा निवेदक मागबमोजिमको रिट आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन? भन्ने विषयमा नै विवेचना गर्नुपर्ने हुन आयो ।

२. यसमा यी रिट निवेदकले मिति २०४०/१२/०५ को निर्णयअनुसार राजपत्र अनङ्कित प्रा.स. पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई मिति २०५०/०२/०२ सम्म निरन्तर कामकाज गर्दै क्षेत्रीय कृषि विकास निर्देशनालयको मिति २०५०/०२/०३ को निर्णयानुसार जिल्ला कृषि विकास कार्यालयतर्फको रिक्त पदमा स्थायी नियुक्ति पाएको देखिन्छ । निजको उक्त अटुट अस्थायी सेवा अवधि निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३ (१)(क) बमोजिम गणना गर्ने गरी अभिलेख राखिएको भनी निजामती किताबखानाको मिति २०५४/०३/२६ को पत्रमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यसबाट निजले अस्थायी सेवा गरेको अवधि अटुट राखेर नै वा कूल सेवा अवधिमा गणना हुने गरी स्थायी सेवामा प्रवेश गरेको प्रष्ट हुन्छ । निजलाई मिति २०६९/०१/०६ मा ५८ वर्षको उमेरको हद पूरा भएकोले अवकाश दिएको पाइयो । सो अवकाश हुँदासम्म निजको स्थायी सेवा अवधि १८ वर्ष ११ महिना १ दिन मात्र पूरा भएको देखिन्छ । निजको २० वर्ष सेवा अवधि पूरा नभएकोले पूरा भएको सेवा अवधि १८ वर्ष ११ महिना १ दिनमा २० वर्ष पूरा हुन बाँकी रहने सेवा अवधि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७ (१क) बमोजिम सेवा अवधि १ वर्ष १ महिना २९ दिन थप गरी निवृत्तिभरण

पाउने गरी अवकाश दिएको भनी पशु सेवा विभागले मिति २०६८/१२/२८ र २०६९/०१/२५ को पत्रबाट निजामती किताबखानालाई सिफारिससमेत गरिदिएको देखिएको छ । निजामती किताबखानाबाट सो २० वर्ष सेवा अवधि पुऱ्याउन थप्नुपर्ने सेवा अवधि थप भई निवृत्तिभरण प्रदान गर्न नसकिने भनी मिति २०६९।३।२० मा सचिवस्तरीय निर्णय भई यी निवेदकलाई मिति २०६९।३।२१ को बोधार्थ पत्रसमेत दिइएको छ । यसरी सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण दिन नमिल्ने गरी निर्णय भएकोलाई बदर गरिपाउँ भनी यी निवेदकले यस अदालतमा रिट दायर गरेको देखिँदा यसमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा निर्णयमा पुग्नलाई सो सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा भएको कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आयो ।

३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ अनुसार कुनै पनि निजामती कर्मचारी ५८ वर्ष उमेर पूरा भएमा स्वतः अवकाश पाउने हुन्छ । यसरी अवकाश पाएको कर्मचारीको सेवा अवधि २० वर्ष वा सोभन्दा बढी भएकोमा निजले दफा ३७ अनुसार निवृत्तिभरण पाउँछ । त्यस्तै सेवा प्रवेशको लागि अधिकतम उमेर ४० वर्ष तोकिएको वर्ग र पदमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू र ऐ. ऐनको दफा १० को उपदफा (२) बमोजिम विकासतर्फ ५ वर्ष अस्थायी नियुक्ति पाई अवच्छिन्न सेवा गरिरहेका महिला कर्मचारीको हकमा स्थायी हुन उमेरको हद नलाग्ने हुँदा त्यस्ता कर्मचारीको हकमा उमेरका कारण अनिवार्य अवकाश हुँदा निजको सेवा अवधि निवृत्तिभरण पाउन सक्ने अवस्था रहेनछ भने त्यस्तो निजामती कर्मचारीलाई बढीमा २ वर्षसम्म सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण प्रदान गर्न सकिनेछ भन्ने दफा ३७ (१क) मा व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार यी रिट निवेदकले सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण पाउन सक्ने देखिँदैन ।

४. यसरी उक्त दफा ३७(१क) अनुसार

सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण पाउने नदेखिए तापनि निजामती सेवा नियमावली, २०५० को दोस्रो संशोधन, २०५६ ले अस्थायी सेवा अवधिलाई जेष्ठता प्रयोजनका साथै निवृत्तिभरण प्रयोजनको लागि पनि सेवाको गणना गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त दोस्रो संशोधनले नियमावलीको नियम १२३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) मा बढुवाको लागि जेष्ठता गणनाको प्रयोजनको निमित्त सेवा अवधि जोड्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको र ऐ. को (ख) मा निवृत्तिभरण प्रयोजनको निमित्त सेवा अवधि जोड्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको पाइयो । उक्त व्यवस्थाअनुसार निवृत्तिभरण प्रयोजनको निमित्त पहिले सरकारी सेवा वा पदमा स्थायी नियुक्ति भई गरेको सेवा अवधि (बीचमा टुटेको भए टुटेको अवधि कटाई) र साधारणतर्फको पदमा एक वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि अस्थायीरूपमा गरेको सेवा एवं विकासतर्फको पदमा मिति २०२६/०८/११ भन्दा पहिले नियुक्ति भई त्यस्तो पदमा गरेको सेवालार्ई अविच्छिन्न राखी स्थायी सेवामा आएका निजामती कर्मचारीको त्यस्तो साधारण तथा विकासतर्फको पदमा अस्थायीरूपमा गरेको सेवा अवधि गणना गर्ने भनिएको पाइन्छ । यसरी उक्त दोस्रो संशोधनले ऐ. नियमावलीको नियम १२३(१)(ख) मा साधारणतर्फको पदमा एक वर्ष वा सोभन्दा बढीको अस्थायीरूपमा गरेको सेवा अवधिलाई निवृत्तिभरण प्रयोजनका लागि गणना गरिने व्यवस्था गरेको देखियो । प्रस्तुत व्यवस्था नियमावलीमा भएको सातौं संशोधन २०६४ बाट हटाई त्यस्तो अस्थायी सेवा अविच्छिन्न राखी स्थायी सेवा गर्दै आएका साधारणतर्फका कर्मचारीको निवृत्तिभरण सम्बन्धमा के हुने भनी कुनै व्यवस्था नै गरेको पाइएन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५८ मा कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई निजको नियुक्ति हुँदा तत्काल लागू रहेको तलब, उपदान, निवृत्तिभरण र अन्य सुविधासम्बन्धी सेवाका सर्तहरूमा निजको स्वीकृतिबेगर निजलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी

परिवर्तन गरिने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । यस कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा हेर्दा पछि हुने संशोधनले त्यस्तो संशोधन हुनु अगावैदेखि बहाल रहेको कुनै निजामती कर्मचारीको उपर्युक्त सेवाका सर्तहरूमा कुनै प्रकारले प्रतिकूल असर पार्ने भएमा त्यस्तो संशोधित व्यवस्थाबमोजिम गर्न मन्जुर गरेको लिखित स्वीकृति नभई त्यस्तो व्यवस्था संशोधनपूर्व नै बहाल रहेको कर्मचारीको हकमा लागू नहुने स्पष्ट हुन्छ ।

५. यसमा निवेदक मिति २०४०/१२/०५ देखि २०५०/०२/०२ सम्म राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी (प्रा.स.) पदमा अस्थायी सेवा अविच्छिन्नरूपमा गरी मिति २०५०/०२/०३ मा स्थायी नियुक्ति पाएको देखिएको छ । निजको स्थायी नियुक्ति भई कार्यरत रहँदाको अवस्थामा निजामती सेवा नियमावलीमा भएको दोस्रो संशोधनबाट एक वर्ष वा सोभन्दा बढी साधारणतर्फको अस्थायीरूपमा गरेको सेवा अवधिलाई निवृत्तिभरण प्रयोजनको लागि पनि गणना गर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । पछि २०६४ सालमा नियमावलीमा सातौं संशोधन भई सो व्यवस्था कायम नराखेको भए पनि सोभन्दा अघिदेखि नै कार्यरत रहेका यी निवेदक जस्ता कर्मचारीलाई उक्त सातौं संशोधनद्वारा हटाइएको व्यवस्थाले सेवा सुविधामा प्रतिकूल असर पार्ने हुँदा लागू हुनसक्ने देखिँदैन । त्यसैले यी निवेदकको सेवा सुविधामा नै प्रतिकूल असर पर्ने गरी भएको उक्त संशोधित व्यवस्थाअनुसार निजको अस्थायी सेवा अवधिको आधारमा निजको निवृत्तिभरण पाउन अपुग हुने अवधि निज निवेदकको मागअनुसार थप गरी निवृत्तिभरण नपाउने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन ।

६. निजामती कर्मचारीले एकपटक प्राप्त गरेको सेवा सुविधालाई सोको कुनै वैकल्पिक व्यवस्था नगरी निजलाई सोबाट वञ्चित गर्नु न्यायोचित हुँदैन । यदि यी निवेदक जस्ता कर्मचारी सो सातौं संशोधन हुनुभन्दा अघिल्लो दिन अवकाश पाएको भए अस्थायी

सेवा अवधिसमेत जोडी निवृत्तिभरण पाउनेमा हाल झन् बढी सेवा गरेको अवस्थामा सो अस्थायी सेवा अवधि जोड्न नपाउने भन्ने हुँदैन । यस्तो भएमा कर्मचारीको सम्पत्तिसम्बन्धी हक र सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हकमा आघात पर्न जाने देखिन्छ । त्यस्तै नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ को खण्ड (ग) मा खारेज भएको कुनै ऐनबमोजिम पाएको हासिल गरेको वा भोगेको कुनै हक सुविधा कर्तव्य वा दायित्वमा असर पर्ने छैन भन्ने उल्लेख भएबाट पनि नियमावलीमा भएको पछिल्लो संशोधनले कटौती गरेको अस्थायी सेवा अवधि नजोडिने भन्ने व्यवस्था यी निवेदकका हकमा लागू नहुने गरी व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले संशोधनपूर्व नियम १२३(१) (ख) को व्यवस्थाद्वारा दिइरहेको सुविधा वैकल्पिक व्यवस्था विना नियमावलीमा पछि भएको संशोधनले यी निवेदक जस्ता कर्मचारीहरूको हकमा समेत कटौती गर्ने विधायिकाको मनसाय थियो भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट **नियम बन्नुभन्दा अधिका कर्मचारीका सम्बन्धमा पछि बन्ने नियमले तलब र पेन्सनमा असर पार्न सक्दैन । सेवाको सर्त व्यवस्थित गर्ने नियम निजामती सेवा ऐनको दफा ७ अन्तर्गत बन्ने व्यवस्था ऐनमा छ । यही निजामती सेवा ऐनको विचार गर्ने हो भने पनि भर्ना र सेवाको सर्त व्यवस्थित गर्ने नियम पहिला पटक जारी भएपछि सो नियमलाई संशोधन गर्ने पछिका नियमले त्यस्तो संशोधित नियम हुनु अगावै बहाल रहेका कुनै निजामती कर्मचारीलाई तलब वा पेन्सनमा हानि नोक्सानी कुनै किसिमसँग असर गर्ने भएमा त्यस्तो कर्मचारीले सो संशोधित नियमबमोजिम गर्न मन्जुर गरेको लिखित स्वीकृति नभई निजलाई लागू हुन सक्दैन भन्ने दफा ७ को उपदफा २ मा लेखिएको छ । नियम बन्नुभन्दा अधिका कर्मचारीका सम्बन्धमा पछि बन्ने नियमको तलब र पेन्सनमा सम्म असर पार्ने सक्दैन** भनी (ने.

का.प. २०१७, अंक ५, नि.नं.१०३) मा सिद्धान्त प्रतिपादित भएको पाइन्छ।

७. राज्यले आफ्नो तर्फबाट गर्नुपर्ने कार्यहरू गर्न तथा राज्यको दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न कर्मचारीको व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसरी राज्यको दैनिक कार्य सञ्चालन गरेबापत राज्यले मासिक तलब भत्तालगायत कर्मचारीको भविष्यको सुनिश्चितताको लागि निवृत्तिभरणलगायतका सेवा सुविधाका सर्तसमेतको व्यवस्था गरेको हुन्छ। यस्ता सेवा सुविधाहरूमा समय सापेक्ष थपसमेत हुने हुन्छ। यीनै राज्यले प्रत्याभूत गरेका र पछिसमेत थप गर्ने सेवा सुविधा पाउने सर्तमा सहमत भई व्यक्ति सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको हुन्छ। यस्ता सेवा सुविधा र सुरक्षाका सर्तहरू राज्य र कर्मचारीका बीचका एक प्रकारका करारीय सर्तभित्र नै पर्ने हुन्छन्। पछि आएर सेवा प्रवेश गर्दा वा सेवामा कार्यरत रहँदाका अवस्थामा प्रत्याभूत गरिएका सेवा सुविधामा सम्बन्धित कर्मचारीको स्वीकृति विना कटौती गरिएमा राज्यले नै आफूले राखेका सर्तको उल्लङ्घन गरेको हुने हुँदा सोलाई मान्यता दिन मिल्ने देखिँदैन। त्यसैले सम्बन्धित कर्मचारीको स्वीकृति विना सेवा सुविधामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी परिवर्तन गर्न नपाइने भनी कानूनले नै व्यवस्था गरेको हुन्छ। तसर्थ यी निवेदक कार्यरत नै रहेको अवस्थामा अस्थायी सेवा अवधि जोडी निवृत्तिभरण प्रदान गरिने कानूनी व्यवस्थालाई निज कार्यरत नै रहेको अवस्थामा सो व्यवस्थालाई हटाई भएको संशोधनले यी निवेदकले पाउने सेवा सुविधाको हकमा प्रतिकूल असर पर्न जाने देखिएकोले निजको हकमा साबिक अस्थायी सेवा अवधि जोडी निवृत्तिभरण प्रदान गरिने व्यवस्था नै लागू हुने हुन्छ। तसर्थ यी निवेदकको उमेरको हदका कारण अवकाश पाएको मितिसम्म पूरा भएको जम्मा सेवा अवधि १८ वर्ष ११ महिना १ दिनमा निजले अस्थायी सेवा गरेको निवेदककै मागअनुसार निवृत्तिभरण पाउन थप गर्नुपर्ने

सेवा अवधि १ वर्ष १ महिना २९ दिन थप गरी निज निवेदकले उपदान पाउने देखिन्छ। यी निवेदकलाई निवृत्तिभरण अधिकार पत्र जारी गर्ने अवस्था नदेखिएको भनी मिति २०६९/०३/२० को भएको सचिव स्तरीय निर्णयबाट निवेदकको हक हितमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले कानूनअनुरूपको देखिएन।

८. अतः माथि विवेचित आधार कारणहरूबाट निवेदक जनकप्रसाद कामतलाई निवृत्तिभरण अधिकार पत्र जारी गर्न नमिल्ने भनी भएको सचिवस्तरीय निर्णय, सो निर्णयका आधारमा गरिएका पत्राचारलगायतका काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर हुन्छ। अब निजको जम्मा स्थायी सेवा अवधि १८ वर्ष ११ महिना १ दिनमा निजले अस्थायी सेवा गरेको आधारमा निवेदककै मागअनुसार निवृत्तिभरण पाउन थप गर्नुपर्ने सेवा अवधि १ वर्ष १ महिना २९ दिन थप गरी जम्मा सेवा अवधि २० वर्ष मानी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३७ अनुसारको हिसाबले निवृत्तिभरणको अड्क किटान गरी यी निवेदकले अवकाश पाएको मितिबाट नै निवृत्तिभरण पाउने गरी निवृत्तिभरण अधिकार पत्र जारी गर्नु गराउनु र सोही आधारमा निवृत्तिभरण प्रदान गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशसमेत जारी गरिदिएको छ। आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत: यदुराज शर्मा

इति संवत् २०७३ साल चैत्र २७ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. ९८७८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७४।०१।०६
०७२-WO-०३९४

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक / पक्ष : बर्दिया जिल्ला पदनाहा गा. वि. स. वडा
नं.८ स्थायी घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ५ ज्ञानेश्वर
बस्ने अधिवक्ता कल्पित पराजुलीसमेत
विरुद्ध

विपक्षी / प्रत्यर्थी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- कानून र संविधानले प्रत्याभूत गरेको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता निरपेक्ष स्वतन्त्रता होइन । यो सँगै उत्तरदायित्व पनि जोडिएर आउँछ । यो अधिकारको उपभोग गर्दा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई हानि नोक्सानी नपुग्ने गरी तथा अरूको आत्मसम्मानमा आघात नलाग्ने गरी प्रयोग गरिनुपर्छ । हाम्रो जस्तो बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुधार्मिक चरित्र भएको विविधतायुक्त समाजमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा विशेषरूपमा

सजगता अपनाउनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- कुनै पनि स्वतन्त्रताको प्रयोग र सुनिश्चितता गर्दा चाहे त्यो विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नै किन नहोस् बहुलवाद, सहिष्णुता, शान्ति र अविभेदको मूल्य र मान्यतासँग सम्झौता गर्न सकिँदैन । त्यस्तो अभिव्यक्ति जसले जात, धर्म, भाषा, लिङ्ग, पहिचान, क्षेत्र आदिको आधारमा घृणा द्वेष फैलाउन उत्तेजित गर्छ त्यस्तो अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा उचित बन्देज कानूनद्वारा नै लगाउन आवश्यक हुने ।

(प्रकरण नं. ९)

- अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउँदा उक्त बन्देजको प्राप्त गर्न खोजेको उद्देश्यसँग औचित्यपूर्ण सम्बन्ध रहेको हुनुपर्छ । उद्देश्यभन्दा बाहिर गई बन्देज लगाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदक पक्षको तर्फबाट :

विपक्षी प्रत्यर्थीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
संजिवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधानको धारा १७(२)(क)
- मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८
- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६

- मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपियन महासन्धि, १९५०
- राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(२)
- गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५

आदेश

न्या. सपना प्रधान मल्ल : नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ४६ तथा १३३(२) (३) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र परी पेस हुन आएको रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :-

सार्वजनिक ओहदाका जिम्मेवार व्यक्तिहरूले आफ्नो अभिव्यक्तिवारे संवेदनशील हुन जरूरी हुन्छ । वाक स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूको मर्मविपरीत अपहेलना र द्वेष फैलाउने गरी दिइने घृणाजन्य अभिव्यक्ति (Hate Speech) लाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता मान्न नसकिने कुरा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू र अभ्यासहरूले पुष्टि गरेको पाइन्छ । यसरी एकले अर्को व्यक्ति, समुदाय, वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदाय एवं समूहलाई लक्षित गरी दिएको Hate Speech ले आपसी द्वन्द्व र तनाव बढाई हिंसाको अवस्थासमेत निम्त्याएका थुप्रै उदाहरणहरू पाइन्छ । कहिलेकाहीँ त यस्ता गैर जिम्मेवार टिप्पणीले अन्तर्राष्ट्रिय द्वन्द्वको रूपसमेत लिएको पाइन्छ । विविधताबीच एकतामा बाँधिएको नेपालमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्दा अझ बढी संवेदनशील हुनु आवश्यक हुन्छ । तर यहाँका राजनीतिक दलहरूका नेताहरू, अगुवाहरू र विभिन्न सार्वजनिक ओहोदामा बसेका र सार्वजनिक छवि बनाएका व्यक्तिहरूका कतिपय अभिव्यक्तिहरू बेलाबेलामा आलोचनाको विषय बन्ने गरेका छन् र

यसैका कारण कतिपय अवस्थामा आम जनसाधारणले दुःख र त्रासदीसमेत सहनुपरेको छ । अतः यस्ता अभिव्यक्तिहरूलाई कानूनी मर्यादाभित्र ल्याई समाजमा सद्भाव र सदाचारको बढोत्तरी गर्नको लागि नागरिकको हैसियतमा पहल कदमी गर्नु हामी निवेदकको कर्तव्य भएको र यसो हुन नसके यस्तो Hate Speech का कारण जन्मने परिणामको भागी हामी निवेदकसमेत हुने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेका छौं ।

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १७(२) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको भए तापनि सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा कुनै कुराले नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधीनतामा वा संघीय इकाइ वा विभिन्न जात, जाती, धर्म, सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने, श्रमप्रति अवहेलना गर्ने, गाली बेइज्जती, अदालतको अवहेलना हुने, अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी नेपालमा व्यक्तिगत तवरका अपमानलाई नियन्त्रण गर्न गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६, छापाखाना र प्रसारण ऐन, २०४८, राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६, राजनीतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०५८ लगायतका ऐनहरू समेत विद्यमान रहेको अवस्था रहेको छ । यद्यपी मुलुकमा सुशासन र कानूनी राज्यको अवधारणालाई थप टेवा पुऱ्याउँदै सर्वजनिक पहिचान बनाइसकेका व्यक्तिहरूले आम जनसमूहसमक्ष दिने अभिव्यक्तिलाई शिष्ट र मर्यादित बनाउँदै सदाचार र राष्ट्रिय सद्भाव कायम गर्न विशिष्टिकृत कानून बनाउन आवश्यक रहेको देखिएकोले घृणाजन्य अभिव्यक्ति

नियन्त्रण एवं सजाय ऐन बनाउन र आवश्यक परेमा निर्देशिकासमेत जारी गरी व्यवस्थापिका संसद्लाई सोसम्बन्धी ऐन बनाउन अन्तरिम आदेश दिनेलगायत जे जस्तो चाहिने हो सोही अनुसारको कारवाही एवं पहलकदमी गर्न हामी निवेदकहरूको अनुरोध छ । यस्ता Hate Speech लाई तत्काल रोकन विपक्षीका नाममा आवश्यक निर्देशनसमेत जारी गरी नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३(२)(३) बमोजिम परमादेशसमेतको जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ तथा यस रिटउपर अन्तिम सुनुवाइ नहुँदासम्म विपक्षीहरूका काम कारवाहीले असर पार्ने हुँदा तत्काल आवश्यक निर्देशन जारी गरी प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार प्रदान गरी कारवाही किनारा गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु नपर्ने कारण भएमा म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७२।९।३ को आदेश ।

नेपालमा व्यक्तिगत तवरका अपमानलाई नियन्त्रण गर्न, प्रकाशन हुने सामाग्रीलाई मर्यादित बनाउन, राष्ट्रिय हित र सम्मानमा आँच आउने कार्यलाई नियन्त्रण गर्न तथा राजनीतिक दलको कार्यलाई राष्ट्रिय स्वार्थ हितअनुकूल बनाउनसमेतका लागि क्रमशः गाली बेइज्जती ऐन, २०१६, छापाखाना र प्रसारण ऐन, २०४८ एवम् राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ तथा राजनीतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०५८ को व्यवस्था भई कार्यान्वयनमा रहेका

छन् । यी ऐनहरूबाट तत् क्षेत्रबाट हुने अपमानजनक कार्य, वर्ग, समाज, सम्प्रदाय तथा क्षेत्रबीच अपहेलना, वैमनस्य एवम् द्वेष ल्याउने तवरले दिइने घृणाजन्य अभिव्यक्तिसम्बन्धी कार्य तथा राष्ट्रिय स्वार्थ प्रतिकूलको कार्यलाई नियन्त्रण गर्न सक्ने नै देखिन्छ । नेपालको संविधानको धारा १७ ले स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको र सो धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा निवेदकले उठाएका विषयवस्तु उपर कानूनको अभाव देखिए कानून निर्माण गर्न सकिने व्यवस्था भएकै छ । साथै, नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० मा यस आयोगले आवश्यक देखिएको विषयमा नयाँ विधेयकको तर्जुमा एवं प्रचलित कानूनको संशोधन / खारेजी / पुनरावलोकनलगायत काम गर्न सक्ने भएकोले रिट निवेदकले उठाएको विषयहरूमा आयोगले आवश्यकताअनुसार अध्ययन गर्न सक्ने नै हुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने विपक्षी नेपाल कानून आयोगको लिखित जवाफ ।

समाजमा हुने द्वन्द्व र हिंसाका पछाडि विभिन्न कारणहरू जिम्मेवार हुन्छन् । राजनीतिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक, धार्मिक विभेद तथा अन्य विभेद र असमानताका कारणले गर्दा समाजमा द्वन्द्व र हिंसा हुन्छन् । Hate Speech का कारणले मात्र समाजमा द्वन्द्व र हिंसाको अवस्था सृजना भएको भनी लिएको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । नेपालको संविधानको धारा १७ को उपधारा २(क) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासम्बन्धी व्यवस्था छ । ऐ. संविधानको धारा १७(२) (क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको भावना व्यक्ति, संघ, संस्थाले अर्को व्यक्ति, संघ, संस्था, समुदाय, वर्ग, क्षेत्र सम्प्रदाय एवं समूहलाई लक्षित गरी घृणाजन्य अभिव्यक्ति दिन नहुने

हो । साथै संघीय इकाइ वा विभिन्न जात, जाति, धर्म, सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने, गाली, बेइज्जती वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने गरी अभिव्यक्ति दिन नहुने आशय यो व्यवस्थाले राखेको छ । साथै ऐ. संविधानको धारा १८ मा भएको व्यवस्थाको भावना पनि कुनै प्रकारको आम सञ्चारको माध्यमबाट विभिन्न जात, जाति, धर्म, वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा हिंसा भड्किने गरी अभिव्यक्ति दिन नहुने हो । त्यसैगरी गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६, छापाखाना र प्रसारण ऐन, २०४८, राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६, राजनीतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०५८ लगायतका ऐनहरू समेत विद्यमान रहेको र उल्लिखित कानूनहरू Hate Speech घृणाजन्य अभिव्यक्ति, घृणा वा द्वेष सृजना गराउने अभिव्यक्ति तथा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने तथा साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने अभिव्यक्ति रोकन पर्याप्त भएकाले छुट्टै नयाँ कानूनको आवश्यकता रहेको छैन । रिट निवेदकको माग दाबी नै गलत एवं भ्रामक छ । रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के-कस्तो काम कारवाहीबाट के-कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार उल्लङ्घन भएको हो भन्नेसमेत कहीं उल्लेखसमेत गर्न नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको संविधानको धारा १७(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) मा “खण्ड (क) को कुनै कुराले नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधीनतामा वा संघीय इकाई वा विभिन्न जात, जाति, धर्म, सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने, श्रमप्रति अवहेलना गर्ने,

गाली बेइज्जती, अदालतको अवहेलना हुने, अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । कसैले अर्कालाई लेखेर वा बोलेर घृणाजन्य अभिव्यक्ति दिने कार्य गरेमा त्यस्तो कार्यलाई नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६, केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७, राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८, विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबारसम्बन्धी ऐन, २०६३ लगायतका कानूनहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन् जुन कुरा रिट निवेदकले स्वीकार गर्नुभएकै छ । संविधान जारी भएपछि संविधानअनुकूल हुने गरी प्रचलित नेपाल कानूनमा गर्नुपर्ने संशोधनका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयले कार्य प्रारम्भ गरिसकेको छ । निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरे जस्तो घृणित अभिव्यक्ति नियन्त्रण गर्न विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू के कति कारण र आधारमा अपर्याप्त भएको वा प्रभावकारी नभएको भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन । कानून अनुमानका भरमा बनाइने विषय होइन, यो आवश्यकताले निर्धारण गर्ने विषय हो । सरकारले आवश्यक ठानेका विषयमा कानून बनाउन व्यवस्थापिका-संसद्मा विधेयक पेस गर्न सक्ने र कुनै पनि विषयमा कानून बनाउने वा नबनाउने भन्ने सार्वभौम अधिकार व्यवस्थापिका-संसद्मा निहित रहेको सन्दर्भमा अनुमानका भरमा दायर हुन आएका रिट निवेदनको माध्यमबाट कार्यपालिका तथा व्यवस्थापिकाको अधिकारक्षेत्रमा असर पर्ने गरी कानून निर्माण गर्न लगाउन सम्मानित अदालतबाट कुनै प्रकारको आदेश जारी गर्न मिल्ने पनि होइन । अतः रिट निवेदकले उठाएका विषयमा पर्याप्त र

प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै प्रचलित कानूनी व्यवस्थालाई नजर अन्दाज गरी केवल अनुमानका भरमा नयाँ कानून बनाउनुपर्छ भन्ने माग दाबी आफैँमा औचित्यहीन भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको संविधानको धारा १७(२)(क) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूत गरेको छ । उक्त स्वतन्त्रताको हकलाई मर्यादित बनाउन तथा स्वच्छन्दरूपमा प्रयोग हुनबाट रोक्नको लागि सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको उपखण्ड (१) मा नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधीनतामा वा संघीय इकाइ वा विभिन्न जात, जाति, धर्म, सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने, श्रमप्रति अवहेलना गर्ने, गाली बेइज्जती, अदालतको अवहेलना हुने, अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन सकिने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी धारा १९ को सञ्चारको हकअन्तर्गत उपधारा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा सोही प्रकृतिको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी सोही धाराको उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय उपकरण, छापाखाना वा अन्य सञ्चार माध्यमको नियमन गर्न ऐन बनाउन बन्देज लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेकोले अनलाइन सञ्चार माध्यमको समेत प्रयोग गरी कसैप्रति घृणाजन्य अभिव्यक्ति दिने कार्यलाई नियमन तथा रोक्न सकिने गरी कानून बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । कसैप्रति घृणा वा द्वेष फैलाउने गरी अभिव्यक्ति

दिने कार्य अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको विपरीत कार्य हो जुन कुरा कानूनबमोजिम दण्डनीय हुन्छ । गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६, छापाखाना तथा प्रकाशन सम्बन्धी ऐन, २०४८, राष्ट्रिय प्रशारण ऐन, २०४९, विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३, केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७, राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ र राजनीतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०५८ जस्ता विषयगत ऐनहरूमा घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई निषेध गरी सजायको व्यवस्थासमेत गरिएको छ । तसर्थ Hate Speech सम्बन्धी कानून नभएको हुँदा कानून बनाई पाउँ भनी दायर भएको रिट निवेदन निरर्थक रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयको लागि यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक विद्वान् अधिवक्ताहरूले यस अदालतबाट तोकी पाएको तारेख गुजारी बसेको देखियो । विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेग्मीले नेपालका विभिन्न जात जाती, धर्म सम्प्रदायहरू बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने कार्य गर्न नहुने कुरामा कुनै विवाद छैन । समाजमा घृणा द्वेष फैलाउने गरी अभिव्यक्ति दिने कार्यलाई विद्यमान नेपालको संविधान र विभिन्न प्रचलित कानूनहरूले मनाही गरेको छ । नेपालको संविधानको धारा १७(२) (क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा व्यक्ति संघ, संस्थाले अर्को व्यक्ति संघ संस्था समुदाय वर्ग, क्षेत्र सम्प्रदाय एवं समूहलाई लक्षित गरी घृणाजन्य अभिव्यक्ति दिन नहुने व्यवस्था गरेको छ । कसैले अर्कालाई बोलेर वा लेखेर घृणाजन्य अभिव्यक्ति दिने कार्य गरेमा त्यस्तो कार्यलाई नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा गाली बेइज्जती

ऐन, २०१६, केही सार्वजनिक अपराध र सजाय ऐन, २०२७, विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबारसम्बन्धी ऐन, २०६३ लगायतका कानूनहरू कार्यान्वयनमै रहेका छन्। यस अवस्थामा घृणाजन्य अभिव्यक्तिको नियन्त्रण गर्नको लागि नयाँ कानूनको माग गरी दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदनको कुनै अर्थ छैन। त्यसैगरी विद्यमान कानून के कति कारणले प्रभावहीन भयो भनी रिट निवेदकले उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन। रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी निवेदनसाथ संलग्न मिसिलको अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्नहरूको सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने देखियो।

- (१) अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता पूर्ण अधिकार (Absolute Right) हो वा यसका केही सिमाहरू हुन्छन्?
- (२) घृणाजन्य अभिव्यक्ति (Hate Speech) लाई नियन्त्रण र रोकथाम गर्नको लागि वर्तमानमा देशमा पर्याप्त कानून छ वा छैन?
- (३) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नेपालको संविधान (२०७२) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको भए तापनि अपहेलना र द्वेष फैलाउने गरी दिइने घृणाजन्य अभिव्यक्तिले विभिन्न समुदाय, वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदाय तथा समूहको बीचमा तनाव र हिंसाको सृजना गर्न सक्ने भएकोले यस प्रकारका घृणाजन्य अभिव्यक्ति नियन्त्रण गर्नको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नको लागि विपक्षीहरूको नाममा आवश्यक निर्देशन आदेश जारी गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ। त्यसैगरी विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा

विभिन्न विषयगत ऐन कानूनमा अपहेलना र द्वेष फैलाउने गरी दिइने घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण र सजाय गर्नको लागि विभिन्न व्यवस्था भएकोले नयाँ कानूनको आवश्यकता छैन। विद्यमान कानून के कति कारणले अपर्याप्त भयो भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले स्पष्टसँग उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन। रिट निवेदकको माग दाबी नै निरर्थक भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

३. अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतापूर्ण अधिकार हो वा यसका केही सिमाहरू रहेका हुन्छन् भन्ने पहिलो प्रश्नको निरूपण गर्दा सर्वप्रथम यो कस्तो प्रकृतिको अधिकार हो भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गर्नु वाञ्छनिय हुने देखिन्छ। मानव मन मष्तिष्कमा उत्पन्न विचार तथा भावनाहरूको प्रस्फुटन नै अभिव्यक्ति हो। लेखेर, बोलेर, चिह्न, इशारा वा प्रदर्शन जस्ता विभिन्न माध्यमबाट मानिसले आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्दछ। मानिस आफैँमा विचारशील प्राणी भएकोले उसले आफ्ना विचारहरूलाई सम्प्रेषण गर्न चाहन्छ। यसरी आफूभित्रको विचार अभिव्यक्त गर्न पाउने स्वतन्त्रता नै अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हो। अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको आधार स्तम्भ हो। नागरिकको संगठित हुन पाउने अधिकार, सूचनाको अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रताको अधिकार, सामाजिक राजनीतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने अधिकारलगायतका अधिकारहरूको उपभोग गर्नको लागि सर्वप्रथम व्यक्तिको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता सुनिश्चित हुन आवश्यक हुन्छ। तसर्थ यसलाई नागरिक अधिकारहरूको जननी पनि भन्न सकिन्छ। विचारको विविधता रहने मानव समाजमा एक अर्काको विचारको आदनप्रदानबाट मात्रै नयाँ विचारको जन्म हुन्छ र समाजले गतिशिलता प्राप्त गर्छ।

४. अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनहरूले स्थापित गरेका छन् । मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १८ मा प्रत्येक मानिसलाई विचार, अन्तस्करण तथा धर्मको स्वतन्त्रता हुनेछ भनी व्यवस्था गरिएको छ भने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को दफा १९(१) मा पनि प्रत्येक व्यक्तिलाई विना हस्तक्षेप आफ्ना विचारहरू राख्न पाउने अधिकार हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही धाराको उपदफा २ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता गरेको छ । मौखिक, लिखित वा मुद्रितरूपमा वा कलात्मकरूपमा वा निजको आफ्नो छनौटको अन्य कुनै माध्यममार्फत सबै किसिमको सूचना र विचारहरू प्राप्त गर्ने तथा दिने स्वतन्त्रतासमेत यस अधिकारमा समावेश हुनेछन् भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । सोही धाराको व्याख्या गर्दै मानव अधिकार समिति (Human Right Committee) ले साधारण टिप्पणी नं. ३४ (General Comment no. 34) मा विचारको स्वतन्त्रता र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता मानिसको पूर्ण विकासको लागि अपरिहार्य सर्त हो । स्वतन्त्र र लोकतान्त्रिक समाजको स्थापना गर्नको लागि यी अधिकारहरू आधार स्तम्भ हुन् तथा संकटकालीन अवस्थामा समेत यो अधिकार अहरणीय अधिकार हुन्छन् भनी व्याख्या गरेको छ । त्यसैगरी मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपियन महासन्धि, १९५० को धारा १०, मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकन महासन्धि, १९६९ को धारा १३ र मानव अधिकार तथा नागरिक अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकन बडापत्र, १९८१ को धारा ९ ले समेत अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मानव अधिकारको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । यसरी अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई अन्तर्राष्ट्रिय मानव

अधिकार कानूनले आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा स्थापित गरेको देखिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा हेर्दासमेत नेपालको संवैधानिक इतिहासमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई यस अगाडिका संविधानहरूले मौलिक हकको रूपमा सुनिश्चित गरेका थिए भने हाल विद्यमान नेपालको संविधान (२०७२) को धारा १७(२)(क) ले समेत विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मौलिक अधिकारको रूपमा व्यवस्था गरेको छ ।

५. अब अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता पूर्ण अधिकार हो वा यसका केही सिमाहरू रहेका हुन्छन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा कुनै पनि अधिकारको उपभोगसँगै कर्तव्य र जिम्मेवारीहरू पनि जोडिएर आउँछ । यो विधिशास्त्रको सार्वभौम मान्यता हो । अधिकारको प्रयोग गर्ने व्यक्तिले सो अधिकारको प्रयोग गर्दा अन्य व्यक्तिको हक अधिकार र सामाजिक सुव्यवस्था (Public Order) मा खलल नपुग्ने गरी गर्नुपर्छ । जिम्मेवार अभिव्यक्ति नै अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको आधार हो । अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा त्यसको असर र प्रभाव केवल सो कुरा अभिव्यक्त गर्ने वक्तामा मात्र सिमित रहँदैन । अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता विचारको प्रस्फुटन गर्ने प्रक्रिया भएकोले यसले पार्ने सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभावहरू बहुआयामिक हुन सक्छन् भने प्रभाव क्षेत्रसमेत व्यापक र विस्तृत हुन सक्छ । अझ सूचना र प्रविधिको विकास भएको वर्तमान युगमा कुनै व्यक्तिले व्यक्त गरेको विचार छिनभरमै व्यापकरूपमा फैलिने सम्भावना हुन्छ । विशेष गरी सार्वजनिक जीवन यापन गरिराखेका राजनीतिकलगायतका क्षेत्रका व्यक्तिहरूले अभिव्यक्त गरेको विचारले समाजमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ र त्यसको आधारमा आमजनताहरूको बीचमा निश्चित धारणा बन्ने गर्दछ । यस अवस्थामा कुनै जातीय, धार्मिक, भौगोलिक,

साँस्कृतिक वा अन्य समुदायलाई होच्याउने वा घृणा उत्पन्न गर्ने गरी अभिव्यक्ति दिएमा सो समुदायको आत्मसम्मानको अधिकार, समानताको अधिकार, जातीय छुवाछुत विरुद्धको अधिकारलगायतका मानव अधिकारहरू हनन हुन्छ भने समाज विभाजित भई द्वन्द्व फैलिने जोखिम पनि हुन्छ। तसर्थ कानून र संविधानले प्रत्याभूत गरेको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता निरपेक्ष स्वतन्त्रता होइन। यो सँगै उत्तरदायित्व पनि जोडिएर आउँछ। यो अधिकारको उपभोग गर्दा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई हानि नोक्सानी नपुग्ने गरी तथा अरूको आत्मसम्मानमा आघात नलाग्ने गरी प्रयोग गरिनुपर्छ। अझ हाम्रो जस्तो बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुधार्मिक चरित्र भएको विविधतायुक्त समाजमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा विशेषरूपमा सजगता अपनाउनुपर्छ। तसर्थ अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता मौलिक मानव अधिकार भए तापनि यो पूर्ण अधिकार होइन र यसलाई निरपेक्षरूपमा उपभोग गर्न मिल्दैन। विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनहरूले समेत अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोगको हकमा विभिन्न सिमाहरू निर्धारण गरेको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मुलन गर्नेसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५ को धारा ४(क) मा भएको व्यवस्था यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ। उक्त धारामा जातीय सर्वोच्चता वा घृणामा आधारित विचारहरूको सबै प्रचार प्रसार, जातीय विभेदलाई दुरुत्साहन दिने कार्य, कुनै पनि जाति वा अर्को वर्ण वा सामाजिक उत्पत्तिका व्यक्तिहरूको समूहहरू विरुद्धको हिंसात्मक कार्य वा त्यस्ता कार्यलाई दुरुत्साहन दिने कार्य तथा जातीय क्रियाकलापहरूलाई आर्थिक सहायतालगायतका कुनै पनि सहायता दिने कार्यसमेतलाई कानूनद्वारा दण्डनीय कसुरको रूपमा घोषणा गर्ने भनी व्यवस्था गरेको छ।

त्यसैगरी नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २० मा समेत भेदभाव, शत्रुता वा हिंसालाई उत्तेजित पार्ने, राष्ट्रिय, जातीय वा धार्मिक घृणाको कुनै पनि वकालतलाई कानूनबाट निषेध गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को दफा १९(३) ले पनि दफा १९(१) मा व्यवस्था गरेको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालगायतका अधिकारहरूमा सिमितरूपमा बन्देज लगाउन पाउने व्यवस्था गरेको छ। यसरी लगाइने बन्देज कानूनद्वारा नै व्यवस्था गरिएको हुनुपर्ने र निम्न अवस्थामा मात्र लगाउन पाइने व्यवस्था उक्त दफाले गरेको छ।

- अन्य व्यक्तिहरूको अधिकार तथा सम्मानको रक्षा गर्न।
- राष्ट्रिय सुरक्षा, सामाजिक सुव्यवस्था (Public order), सामाजिक स्वास्थ्य र नैतिकता कायम गर्न।

६. यसरी नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ ले पनि निश्चित अवस्थामा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई बन्देज लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी सोही प्रतिज्ञापत्रको धारा २०(१) ले पनि युद्धको लागि कुनै पनि प्रचार कानूनबाट निषेधित गरेको छ भने धारा २०(२) ले भेदभाव, शत्रुता वा हिंसालाई उत्तेजित पार्ने राष्ट्रिय, जातीय वा धार्मिक घृणाको कुनै पनि वकालतलाई कानूनबाट निषेधित गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ।

७. यसरी अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता नागरिकको मौलिक हक अधिकार भए तापनि घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण गर्नको लागि कानूनले बन्देज

लगाउन सक्ने देखिन्छ । घृणाजन्य अभिव्यक्ति के हो भन्ने सम्बन्धमा Council of Europe ले ... shall be understood as covering all forms of expression which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance, including : intolerance expressed by aggressive nationalism and ethno centrim, discrimination and hostility against minorities, migrants and people of immigrant origin (Recommendation no.R(97)20) भनी व्याख्या गरेको छ । अतः घृणाजन्य अभिव्यक्ति त्यस्तो प्रकारको अभिव्यक्ति हो जसले कुनै जातीय, भाषिक, धार्मिक, क्षेत्रीयलगायतका समूहमा आवद्ध व्यक्तिहरूको बीचमा घृणा, तनाव तथा द्वन्द्वको सृजना गर्दछ ।

८. घृणाजन्य अभिव्यक्तिको सम्बन्धमा विभिन्न देशहरूका अदालतबाट भएका न्यायिक व्याख्याको अध्ययन गरी हेर्दा अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले सन् १९२५ मा नै *Gitlow v. New York*, 268U.S.652 भएको मुद्दामा "It is a fundamental principle, long established, that the freedom of speech and of the press, which is secured by the Constitution, does not confer an absolute right to speak or publish, without responsibility, whatever one may choose, or an unrestricted and unbridled license that gives immunity for every possible use of language and prevents the punishment of those who abuse this freedom." भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ । यसरी अमेरिकी संविधानले प्रत्याभूत गरेको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रता

जिम्मेवारी विनाको पूर्ण अधिकार होइन र यसका सिमाहरू हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले धेरै अगाडिदेखि नै समर्थन गरेको देखिन्छ ।

९. नेपालको संविधानले समेत अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा प्रतिबन्ध लगाउने आधार र अवस्थाहरू सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ । संविधानको धारा १७(२) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको भए तापनि सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा कुनै कुराले नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधिनतामा वा संघीय इकाइ वा विभिन्न जात, जाती, धर्म, सम्प्रदायबीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछुतलाई दुरुत्साहन गर्ने, श्रमप्रति अवहेलना गर्ने, गाली बेइज्जती, अदालतको अवहेलना हुने, अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी धारा १९ को सञ्चारको हकअन्तर्गत उपधारा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा सोही प्रकृतिको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसरी नेपालको संविधानले अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता पूर्ण अधिकार होइन र निश्चित कारण र अवस्थामा यसमा बन्देज लगाउन सकिने तथ्यलाई आत्मसात् गरेको देखिन्छ । कुनै पनि स्वतन्त्रताको प्रयोग र सुनिश्चितता गर्दा चाहे त्यो विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नै किन नहोस् बहुलवाद, सहिष्णुता, शान्ति र अविभेदको मूल्य र मान्यतासँग सम्झौता गर्न सकिँदैन । त्यस्तो अभिव्यक्ति जसले जात, धर्म, भाषा, लिङ्ग, पहिचान, क्षेत्र आदिको आधारमा घृणा द्वेष फैलाउन उत्तेजित गर्छ त्यस्तो अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा उचित बन्देज कानूनद्वारा नै लगाउन आवश्यक रहन्छ ।

१०. माथि विवेचित आधारमा विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतापूर्ण अधिकार होइन र यसको उपभोग गर्दा केही उचित सिमाहरू (Reasonable restrictions) निर्धारण गर्न सकिने देखिन्छ । अभिव्यक्तिको अधिकार उपभोग गर्दाको सिमाहरू के हुन् र कुन तहसम्मको अभिव्यक्तिलाई घृणाजन्य अभिव्यक्ति मान्ने भन्ने सवाल समाज सापेक्ष हुन सक्छ । कुनै पनि समाजमा रहेका नागरिकहरूको चेतनास्तर, सामाजिक साँस्कृतिक विविधता, सामाजिक सहिष्णुताको अवस्थालगायतका पक्षहरूले अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको सिमाहरूलाई प्रभाव पार्न सक्छ । यद्यपि अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा अनुचित तवरबाट बन्देज लगाउन मिल्दैन । यसरी लगाइएको बन्देज लोकतान्त्रिक समाजलाई सुहाउँदो हुनुपर्छ र बन्देज लगाउँदा व्यक्तिको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको पूर्णरूपमा सम्मान गरिनुपर्छ । त्यसैगरी जुन उद्देश्यको लागि बन्देज लगाइएको हो सो उद्देश्यसँग समानुपातिक हुने गरी लगाइनुपर्छ (Strictly proportional to the end sought) । यसै सन्दर्भमा Handyside vs. United Kingdom (Application no. ५४९३/७२(१९७८)) भएको मुद्दामा European Court of Human Right ले...the restrictions imposed by the state under Article १०(२) on the freedom of expression must be proportionate to the legitimate aim pursued... भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ भने Superintendent, Central Prison vs. Ram Manohar Lohia (AIR १९६० SC ६३३) भएको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले ... reasonable restriction must have reasonable relation to the object and must not go in excess to object... भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी कस्तो प्रकारको

अभिव्यक्तिलाई बन्देज लगाइएको हो सो सम्बन्धमा कानूनले प्रस्टसँग परिभाषित गरेको हुनुपर्छ ताकी कस्तो प्रकारको अभिव्यक्ति कानूनले बन्देज गरेको छ भन्ने थाहा पाई नागरिकहरूले सोही कानूनबमोजिम आफ्ना क्रियाकलापहरूलाई निर्देशित गर्न सक्नु तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताउपर लगाइएको बन्देजको अपव्याख्या हुन नपाओस् । यसै सम्बन्धमा Special Rapporteur on Freedom of Expression for the United Nations ले ...there must be possibility of demonstrating a plausible nexus between the offending words and some undesirable consequence... भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

११. अब घृणाजन्य अभिव्यक्ति (Hate Speech) लाई नियन्त्रण र रोकथाम गर्नको लागि वर्तमान समयमा देशमा पर्याप्त कानून छ वा छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण गर्नको लागि विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू अपर्याप्त भएकोले यस प्रकारको कार्यलाई नियन्त्रण तथा सजाय गर्नको लागि आवश्यक कानून बनाउनको लागि परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । घृणाजन्य अभिव्यक्ति (Hate Speech) लाई नियन्त्रण र रोकथाम गर्नको लागि वर्तमानमा देशमा पर्याप्त कानून छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा विद्यमान कानूनी प्रवन्धहरूको सम्बन्धमा विवेचना गर्नु उपयुक्त हुन्छ । माथि नै उल्लेख भएजस्तै नेपालको संविधानको धारा १७(२) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको भए तापनि सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित अवस्थाहरूमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था

गरेको छ । यसरी नेपालको संविधानले नै कुनै पनि प्रकारको घृणाजन्य कार्यलाई नियन्त्रण गर्नको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरेमा सोलाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हनन भएको भनी मान्न नमिल्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यस बाहेक विभिन्न विषयगत कानूनहरूमा समेत घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण गर्नको लागि विभिन्न व्यवस्थाहरू गरेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा हेर्दा राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(२) मा कसैले स्वतन्त्र एवं अविभाज्य नेपालको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डतामा खलल पर्न सक्ने गरी वर्गीय, जातीय, धार्मिक, क्षेत्रीय वा यस्तै अरु कुनै आधारमा घृणा वा द्वेष वा अवहेलना उत्पन्न हुने कुनै काम कारवाही गरे गराएमा वा सो गर्ने उद्योग गरेमा वा दुरुत्साहन दिएमा सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ भने गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ मा कसैले अरु कसैको बेइज्जती गरेमा वा कुनै कुरा छापे खोदेमा वा अरु कसैको बेइज्जती गरे गराएमा दण्ड सजाय हुने व्यवस्था छ । त्यसैगरी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा आँच आउने, नेपालको सुरक्षा, शान्ति र व्यवस्थामा खलल पर्न जाने, तथा विभिन्न जात जाति, धर्म, वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदायका मानिसहरू बीच वैमनस्य उत्पन्न गर्ने तथा साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने र सर्वसाधारण जनताको सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने कुराहरू किताब वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न नपाइने व्यवस्था छ । त्यसैगरी राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १५ मा समेत त्यस्तै प्रकृतिको कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट घृणा वा द्वेष फैलाउने विचार लाई नियन्त्रण गर्न विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३ को दफा ४७ को उपदफा (१) मा कम्प्युटर,

इन्टरनेटलयागतका विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूमा प्रचलित कानूनले प्रकाशन वा प्रदर्शन गर्न नहुने भनी रोक लगाएका सामाग्रीहरू वा सार्वजनिक नैतिकता शिष्टाचार विरुद्धका सामाग्री वा कसैप्रति घृणा वा द्वेष फैलाउने वा विभिन्न जातजाति र सम्प्रदायबीचको सुमधुर सम्बन्धलाई खलल पार्ने किसिमका सामाग्रीहरू प्रकाशन गर्ने, महिलालाई जिस्काउने, अपमान गर्ने वा यस्तै अन्य किसिमको अमर्यादित कार्य गर्ने वा गर्न लगाउने व्यक्तिलाई एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा पाँच वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी घृणाजन्य अभिव्यक्ति (Hate speech) लाई रोक लगाएको अवस्था छ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २(ग) मा सार्वजनिक स्थानमा अश्लिल बोली, वचन, इशारा प्रयोग गरी शान्ति भङ्ग गर्ने वा अश्लिल प्रदर्शन गर्ने कार्यलाई कार्यलाई कसुर कायम गरिएको छ । निवेदकहरूले रिट निवेदनमा विभिन्न राजनीतिक व्यक्तिहरूबाट घृणाजन्य अभिव्यक्ति आएको कुरालाई महत्त्वको साथ उठाएकोमा राजनीतिक दलका कार्यलाई कानूनसम्मत र राष्ट्र हितअनुसार मर्यादित बनाउन राजनीतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०५८ जारी भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ५ को खण्ड (ख) मा नेपालका विभिन्न जात, जाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पार्ने, खण्ड(ग) मा हिंसात्मक कार्य गर्न दुरुत्साहन गर्ने, खण्ड (घ) मा सार्वजनिक नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्य गर्न बन्देज गरेको अवस्था रहेको छ । यसरी घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण गर्नको लागि विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित कानूनहरूले केही व्यवस्था गरेको नै देखिन्छ ।

१२. अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने तेश्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण

गर्नको लागि हाल कुनै कानून नै नभएको अवस्था देखिँदैन। केही कानूनहरूमा निश्चित प्रकृतिको घृणाजन्य अभिव्यक्तिको कारवाहीको दायराभित्र ल्याउने प्रयास गरिएको तथ्यलाई स्वयम् रिट निवेदकहरूले समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ। यी ऐनहरूबाट तत्तत् क्षेत्रमा हुने घृणाजन्य विचार अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण गर्नको लागि विभिन्न व्यवस्था भङ्गराखेको अवस्थामा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू के कति कारणले अपर्याप्त भए भन्ने कुरालाई निवेदकहरूले स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्न सकेको अवस्था देखिँदैन। केवल केही सञ्चार माध्यममा आएका समाचारहरूको आधारमा मात्र प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखियो। कुनै व्यक्ति घृणाजन्य अभिव्यक्तिको कारण पीडित भएको अवस्थामा निजले माथि उल्लिखित कानूनहरूको आधारमा कानूनी उपचार प्राप्त गर्न सक्ने नै देखिन्छ। अदालतमा कुनै माग लिएर आउने व्यक्ति आफ्नो माग दाबीलाई पुष्टि गर्ने स्पष्ट आधार र प्रमाणसहित आउनु पर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूले पर्याप्त आधार र कारण देखाई विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू घृणाजन्य अभिव्यक्तिहरू नियन्त्रण गर्नको लागि अपर्याप्त भएको भनी पुष्टि गर्न सकेको अवस्था नरहेको तथा विद्यमान संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाहरू घृणाजन्य अभिव्यक्तिहरूको नियन्त्रण गर्नको लागि पर्याप्त नै रहेको देखिँदा निवेदकले माग गरेजस्तो नयाँ कानून बनाउनको लागि तत्काल परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था रहेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

१३. तर रिट निवेदकले उठाएको विषयवस्तुलाई यस इजलासले गम्भिरताका साथ लिएको छ। नेपालजस्तो बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक र बहुधार्मिक विविधता रहेको (Plural society) र भर्खरै मात्र द्वन्द्वबाट शान्ति प्रक्रियामा

अगाडि बढी संक्रमणकालीन परिस्थितिबाट पार पाउन थालेको मुलुकमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा विशेषरूपमा सजगता अपनाउनु पर्छ। नेपालको संविधानले प्रदत्त गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता निरपेक्ष होइन। यो धारामाथि केही उचित बन्देज लगाउने व्यवस्था संविधानकै धारा १७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गरेको छ। मुलुकमा विद्यमान जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय र लैङ्गिक विविधताको व्यवस्थापन गरी बहुलवादमा आधारित समावेशी समतामुलक समाज निर्माण गर्नको लागि मुलुक संघिय प्रणालीमा प्रवेश गरेको परिवर्तित सन्दर्भमा घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नियन्त्रण गर्ने कानूनको महत्त्व अझ बढेको छ। वर्तमान कानूनहरूलाई हेर्दा घृणा द्वेष फैलाउने कार्यलाई रोकथाम र सजाय गर्न केही व्यवस्था गर्न खोजिए तापनि सोको प्रभावकारिता तथा ती कानूनले निषेधित गर्न खोजेको कार्य उचित बन्देज हो वा होइन तथा त्यसको औचित्यता र सिमालाई गम्भिर भएर परीक्षण गर्ने प्रणालीहरूको व्यवस्था भएको देखिँदैन। माथिल्ला प्रकरणहरूमा उल्लेख भएजस्तै विभिन्न कानूनहरूले घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई केही हदसम्म नियन्त्रण गरेको भए तापनि यी कानूनहरू घृणाजन्य अभिव्यक्तिलाई नै नियन्त्रण गर्नको लागि बनेको विशेष कानून नभई विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित कानूनहरू हुन्। उदाहरणको लागि राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ राज्य विरुद्ध गरिने अपराध र सजायको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको हो भने गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ सर्वसाधारणको इज्जत र मान मर्यादा कायम राख्न पाउने अधिकारको रक्षाको लागि बनेको ऐन हो। विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ ले विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट कसैप्रति घृणा वा द्वेष फैलाउन रोकेको छ। त्यसैगरी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को प्रस्तावनामा

पत्रकारिता क्षेत्रले अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मर्यादित एवम् जिम्मेवारपूर्ण तवरले स्वतन्त्र र निर्भिक भई उपभोग गर्न सक्ने वातावरण सिर्जना गर्नको लागि बनेको भन्ने उल्लेख छ। त्यसैगरी अन्य कानूनहरू पनि तत् क्षेत्रको सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्नको लागि बनेका हुन्। यी कानूनहरू घृणाजन्य अभिव्यक्तिको नियन्त्रण गर्नकै लागि भनी बनेका विशेष कानून होइनन्। विद्यमान यी कानूनहरू छरिएर फरक सन्दर्भमा मात्र प्रयोग गर्न मिल्ने अवस्था रहेको छ। यी कानूनहरूले मात्र घृणाजन्य अभिव्यक्तिको सम्बन्धमा बदलिँदो परिस्थिति र चुनौतिहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्दैनन्। फेरी कानूनको दुरुपयोग हुने अवस्थाबाट संरक्षण गर्ने दृष्टिकोणले पनि कानून बन्न आवश्यक रहन्छ। अन्यथा अभिव्यक्तिमा अनुचित बन्देज लाग्दा सिङ्गो लोकतन्त्रमा नै असर पर्न जान सक्छ। अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउँदा उक्त बन्देजको प्राप्त गर्न खोजेको उद्देश्यसँग औचित्यपूर्ण सम्बन्ध रहेको हुनुपर्छ। उद्देश्यभन्दा बाहिर गई बन्देज लगाउन मिल्दैन। उक्त बन्देजको अभिव्यक्तिमा प्रयोग गरिने शब्द र अनपेक्षित परिणामसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुनुपर्छ।

१४. त्यसैगरी सूचना र सञ्चारको विकाससँगै विविध सञ्चारमाध्यम, इन्टरनेट र सामाजिक संजालहरूमा नागरिकहरूको पहुँच उल्लेख्यरूपमा बढेको छ। यस परिप्रेक्ष्यमा घृणाजन्य अभिव्यक्ति चाँडो फैलने र त्यसको प्रभाव गम्भिर र व्यापक हुन सक्ने सम्भावनालाई यस इजलासले गम्भिरतापूर्वक मनन गरेको छ। यस परिवर्तित सन्दर्भमा घृणाजन्य अभिव्यक्तिहरूलाई निषेध गर्नको लागि विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरूलाई थप अद्यावधिक गर्नुपर्ने देखिन्छ। परिवर्तित सन्दर्भमा कस्तो प्रकारको अभिव्यक्ति कानूनद्वारा संरक्षित (protected)

हो र कस्तो प्रकारको अभिव्यक्ति संरक्षित होइन (unprotected) भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट परिभाषित हुनु आवश्यक रहेको देखिन्छ भने घृणाजन्य अभिव्यक्तिले ल्याउने परिणाममा असरको गम्भिरताको आधारमा उत्तरदायी बनाउने कानून निर्माणको समेत आवश्यकता रहेको देखिन्छ। अतः वर्तमान कानूनी व्यवस्थाहरूको पर्याप्तता र प्रभावकारिता, घृणाजन्य अभिव्यक्तिसम्बन्धी कानूनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलगायतका विषयहरू अध्ययन गरी विद्यमान कानूनमा आवश्यक परिमार्जन गरी परिवर्तित सन्दर्भअनुसार अद्यावधिक गर्नको लागि आवश्यक पहल गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ। यस आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत: सन्देश श्रेष्ठ, भोजराज रेग्मी
इति संवत् २०७४ साल वैशाख ६ गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. १८७९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७४।०४।२२
०६७-CR-०७२७

मुद्दा :- जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक / वादी : पट्टु वि.क. (परिवर्तित नाम) को
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला सुर्खेत अवलचिङ्ग
गा.वि.स. वडा नं. ६ सातमुल बस्ने वासुदेव
सावद

- वारदातको दिन आफूलाई सो वारदातमा नभई अन्य ठाउँमा छु भनी देखाउने व्यक्तिले त्यस ठाउँमा भएको सबुत गुजार्नु पर्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- जबरजस्ती करणीको कसुर हुनका लागि मुख्यतः तीन वटा आधारभूत तत्त्व हुनु अनिवार्य हुन्छ। जबरजस्ती करणी गर्ने मनसाय, जबरजस्ती करणी गर्ने कार्य र पीडितको करणी गर्ने कार्यमा मन्जुरी नभएको अवस्था। यस्ता आधारभूत तत्त्व विद्यमान भएको अवस्थामा जबरजस्ती करणीको कसुर स्थापित हुने।

- पीडितले अदालतमा समेत आई आफूउपर घटेको घटनाको सम्बन्धमा सविस्तार वर्णन गरी मौकामा दिएको जाहेरीलाई समर्थित हुने गरी बकपत्र गरिदिएको तथा पीडितको शरीरको विभिन्न भागहरूमा निलडामहरू भएको भन्ने पीडितको तत्काल भएको शारीरिक परीक्षण रिपोर्टमा उल्लेख भएबाट करणी गर्ने कार्यमा पीडितको मन्जुरी नभएको पुष्टि हुन्छ। जबरजस्ती करणीको वारदातको प्रमाणको पहिलो कडी भनेको स्वयम् पीडित हो भने अर्को कडी पीडितको शारीरिक परीक्षण हुने।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
लोकराज पराजुली

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०३९, अंक ३, नि.नं. १५४२
- ने.का.प. २०४५, अंक १०, नि.नं. ३६१३
- ने.का.प. २०७१, अंक ११, नि.नं. ९२८३

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)

सुरु तहमा फैसला गर्ने:-

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री कृष्णबहादुर थापा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.का.मु.मुख्य न्या. श्री विश्वनाथ जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशराम मिश्र

फैसला

न्या. मीरा खड्का : साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ तथा प्रचलित न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १२(१) अन्तर्गत निवेदन परी निस्सा प्रदान भई दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

मिति २०६४।५।२१ गते राति अं. १२:०० बजेको समयमा सुर्खेत अवलचिङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ६ सातमुल बस्ने वर्ष ४२ का वासुदेव सावद दियालो मान्ने बहानामा मेरो घरमा आई ढोकामा लात्तीले हानी जबरजस्ती ढोका खोल्न लगाई मेरो कोठाभित्र प्रवेश गरी सरासर मेरो कोठामा गई मेरो खाटमा पल्टिई आज म यहाँ सुत्दछु भनेपछि मैले यहाँ नसुत आफ्नो घरमा गईहाल भनँ । त्यसपछि विपक्षी प्रतिवादीले मलाई बाहिर गईहाल भन्ने तँ को होस् तँलाई आज म छाड्दिन भनी मलाई खाटमा पल्टाई कुटपिटसमेत गरी हारगुहार गर्न नदिई जबरजस्ती करणी गरी भागी गएकाले निज प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित पट्टु वि.क. (परिवर्तित नाम) को किटानी जाहेरी दरखास्त ।

जबरजस्ती करणी भएको छैन भन्न नसकिने, शरीरको विभिन्न भागहरूमा निलडामहरू भएको भन्ने पीडित पट्टु वि.क. (परिवर्तित नाम) को स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट ।

जिल्ला सुर्खेत अवलचिङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थित नैनसिंह वि.क.को २ तले चार कोठे फुसको छानो भएको घरको बीच तलाको बीचको कोठामा मिति २०६४।५।२१ गते राति अं. १२:०० बजेको समयमा सुर्खेत अवलचिङ्ग- ६ बस्ने वासुदेव सावदले ऐ. ऐ. बस्ने वर्ष ३९ की पीडित पट्टु वि.क. (परिवर्तित नाम) लाई जबरजस्ती करणी गरेको घटनास्थल चार किल्ला मुचुल्का ।

वारदात मिति र समयमा म आफ्नो घरमा नै थिएँ । सो वारदातको सम्बन्धमा सो वारदात मितिको भोलिपल्ट सुनी थाहा पाएअनुसार मिति २०६४।५।२१ गते राति अं. १२:०० बजेको समयमा जाहेरवाली आफ्नो घरमा सुतिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी वासुदेव सावद दियालो मान्ने बहानामा जाहेरवालीको घरमा गई ढोका ढकढकाई हानी जबरजस्ती ढोका खोल्न लगाई जाहेरवालीलाई जबरजस्ती समाती खाटमा पल्टाई हारगुहार गर्न नदिई कुटपिटसमेत गरी जबरजस्ती करणी गरी भागी गएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाए पश्चात् तत्काल जाहेरवालीको घरमा जाँदा जाहेरवालीबाट समेत सो वारदातको बारेमा सुनी थाहा जानकारी हुन आएको र जाहेरवालीको शरीरका विभिन्न अङ्गमा संघर्षको चिह्नहरू समेत देखिएको, निज प्रतिवादी आचरण व्यवहारसमेत ठीक नभएकोले निज प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको नेत्रबहादुर वि.क., गंगाबहादुर राना र चित्रबहादुर वि.क. समेतले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरिदिएको एकै मिलानको कागज ।

प्रतिवादी वासुदेव सावदलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुर गरेकोमा सोही महलको ३ नं. को देहाय ५ बमोजिम सजाय हुन र सोही १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडित जाहेरवालीलाई मनासिब क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउन साथै प्रतिवादी हालसम्म फरार रहेबाट निजका नाउँमा वारेण्ट तथा म्याद पुर्जी जारी हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदाबी ।

जाहेरवालीलाई मैले जबरजस्ती करणी गरेको हैन, अभियोग मागदाबी झुठ्ठा हो । २०६४ असार महिनामा खेतीपाती लगाई सकेर सोही असार २५ गते सुर्खेत छिन्चु गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने शेरबहादुर

सावद र मसमेत ४ जनासँगै भारतको अल्मोडाको बनकोट भन्ने ठाउँमा गएका थियोँ । सोही ठाउँमा असारको २९ गते पुगी ढुङ्गा, इँटा सरिया बोक्ने काम गरेर २०६४ साल असोज महिनासम्म बसी कमाई कजाई गरी सोही असोज २६ गतेमात्र म आफ्नो घरमा आएको हुँ । २०६३ सालको जेठ महिनामा जाहेरवालीलाई रु. १५०००- सापट दिएको थिएँ मेरी श्रीमतीले म भारतमा गएको बेला सोही पैसा फिर्ता माग्दा जाहेरवाली र मेरी श्रीमतीबीच झैझगडा भएछ । पैसा ठग्ने नियतले झुट्टा जाहेरी दिएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी वासुदेव सावदले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मेरा श्रीमान् घरमा नभई म एकलै सुतिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी आगो मान्ने भनी मेरो घरको ढोका ढकढकाएको र मैले आगो छैन म ढोका खोल्दैन भनी भन्दा जबरजस्ती मेरो ढोका फोडी मलाई समाती मेरो छातीमा लात्तीले हानी भुङ्मा पल्टाई जबरजस्ती करणी गरी निज प्रतिवादी आफ्नो घरमा गई फरार भएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको पट्टु वि.क.ले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी वासुदेव सावद र हामी शेरबहादुर सावद, अम्मरबहादुर राना र देवबहादुर सावदसमेत मिति २०६४।३।२९ गते भारतको अल्मोडा भन्ने ठाउँमा बनकोट भन्ने ठाउँमा पुगी कमाई काज गरी बस्यौँ र केही समय त्यहीं मजदुरी गरी सँगसँगै २०६४।६।२६ गते नेपाल फर्किएका हौँ, प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेका होइनन्, जाहेरवालीको जाहेरी दरखास्त झुट्टा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी देवबहादुर सावद, अम्मरबहादुर राना, शेरबहादुर सावदसमेतले गरेको एकै मिलानको बकपत्र ।

मिति २०६४।५।२९ गते प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको मैले आँखाले

देखिन, भोलिपल्ट घटनास्थलमा त गएँ म कोठामा गई हेरिन घटना घटेको कुरा थाहा पाएको हुँ । घटना वारदात हुनुभन्दा अगाडि प्रतिवादी आफ्नै घर गाउँमा थिएँ । मैले आफ्नै आँखाले देखेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस चित्रबहादुर वि.क.ले सुरु अदालतमा गरिदिएको बकपत्र ।

प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको भन्ने पुष्टि हुन नसकेकाले प्रतिवादी वासुदेव सावदले अभियोग मागदाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने सुर्खेत जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।२५ को फैसला ।

प्रतिवादीले पीडित जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने किटानी जाहेरी, घटनास्थल मुचुल्का र सोलाई पुष्टि हुने गरी अदालतमा समेत गरेको बकपत्रसमेतलाई प्रमाणमा ग्रहण नगरी ढोका फुटेको नदेखिएको भनी तथा देख्ने सुन्ने साक्षी पेस नभएको साथै घरको अन्य परिवारले थाहा पाउनुपर्ने भन्ने आधार लिई पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनको समेत मूल्याङ्कन नगरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि हुन नसकेको भनी प्रतिवादी वासुदेव सावदले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहराएको सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।२५ को फैसला मनासिबै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६६।८।८ को फैसला ।

मिति २०६४।५।२९ गते राति अं. १२:०० बजेको समयमा मदिरा सेवन गरी प्रतिवादी वासुदेव सावदले पीडित पट्टु वि.क. (परिवर्तित नाम) आफ्नो

घरमा एकलै भएको अवस्थामा पारी पीडितको घरमा आई ढोकामा लात्तीले हानी जबरजस्ती ढोका खोल्न लगाई कोठाभित्र प्रवेश गरी पट्टु वि.क.लाई कुटपिट गरी हारगुहारसमेत गर्न नदिई जबरजस्ती करणी गरेकोमा निज पट्टु वि.क.ले प्रतिवादीउपर मौकामा किटानी जाहेरी दिएको, सोहीअनुसारको घटनास्थल मुचुल्का भएको, जाहेरवालीले अदालतमा आई जाहेरीलाई समर्थन गरी बकपत्र गरेकी, घटनास्थलमा गई प्रत्यक्ष रूपमा वारदातस्थल हेर्ने चित्रबहादुर वि.क.ले प्रतिवादी वासुदेव सावदले पीडित जाहेरवाला पट्टु वि.क.लाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भनी बकपत्र गरिदिएको, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा जबरजस्ती करणी भएको छैन भन्न नसकिने, शरीरको विभिन्न भागमा निलडामहरू देखिएको भनी उल्लेख भएको अवस्थामा प्रतिवादीको कोरा इन्कारी बयानलाई आधार बनाई निजलाई अभियोगबाट सफाई दिने गरी पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतबाट भएको फैसला कानून र न्यायसङ्गत छैन। जबरजस्ती करणी मुद्दामा पीडितको भनाई र विशेषज्ञको रायलाई मूल आधार गराई फैसला गर्नुपर्नेमा त्यसलाई उपेक्षा गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको मुद्दा दोहोर्चाई हेरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र।

जाहेरवालाले प्रतिवादीले आफूलाई कुटपिटसमेत गरी जबरजस्ती करणी गरेको कुरा घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेको र निजको शारीरिक परीक्षण गर्दा निजको शरीरमा विभिन्न निलडाम र खत रहेको कुरा निजलाई जाँच गर्ने डाक्टरको प्रतिवेदनबाट देखिएको तथा निजले जाहेरीमा व्यक्त गरेको सोही तथ्यलाई अदालतमा समेत साक्षीसह उपस्थित भई व्यक्त गरेको देखिएको अवस्थामा घटनाको प्रत्यक्षदर्शी

स्वयम् पीडित व्यक्ति हुने अवस्थामा पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम प्रमाणमा लिनुपर्नेमा सो प्रमाण कानूनअनुरूप मूल्याङ्कन नगरी प्रतिवादीको इन्कारी बयान र निजका साक्षीको मौखिक कथनलाई मात्र आधारभूत प्रमाण मानी प्रतिवादीलाई कसुरबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला अ.बं. १८४(क) नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को खण्ड (क) र (ख) तथा दफा ३ र ५४ समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्चाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक / वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री लोकराज पराजुलीले पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतबाट फैसला हुँदा प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि हुन नसकेको भनी प्रतिवादी वासुदेव सावदले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहराई सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी गरेको फैसला कानून र न्यायसङ्गत छैन। मिति २०६४।५।२१ गते राति पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क. को छोरा तिजको नाच हेर्न गएको र श्रीमान् भारततर्फ गएकोले निज एकलै आफ्नो घरमा रहेको अवस्था पारी प्रतिवादी वासुदेव सावदले मदिरा सेवन गरी निज पीडितको घरमा आई ढोकामा लात्तीले हानी जबरजस्ती ढोका खोल्न लगाई कोठाभित्र प्रवेश गरी पट्टु वि.क.लाई कुटपिट गरी हारगुहारसमेत गर्न नदिई जबरजस्ती करणी गरेकोमा निज पट्टु वि.क.ले प्रतिवादीउपर मौकामा किटानी जाहेरी दिएको र सुरु

अदालतमा आई सो जाहेरीलाई समर्थन गरी बकपत्र गरेकी छन्। त्यस्तै गरी घटनास्थलमा गई प्रत्यक्षरूपमा वारदातस्थल हेर्ने चित्रबहादुर वि.क.ले प्रतिवादी वासुदेव सावदले पीडित जाहेरवाली परिवर्तित नाम पट्टु वि.क.लाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भनी बकपत्र गरिदिएको र जाहेरवालीको मिति २०६४।५।२४ मा भएको घा-जाँच प्रतिवेदनमा शरीरको घाँटी, देब्रे कुहिना, दायाँ घुँडामा निलडामहरू भएको भन्नेसमेत उल्लेख भएको अवस्थामा पीडितको भनाई र विशेषज्ञको रायलाई मूल आधार गराई फैसला गर्नुपर्नेमा त्यसलाई उपेक्षा गरी प्रतिवादीको कोरा इन्कारी बयानलाई आधार बनाई निजलाई अभियोगबाट सफाई दिने गरी पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतबाट भएको फैसला बदर गरी प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई अभियोगबाट सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६६/०८/०८ को फैसला मिलेको छ, छैन ? र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६४।५।२९ गते रातिको समयमा घरमा म एकलै रहेको समयमा प्रतिवादी वासुदेव सावद दियालो माग्ने बहानामा मेरो घरमा आई ढोकामा लात्तीले हानी जबरजस्ती ढोका खोल्न लगाई मेरो कोठाभित्र प्रवेश गरी मलाई पल्टाई कुटपिटसमेत गरी हारगुहार गर्न नदिई जबरजस्ती करणी गरी भागी गएको निजलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भनी पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क. को जाहेरीको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान कार्य सुरु भएको देखिन्छ। पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क. लाई

कुटपिट गरी जबरजस्ती करणी गरेको कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुर हुँदा सो कार्यमा संलग्न प्रतिवादी वासुदेव सावदलाई सोही महलको ३ (५) नं. बमोजिम सजाय हुन माग दाबी लिई अभियोगपत्र दायर भएकोमा जिल्ला अदालत, सुर्खेतले प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको भन्ने पुष्टि हुन नसकेकाले प्रतिवादी वासुदेव सावदले अभियोग मागदाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भनी फैसला गरेको देखियो। सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतले जिल्ला अदालत सुर्खेतको फैसला सदर गरेकोमा वादी नेपाल सरकारले चित्त नबुझाई उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) समेतको अवस्था विद्यमान रहेको हुँदा मुद्दा दोहोर्चाई हेरिपाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन गरेकोमा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनमा दर्ता भएको देखियो।

३. पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क. वारदात भएको मितिमा रातिको समयमा घरमा एकलै रहेको समयमा प्रतिवादी वासुदेव सावद दियालो माग्ने बहानामा निजको घरमा आई ढोकामा लात्तीले हानी जबरजस्ती ढोका खोल्न लगाई निजको कोठाभित्र प्रवेश गरी निजलाई खाटमा पल्टाई निजले प्रतिकार गर्दा घाँटी अर्थाई छाती र पेटमा लात्तीले हानी प्रतिकार गर्न नसक्ने अवस्थामा पुर्न्याई कुटपिटसमेत गरी हारगुहार गर्न नदिई जबरजस्ती करणी गरी भागी गएको भन्ने कुरा घटनाको तत्काल पछि दिएको जाहेरीबाट देखिन्छ। निज पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क. को शारीरिक परीक्षणबाट शरीरको विभिन्न भागहरू घाँटी, देब्रे कुहिना, दायाँ घुडामा निलडामहरू भएको, निजलाई जबरजस्ती करणी भएको छैन भन्न नसकिने भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। मौकामा फरार

रहेका प्रतिवादी बासुदेव सावदको अदालतमा भएको बयान हेर्दा वारदात मिति २०६४।५।२१ गतेभन्दा अगावै मिति २०६४।३।२५ गते भारतको अल्मोडामा गई सोही सालको असोज २६ गते मात्र घर आएको हुँदा वादी दाबीबमोजिमको अपराध गरेको छैन भनी इन्कारी बयान दिएको पाइन्छ। वारदातको दिन आफूलाई सो वारदातमा नभई अन्य ठाउँमा छु भनी देखाउने व्यक्तिले त्यस ठाउँमा भएको सबुत गुजार्नु पर्छ। तर प्रतिवादी वासुदेव सावदले त्यसरी आफू भारत अल्मोडामा रहे भएको कुराको विश्वसनीय र भरपर्दो सबुत दिन सकेको देखिँदैन। अर्कोतर्फ पीडित जाहेरवालीले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा यी प्रतिवादीले निजलाई जबरजस्ती करणी गरेपश्चात् करिब ६ महिनासम्म भागी गाउँघरमा समेत देखा नपरेको भनी लेखाई दिएको पाइन्छ। त्यस्तै गरी अनुसन्धानका सिलसिलामा घटना विवरण कागज गरिदिने चित्रबहादुर वि.क. ले घटना हुनुभन्दा अगाडी प्रतिवादी आफ्नै घर गाउँमा थिए भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ। यी पीडितसमेतले प्रतिवादीलाई झुट्टै पोल गरी किटानी जाहेरी दिनुपर्ने र बकपत्र गर्नुपर्ने अन्य कुनै विश्वासयोग्य कारण देखिँदैन। यी तथ्यहरूबाट प्रतिवादीले वारदात मितिमा आफू भारतमा रहेको भनी अन्यत्र रहेको (Alibi) को जिकिर लिए तापनि प्रतिवादीको उक्त जिकिर अन्य कुनै भरपर्दो वस्तुगत तथ्यबाट पुष्टि हुन आएको देखिँदैन।

४. प्रतिवादीले वारदातको समयमा आफू अन्यत्र रहेको भनी लिएको जिकिर (Alibi) प्रमाणमा लिने सम्बन्धमा यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दाका सन्दर्भमा पटकपटक व्याख्या गरिएको देखिन्छ। दुःखन सहनी मलाहसमेत वि. श्री ५ को सरकार (ने. का.प. २०३९, अड्क ३, निर्णय नं. १५४२) भएको मुद्दामा “वारदातको बखत अन्यत्र छु भनी जिकिर लिने व्यक्तिले त्यस्तो कुरा आफैँले प्रमाणित गर्नुपर्ने

हो। त्यसरी प्रमाणित नभएको अवस्थामा सो अन्यत्र नगएको भन्ने कुरा निज विरुद्ध लाग्ने” भनी व्याख्या गरिएको पाइन्छ। त्यस्तै गरी “फौजदारी कसुरमा एलिवि (Alibi) त्यतिखेर शंकारहित तवरले पुष्टि हुनसक्छ जतिखेर आरोपित कसुर पुष्टि गर्ने अन्य प्रमाणको अभाव रहेको हुन्छ। अतः आरोपित कसुर पुष्टि गर्ने प्रमाणको पर्याप्ततामा प्रमाणरहितको इन्कारीको कुनै अस्तित्व रहन नसक्ने” भनी श्री ५ को सरकार वि. विलास महतो सुडीसमेत (ने.का.प. २०४५, अड्क १०, निर्णय नं. ३६१३) भएको मुद्दामा व्याख्या भएको देखिन्छ। टीकाराम राईसमेत वि. नेपाल सरकार (ने.का.प. २०७१, अंक ११, नि.नं. ९२८३) भएको मुद्दामा “आफू अन्यत्र रहेको भनी अन्यत्रको दाबी लिनेले कानूनतः आफू त्यसरी अन्यत्र रहेको पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। केवल लगाइएको आरोपबाट सफाई पाउने उद्देश्यले मात्र अन्यत्र रहेको थिएँ भन्ने कुरा तर्कयुक्त र स्वीकार्य हुन नसक्ने” भनी व्याख्या गरिएको पाइन्छ। यसरी भएका व्याख्या र कायम गरिएका सिद्धान्तहरूका दृष्टिले विचार गर्दासमेत प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीले वारदातको समयमा आफू भारत अल्मोडामा रहेको भनी लिएको जिकिर निजले तथ्ययुक्त प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेको नदेखिँदा वारदातको बखत अन्यत्र छु भनी निजले लिएको (Alibi) को जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

५. जबरजस्ती करणीको कसुर हुनका लागि मुख्यतः तीन वटा आधारभूत तत्त्व हुनु अनिवार्य हुन्छ। जबरजस्ती करणी गर्ने मनसाय, जबरजस्ती करणी गर्ने कार्य र पीडितको करणी गर्ने कार्यमा मन्जुरी नभएको अवस्था। यस्ता आधारभूत तत्त्व विद्यमान भएको अवस्थामा जबरजस्ती करणीको कसुर स्थापित हुन्छ। प्रतिवादी वासुदेव सावद दियालो माग्ने बहानामा पीडितको घरमा आई ढोकामा लात्तीले हानी जबरजस्ती

ढोका खोल्न लगाई निज पीडितकै घरमा सुत्न खोजेको देखिन्छ । पीडितले सुत्न दिन्न भनेपछि तँलाई आज म छाड्दिन भनी पीडितलाई पल्टाई कुटपिट गरी जबरजस्ती गरेको देखिएकोले प्रतिवादीको पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क.लाई करणी गर्ने मनसाय रहेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पीडितले रातको समयमा आफू घरमा एकलै रहेको अवस्थामा प्रतिवादीले आफ्नो इच्छाविपरीत करणी गर्न लागेको र आफ्नो सतित्व रक्षाको लागि बिरामी अवस्थामा पनि हरसम्भव प्रयत्न गरेको वा विरोध गरेको भनी किटानी जाहेरी दिएको देखिन्छ । पीडितले अदालतमा समेत आई आफूउपर घटेको घटनाको सम्बन्धमा सबिस्तार वर्णन गरी मौकामा दिएको जाहेरीलाई समर्थित हुने गरी बकपत्र गरिदिएको तथा पीडितको शरीरको विभिन्न भागहरूमा निलडामहरू भएको भन्ने पीडितको तत्काल भएको शारीरिक परीक्षण रिपोर्टमा उल्लेख भएबाट करणी गर्ने कार्यमा पीडितको मन्जुरी नभएको पुष्टि हुन्छ । जबरजस्ती करणीको वारदातको प्रमाणको पहिलो कडी भनेको स्वयम् पीडित हो भने अर्को कडी पीडितको शारीरिक परीक्षण हो । प्रस्तुत मुद्दामा पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क.ले प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी दिएको र सो किटानी जाहेरीलाई समर्थन गरी अदालतमा बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ । जबरजस्ती करणी जस्तो फौजदारी अपराधमा पीडित व्यक्तिले व्यक्त गरेको कुरा महत्त्वपूर्ण प्रमाण हो । पीडित स्वयम् घटनाको वा वारदातको चश्मदित् गवाह पनि हो । एकातिर यी पीडित एक विवाहिता महिलाले आफूमाथि जबरजस्ती करणी नगरेको भए यी प्रतिवादीलाई किटान गरी जाहेरी दिनुपर्ने कुनै कारण वा परिस्थिति पनि छैन । साथै, विवाहिता महिलाको पारिवारिक एवं दाम्पत्य जीवनमा नै गम्भिर असर पर्न सक्ने जबरजस्ती करणी जस्तो जघन्य अपराधमा आफूलाई

पीडित देखाई स्वयम्ले यी प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी दिनुपर्ने र सोही जाहेरीको व्यहोरालाई समर्थन गर्ने गरी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिनु पर्ने अरु कुनै कारण पनि विद्यमान देखिँदैन । त्यस्तै गरी अनुसन्धानका सिलसिलामा घटना विवरण कागज गरिदिने चित्रबहादुर वि.क.ले घटना विवरण कागजमा लेखिएको व्यहोरालाई समर्थन गर्ने गरी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादी वासुदेव सावदले पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क.लाई जबरजस्ती करणीको कसुर गरेको प्रमाणित हुन आयो ।

६. जाहेरवालीले रातको समयमा घरमा आफू एकलै बिरामी अवस्थामा रहे भएको समयमा प्रतिवादी दियालो मान्ने निहुँमा आई आफूलाई कुटपिटसमेत गरी जबरजस्ती करणी गरेको कुरा घटनाको तत्काल पछि व्यक्त गरेको देखिन्छ । पीडितको शारीरिक परीक्षण गर्दा निजको शरीरमा विभिन्न निलडाम र खत रहेको कुरा निजलाई जाँच गर्ने डाक्टरको प्रतिवेदनबाट देखिइरहेको अवस्था छ । त्यस्तैगरी पीडितले जाहेरीमा व्यक्त गरेको तथ्यलाई अदालतमा समेत साक्षीसरह उपस्थित भई व्यक्त गरेको देखिएको अवस्थामा घटनाको प्रत्यक्षदर्शी स्वयम् पीडित व्यक्ति हुने अवस्थामा पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । जबरजस्ती करणीको वारदातको प्रमाणको पहिलो कडी भनेको प्रत्यक्षदर्शी स्वयम् पीडित पीडित हो भने अर्को कडी पीडितको शारीरिक परीक्षण हो । यस्तो स्थितिमा प्रत्यक्षदर्शी पीडितले व्यक्त गरेको कुरा तथा पीडितको शारीरिक परीक्षणमा उल्लिखित कुरालाई प्रमाणमा नलिई प्रतिवादीको इन्कारी बयान र निजका साक्षीको मौखिक कथनलाई मात्र आधारभूत

प्रमाण मानी प्रतिवादीलाई कसुरबाट सफाई दिन मिल्ने देखिँदैन।

७. अतः माथि विवेचित आधार, कारण तथा प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीलाई कसुरबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६६।८।८ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादी वासुदेव सावदलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको ३(५) नं. अनुसार ५ (पाँच) वर्ष कैदको सजाय हुने र ऐ. को १० नं. अनुसार पीडितले रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार रुपैयाँ) क्षतिपूर्तिसमेत प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहर्‍छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतबाट भएको मिति २०६६।८।८ को फैसला उल्टी भई प्रतिवादी वासुदेव सावदलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. अनुसार ५ (पाँच) वर्ष कैदको सजाय हुने ठहरी फैसला भएकाले सो कैदको लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइ दिनु १
माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १० नं. अनुसार प्रतिवादीबाट पीडित परिवर्तित नाम पट्टु वि.क. ले रु. २५,०००।- (पच्चीस हजार रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति भराई पाउने ठहरी फैसला भएकाले उक्त क्षतिपूर्ति पाउँ भनी प्रतिवादीको यसै सरहदको जेथा देखाई निवेदन दिए कुनै दस्तुर नलिई कानूनबमोजिम भराई दिनु भनी सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइ दिनु २
प्रस्तुत फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई फैसलाको प्रति विद्युतीय अपलोड

गरी दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद पराजुली
इति संवत् २०७४ साल श्रावण २२ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १८८०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७३।०९।०४
०७१-CR-१०८९

मुद्दः घुस रिसवत लिई भ्रष्टाचार गरेको

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला संखुवासभा, खाँदवारी
नगरपालिका वडा नं. १ बस्ने भरध्वज थापाका
छोरा वर्ष ५७ का रामबहादुर थापा
विरुद्ध

विपक्षी / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
पद्मबहादुर राउतको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

०७१-CR-१०८८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला मकवानपुर, हेटौंडा नगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने तोयनाथ अर्यालयका छोरा वर्ष ४९ को ना.सु. केदार प्रसाद अर्याल

विरुद्ध

विपक्षी / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत पदमबहादुर राउतको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ मा “अदालतले मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरा र त्यस्तो कुरासँग सम्बद्ध कुराको मात्र प्रमाण बुझ्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यस व्यवस्थाअनुसार ठहर गर्नुपर्ने कुरा र त्यस्तो कुरासँग सम्बद्ध कुराको प्रमाण बुझ्न सकिने देखिन्छ। सम्बद्ध कुरा भन्नाले मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरालाई प्रमाणित वा खण्डन गर्न सहायता हुने कुरालाई सम्झनु पर्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणको रूपमा पेस गरिएको सि.डी.बाट देखिएको अन्य दृष्यबाट रिसवत् लिने दिने कार्य भएको तथ्य खुल्न आएको छ। आरोपित कसुर गरेको तथ्य समर्थित हुने व्यहोरा सि.डी. मा रहेको देखिएकाले यसलाई सम्बद्ध प्रमाण होइन भन्न नमिल्ने।
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ मा “पक्षले अदालतबाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुनै कुरा निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिन हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। पक्षले बोली वचनद्वारा, लेखेर, ईशाराद्वारा वा

आचरणद्वारा पनि कुनै कुरा व्यक्त गरेको हुन सक्तछ। यसरी व्यक्त गरेको कुरा यदि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क) मा व्यवस्थित प्रावधानहरूको प्रतिकूल देखिँदैन भने त्यस्तो कुरालाई प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिने।

(प्रकरण नं. ५)

- विद्युतीय माध्यमबाट संकलन गरिएका कुराहरूलाई व्यवस्थित र नियमन गर्ने सम्बन्धमा कानूनले थप प्रष्ट मार्ग निर्देशन गर्नु आवश्यक छ। यस पक्षमा खासगरी प्रमाण लिने कुरामा केही अप्रष्टता रहेको कारणबाट द्विविधा उत्पन्न हुन सक्ने अवस्था पनि रहेको छ। तर यसको तात्पर्य सि.डी. लगायत विद्युतीय माध्यमबाट संकलित प्रमाणलाई मुद्दामा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन भन्ने अवश्य होइन। विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा भएको अभूतपूर्व विकास र थपिएका अनेकौं नवीनतम् आयामहरूलाई न्याय निरूपणका सन्दर्भमा अदालतले अनदेखा गर्न नहुने।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान् अधिवक्ता कुमुदकुमार भट्टराई

विपक्षी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ९, २२, २७(२)

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

अध्यक्ष मा.न्या. श्री मोहनरमण भट्टराई
सदस्य मा.न्या. श्री भुपेन्द्रप्रसाद राई
सदस्य मा.न्या. श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम विशेष अदालतको मिति २०७१।८।२४ को फैसलाउपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको उजुरी निवेदन

महानगरीय प्रहरी परिसर हनुमानढोकाबाट चोरी मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा उत्तम खड्का भन्ने व्यक्ति पक्राउ परेका रहेछन् । निजलाई हाजिर जमानीमा छाडिदिने भनी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापाले उत्तम खड्काको दिदी नाता पर्ने व्यक्ति भगवती खड्कासँग रकम माग गरेको भन्ने विषयको सूचना हाम्रो संस्थामा प्राप्त भएको थियो । त्यसपश्चात् वास्तविक व्यहोरा बुझ्न भगवती खड्कासँगै जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय गई रामबहादुर थापा र ना.सु. केदार प्रसाद अर्यालसँग भेटी कुरा गर्दा तपाईंको मानिसलाई हाजिर जमानीमा छाड्न मिल्छ तर त्यसको लागि तपाईंले रकम दिनुपर्छ भनेका थिए । राष्ट्रसेवक कर्मचारीले सेवाग्राहीसँग घुस रिसवत मागेको हुँदा निजलाई घुस रिसवत दिई काम गराउने उद्देश्य नभएकोले घुस रिसवत माग गर्ने व्यक्तिलाई कारवाही गर्न उपयुक्त हुने लागेको हुँदा सो कुराको

जानकारी यस आयोगमा गराएको छु । निजले हामीसँग रकमको बारेमा कुराकानी गर्दा रु.५० हजारमा काम मिलाई दिने सहमति भएको हुँदा निजलाई दिनका लागि यस आयोगबाटै रु.५०,०००।- (पचास हजार मात्र) नगदै हाम्रो संस्थालाई उपलब्ध गराई पाउँ हामीबाट निजले घुस रिसवत लिएको अवस्थामा फेला पारेमा निजलाई दशी प्रमाणसहित पक्राउ गरी कारवाही गरिपाउँ ।

संलग्न कर्मचारीहरूसँगको वार्तालाप तथा दृश्यसहितको सि.डि. समेत यसैसाथ संलग्न राखेको छु । सि.डि. बाट समेत सम्पूर्ण व्यहोरा छर्लङ्ग हुने छ । भ्रष्ट कर्मचारीहरूलाई कारवाही गरिपाउँ भनी मिति २०७१।०३।१९ गते भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपाल नामक संस्थाका अध्यक्ष संजयकुमार झाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको उजुरी निवेदन ।

जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापासमेतले चोरी मुद्दामा पक्राउ परेका उत्तम खड्कालाई छुटाउनका लागि घुस रिसवत मागेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भनी भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपाल नामक संस्थाका अध्यक्ष संजयकुमार झाले यस आयोगमा निवेदन दिएको हुँदा निवेदकसँग समन्वय गरी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापालगायतका कर्मचारीहरूले घुस रिसवत लिएको पाइएमा निजहरूलाई दसी प्रमाणसहित पक्राउ गरी यस आयोगमा दाखिला गर्ने प्रयोजनको लागि तपाईंहरूलाई खटाई पठाइएको छ । यस आयोगबाट निवेदकलाई उपलब्ध गराइएका हजार दरका थान ५० नोटहरूको फोटोकपीसमेत तपाईंहरूलाई उपलब्ध गराइएको छ । सम्बन्धित कर्मचारीबाट सो नोटहरू

बरामद भएमा रीतपूर्वक बरामद गरी सो नोटहरूको फोटोकपीमा समेत सनाखत गराउनु होला भनी प्र.नि. कोमल शाहसमेतको टोलीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट खटाई पठाएको व्यहोराको पत्र।

संजयकुमार झाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट रु.१०००।- दरका ५० थान नोट बुझी मिति २०७१।३।२० मा गरिदिएको भरपाई।

आयोगबाट बुझी लगेको रु.५०,०००।- मध्ये रु.२५,०००।- यसै निवेदनसाथ यस आयोगमा फिर्ता गरेको छु भन्नेसमेतको जानकारी पत्रसाथ रु.२५,०००।- संजय झाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा फिर्ता गरेको।

खानतलासी बरामदी मुचुल्का

उपर्युक्तअनुसारको रु.२५,०००।- लेनदेन भएपछि खटिएर गएका कर्मचारीबाट जिल्ला काठमाडौं, का.म.न.पा. वडा नं. १, बबरमहलस्थित जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयको भुइँतल्लाको अभियोग फाँट कोठा नं. ९ मा सोही कार्यालयका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापा, सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता अनिल कार्की र ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालसमेतलाई फेला पारिएकोमा ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालको शरीर खानतलासी गर्दा निजको नामको संकेत नं. ११५३९४ को कर्मचारी परिचय पत्र र आयोगबाट दिई पठाएको नम्बर उल्लेख भएको रु.१०००।- दरका नोटहरू थान २५ फेला परेको खानतलासी बरामदी मुचुल्का।

प्र.नि. कोमल शाहसमेतको प्रतिवेदन

जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता

रामबहादुर थापासमेतले चोरी मुद्दामा पक्राउ परेका उत्तम खड्कालाई छुटाउनका लागि घुस रिसवत मागेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भनी भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपाल नामक संस्थाका अध्यक्ष संजयकुमार झाले यस आयोगमा निवेदन दिएको हुँदा निवेदकसँग समन्वय गरी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौं सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापालगायतका कर्मचारीहरूलाई घुस रिसवत लिएको पाइएमा निजहरूलाई दसी प्रमाणसहित पक्राउ गरी यस आयोगमा दाखिला गर्नका लागि हामी प्रतिवेदक कर्मचारीहरूलाई खटाई पठाइएकोमा मिति २०७१।०३।२० गते निवेदक संजयकुमार झासँग समन्वय गरी गएकोमा सो दिन जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापाले निवेदकबाट रकम नलिई अर्को दिन लिने भनी फिर्ता पठाएकोमा पुनः आज मिति २०७१।०३।२२ गते रकम लिनका लागि निवेदक संजयकुमार झालाई बोलाएको भनी निजले हामीलाई जानकारी गराएपश्चात् सो कार्यालयमा हामी प्रतिवेदक कर्मचारीहरू जाँदा सोही कार्यालयका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालसमेतलाई सोही कार्यालयमा फेला पारी निजहरूको शरीर खानतलासी गर्दा ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालको साथबाट यस आयोगबाट निवेदकलाई उपलब्ध गराइएका नोटहरूमध्येका थान २५ गरी जम्मा रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार) र निजको नामको कर्मचारी परिचय पत्र बरामद भएको हुँदा कानूनबमोजिम सोही स्थानमा बरामदी मुचुल्का खडा गरी सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालसमेतलाई पक्राउ गरी यसै प्रतिवेदनसाथ दाखिला गरेका छौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्र.नि. कोमल शाहसमेतको प्रतिवेदन।

प्र. रामबहादुर थापाको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान कागज

म जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंमा कार्यरत छु। मेरो पद सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता हो। मेरो पदको प्रकृतिअनुसार म बहस पैरवी गर्ने, बयान गराउने, अभियोग पत्र तयार गर्ने र बकपत्र गराउने जस्ता कार्यहरू गर्छु। सूर्य भट्टराईको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी उत्तम खड्कासमेत भएको चोरी मुद्दा मैले नै हेरिरहेको छु र सो मुद्दाको अभियोग पत्र मिति २०७१।०३।२० मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पेस गरिएकाले हाल विचाराधीन अवस्थामा छ। उक्त चोरी मुद्दामा पक्राउ परेका उत्तम खड्कालाई मैले हाजिर जमानीमा छाडिदिने भनी भगवती खड्कासँग कुनै रकम कलम माग गरेको छैन। निज भगवती खड्कालाई म चिन्दिन। हाजिर जमानीमा छाड्ने काम प्रहरीको हो उजुरी निवेदनसहित आयोगमा प्राप्त भिडियो म एक राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई फसाउने पूर्वयोजनाअनुसार प्राप्त भएको हुन सक्छ। मैले उजुरीमा उल्लिखित व्यक्तिको हकमा कानूनबमोजिम कार्य सम्पन्न गरेको छु। कसैसँग सौदाबाजी गरेको छैन। सौदाबाजी गरेको भए तापनि मलाई फसाउने नियतले गरेको हुन सक्छ। मैले कसैसँग कुनै रकम कलम माग गरेको छैन। निज निवेदकले मेरो अफिसभन्दा बाहिरी समयमा आई मेरो कोठामा प्रवेश गरी निजले नै रकमको कुरा गर्दा मैले तपाईंको मुद्दा अदालतमा पेस भइसक्यो, जे निर्णय हुन्छ, अदालतबाटै हुन्छ भन्दासमेत अटेर गरी मैले पर्देन भन्दाभन्दै पनि रकम कलम दिने, मलाई फसाउने नियत राखी भिडियोसमेत खिचेको हुन सक्छ। अदालतमा प्रस्तुत भइसकेको मुद्दामा मेरो कुनै भूमिका हुँदैन। मैले सेवाग्राहीबाट रकम माग

गरेको छैन। मबाट आयोगबाट उपलब्ध गराइएको पैसा बरामद भएको पनि छैन। सेवाग्राही मेरो कोठामा प्रवेश गरेपछि निजले रकम जबरजस्तीरूपमा केदारप्रसाद अर्याललाई थमाई दिएको हो। मैले केदारजीलाई रकम लिनु र सेवाग्राहीलाई रकम दिनुसमेत भनेको छैन। निजले जबरजस्ती रकम थमाई गन्ती गर्न लगाई हामी दुवै जनालाई फसाउने डिजाइनअनुसार रकम लिन लगाएको हो। न्याय अन्याय छुट्टयाई पाउँ। निवेदनका साथ प्राप्त भिडियोका आवाज र दृश्यहरू मेरै हुन्। मलाई फसाउने, बदनाम गराउने पूर्वयोजना मुताबिक सो भिडियो खिचिएको हो। यसउपर सम्मानित आयोगबाट न्याय दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रामबहादुर थापाको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान कागज।

केदारप्रसाद अर्यालको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान कागज

म जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौंमा नायव सुब्बाको पदमा कार्यरत छु र सो पदमा रहेर मैले प्रहरी वृत्त र परिसरबाट अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरी आएका मुद्दाहरू दर्ता गरी कार्यालय प्रमुखसमक्ष पेस गरी सम्बन्धित सरकारी वकिललाई बुझाउने, अदालतबाट प्राप्त पेसी मुद्दाहरू जनाई पेस गर्न चिठ्ठी पत्रहरू तयार गर्नेसमेतका कार्यहरू गर्छु। सूर्य भट्टराईको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी उत्तम खड्कासमेत भएको चोरी मुद्दामा मैले अभियोग पत्र तयार भई आएपछि चलानी गरी मुद्दा अदालतमा पठाएको हो। सो मुद्दामा प्रतिवादी उत्तम खड्कालाई छाडिदिने भनी रकम माग गरेको भन्ने सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन। मिति २०७१।०३।२२ गते बिहान उजुरीकर्ता रामबहादुर थापाभन्दा केही समयपछि करिब ९:०० बजे तिर आएको र रामबहादुर सरकारको

कोठामा बसेकोमा मलाई रामबहादुर सरले बोलाउनु भएकोमा म गएको र निजले सोध्दा तपाईंको काम गर्ने उहाँ नै हो भनेको हो । रामबहादुर सरले मलाई वहाँले के भन्नुहुन्छ भन्ने बित्तिकै निज व्यक्तिले रु.१,०००।- दरका २५ थान नोट दिई गन्नु लगाई राख्नुहोस् भनी बाहिर निस्कनु भएकोमा केही क्षणमै टोली आई मेरो साथबाट रकम बरामद गरेको हो । उक्त रकम मैले निजसँग मागेको पनि होइन, बागेनिङ्ग पनि गरेको होइन, फसाउने नियतले निज लागि रहेका रहेछन् । मैले सेवाग्राहीबाट पैसा लिनु हुँदैन थियो । तर मलाई रामबहादुर थापा सरको कोठामा उजुरीकर्ताबाट जबरजस्ती पैसा छाडी निज गई टोली आई पक्राउ गरेको हो । भिडियोमा देखिएका दृष्य र सुनिएका आवाज मेरो हो, तर उक्त आवाज फसाउने नियतले खिचेका रहेछन् । म एक सामान्य कर्मचारी हुँ । मलाई सुनियोजितरूपमा फसाइएको हुँदा आयोगबाट न्यायोचित छानबिनको आशा गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको केदारप्रसाद अर्यालको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान कागज ।

उसुरी कर्ता संजयकुमार झाको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान

मिति २०७१।०३।१९ गतेको भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपाल नामक संस्थाको तर्फबाट परेको उजुरी निवेदनको व्यहोरा र दस्तखत मेरो हो । भगवती खड्कालाई म चिन्छु । उनी हाम्रो संस्था भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपालको एक सदस्य हुन् । चोरी मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ परेका उत्तम खड्कालाई हाजिरी जमानीमा छोड्नका लागि जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापाले मसँग रु.५०,०००।- घुस मागेका थिए । अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट रु.५०,०००।- बुझी लगेको भरपाईमा भएको सहिष्णुता मेरो हो । उक्त रकम मैले आयोगबाट लगेको हुँ । मिति २०७१।०३।२० गते शुक्रबारका दिन निज रामबहादुर थापाले ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई आफ्नो कक्षमा बोलाएर सल्लाह गरी मसँग रु.५०,०००।- बुझिलिन भनेका थिए । तर उक्त दिन कार्यालयमा सेवाग्राही तथा सुरक्षाकर्मी प्रहरीहरूको बाक्लो उपस्थितिले गर्दा रकम लिएनन् । मलाई भोलिपल्ट शनिबार दिनको ४ बजे कार्यालयमा आउनु यहाँ सुब्बा साहवलाई पनि बोलाउँछु, बिदाको दिनमा यहाँ मान्छेहरू आउँदैनन्, भनी रामबहादुर सरले भनेका थिए । शनिबार दिनको करिब ४ बजे मैले रामबहादुर थापाको मोबाइल नं. ९८५२०६०२३४ मा फोन गर्दा आफन्तको मृत्यु भएका कारण भेट्न नसक्ने र तपाईं भोला बिहान ८:०० बजे रकम लिएर मेरो कार्यालयमा आउनुस् भने । आइतबार बिहान म कार्यालयमा ८:०० बजे पुगे । त्यसपछि रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालले तपाईंको मान्छेलाई यहाँबाट छाड्न मिलेन, मुद्दा अदालतमा पठाइसकेको छु, जसरी भएपनि साधारण तारेखमा छुटाइदिन्छु भने । त्यसको लागि रामबहादुर थापाले पहिला तय भएको रकम रु.५०,०००।- को आधा रु.२५,०००।- मा कुरो टुङ्गो लगाए । निजले सो रकम ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई बुझाउन भने । म ना.सु. को कक्षमा रकम दिन गएँ, निजले मलाई सोधे सरले कति रकम भन्नु भएको छ? मैले रु.२५,०००।- मा तय भएको भने । निज केदार प्र.अर्यालले रामबहादुर थापाको कक्षमा आई रामबहादुर थापाको अगाडि नै रु.२५,०००।- गनेर लिएको हो । बाँकी रु.२५,०००।- रकम मैले रीतपूर्वक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा फिर्ता गरेँ भन्नेसमेत व्यहोराको भ्रष्टाचार विरुद्धको

अभियान नेपाल नामक संस्थाका अध्यक्ष तथा निवेदक संजयकुमार झाको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान।

विशेष अदालत, काठमाडौंमा दायर भएको आरोप पत्र

अनुसन्धानको क्रममा संकलित उजुरी निवेदन, खानतलासी बरामदी मुचुल्का प्रतिवादीद्वय रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालले आयोगसमक्ष गरेको बयान, निवेदक संजयकुमार झाले आयोगसमक्ष गरेको बयान, उजुरी निवेदनसाथ प्राप्त भिडियो सि.डि. समेतलाई गहन अध्ययन गरी हेर्दा सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापाले चोरी मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ परेका उत्तम खड्कालाई हाजिरी जमाना छान्दिने र त्यसबापत रु.५०,०००।- घुस रिसवत माग गरेको भनी भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपाल नामक संस्थाका अध्यक्ष संजयकुमार झाले मिति २०७१।०३।१९ मा यस आयोगमा दिएको निवेदनका आधारमा निजलाई आयोगबाटै रु.५०,०००।- उपलब्ध गराई निजका साथमा घुस रिसवत लेनदेन गरेको पाइएमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई पक्राउ गरी दाखिला गर्नको लागि आयोगबाट प्र.नि. कोमल शाहसहितको टोलीलाई खटाई पठाइएकोमा मिति २०७१।०३।२२ गतेका दिन सरकारी वकिल कार्यालयमै रिसवत लिइसकेको अवस्थामा आयोगबाट खटिएको टोलीले निजको साथबाट उक्त रकम र निजको नामको कर्मचारी परिचय पत्र रीतपूर्वक बरामद गरी निजलाई समेत आयोगमा दाखिला गरेको देखिन्छ। निवेदक संजयकुमार झासँग रामबहादुर थापाले रु.५०,०००।- घुस रिसवत माग गरेको तर पछि आएर रु.२५,०००।- मा सहमत भएको र सो

रकम ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई दिनु भनेको तथ्य निज निवेदकले आयोगमा गरेको बयान तथा निवेदनसँग प्राप्त भएको भिडियो क्लिपबाट खुल्न आएको छ। सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालले आयोगसमक्ष बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रहे तापनि निज ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालको साथबाट रु.२५,०००।- बरामद भएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिन्छ। उत्तम खड्कालाई हाजिरी जमाना छान्दिनेका लागि सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापाले रु.५०,०००।- घुस रिसवत माग गरेकोले घुस रिसवत माग गरेको रकम दिनका लागि आयोगबाट रकम उपलब्ध गराई पाउँ भनी संजयकुमार झाले आयोगमा उजुरी गरी आयोगबाटै मुचुल्कामा उल्लेख भएका नम्बर र दरका जम्मा रु.५०,०००।- बुझी लिई गएकोमा सोही नम्बर र दरका ५० थान नोटमध्ये २५ थान ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालको शरीर खानतलासी गर्दा बरामद भई आएको देखिन आएबाट सो रकम रामबहादुर थापाले निजलाई दिनु भनेको खुलेकाले निज प्रतिवादीद्वय रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालले सो घुस रिसवत बाँडीचुँडी खाने नियत राखी लिएको प्रष्ट हुन्छ। प्रतिवादीहरूबाट भएको इन्कारी बयान तथ्यपरक नभई संलग्न प्रमाण र तथ्यको आधारमा निजहरूबाट उल्लिखित कसुर भएको पुष्टि भइरहेको अवस्था छ। यसरी आरोपित व्यक्तिहरूको बयान, निवेदकको बयान तथा निवेदनसहित प्राप्त भिडियो सि.डि. र बरामदी दशी प्रमाणका आधारमा सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्याल दुवैले सेवाग्राहीबाट घुस रिसवत लिई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ को उपदफा (१) द्वारा परिभाषित कसुर गरेको पुष्टि हुन

आएको हुँदा निज रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्याललाई बिगो रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार) कायम गरी सोही ऐनको दफा ३(१) को खण्ड (क) द्वारा व्यवस्थित हदैसम्मको सजाय गरी पाउन सादर अनुरोध गरिन्छ र निजहरूलाई यसै आरोप पत्रसाथ पेस गरिएको छ। साथै केदारप्रसाद अर्यालबाट बरामद भएको रु.२५,०००।- निवेदक संजयकुमार झाले यस आयोगमा लिखित उजुरी दिई घुस रिसवत दिनका लागि आयोगबाट बुझलिएको रकम भएको हुँदा उक्त रकम आयोगलाई नै फिर्ता पाउन समेत अनुरोध गरिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७०।३।२७ मा विशेष अदालत, काठमाडौंमा दायर भएको आरोप पत्र।

प्रतिवादी रामबहादुर थापाको अदालतमा गरेको बयान

म २०७०।१।१२ गते बाट जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, बबरमहल काठमाडौंमा शा.अ. पदमा कामकाज गर्दै आइरहेको छु। सुर्य भट्टराईको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी गगन मानन्धरसमेत भएको चोरी मुद्दाका जाहेरवाला तथा प्रतिवादीहरूलाई चिन्दिन। उक्त चोरी मुद्दा मैले २०७१।३।२० मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र पेस गरेको हो। मैले उक्त मुद्दामा पक्राउ परेका उत्तम खड्कालाई हाजिरी जमानीमा छुटाई दिने भनी कुनै रकम कलम माग गरी लिएको छैन। मैले निवेदकलाई रकम दिनु र ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई पैसा लिनुसमेत भनेको होइन छैन। उजुरीकर्ताले उल्लेख गरेको उत्तम खड्काको दिदी भगवती खड्का भन्ने महिलालाई म चिन्दिन, निजसँग रकम कलमको कुरा भएको छैन। आरोप पत्रसाथ पेस भएको भिडियो क्लिपहरू देखाउँदा हेरेँ, सुनेँ। सो भिडियो दृश्यमा भएको तस्वीरसम्म मेरो हो।

सोमा भएको शब्द आवाज मेरो होइन, मलाई फसाउने नियतले सो शब्द को कसले रेकर्ड गरेका हुन् मलाई थाहा छैन। बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित नगद तथा परिचय पत्र मेरो शरीर साथबाट बरामद गरिएको होइन। अभियोग फाँटबाट डर त्रास धम्की दिई ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई बरामदी मुचुल्कामा सहिष्णु गर्न लगाएका हुन्। उजुरीकर्ता संजय झाले गरेको बयान व्यहोरा सबै झुठ्ठा आरोप र कपोलकल्पित कुराहरू मात्र हुन। अनुसन्धानको क्रममा मलाई मानसिक दबाबमा पारी उक्त भिडियोमा भएको शब्द आवाज मेरो हो भनी जबरजस्ती लेखाएका हुन्। म निर्दोष, इमान्दार, कर्तव्यनिष्ठ र नोकरी अवधिसमेत सकिनै लागेको व्यक्तिलाई झुठ्ठा आरोप लगाएको हुँदा उचित न्याय दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर थापाको अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालले विशेष अदालतमा गरेको बयान

म करिब १ वर्ष अघि जि.स.व.का. काठमाडौंको ना.सु.पदमा सरुवा भई आएको हुँ। मिति २०७१।३।१९ को संजयकुमार झालेको उजुरी निवेदनमा उल्लिखित मानिसलाई हाजिर जमानीमा छाडिदिने सम्बन्धमा मैले निजसँग रकम मागेको पनि छैन, लिएको पनि छैन, उजुरी झुठ्ठा हो। मिति २०७१।३।२२ गते बिहान म कार्यालयमा कामकाज गरिरहेको अवस्थामा उजुरीकर्ता रामबहादुर थापा सरको कोठामा आई बसी गफ गरी जाँदा मलाई जबरजस्तीरूपमा निज व्यक्तिले पैसा गन्नुस् भनी दिई रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार रुपैयाँ) छाडि गएकोमा केही क्षणमै टोलिहरू कार्यालयभित्र प्रवेश गरी रामबहादुर सरलाई म कार्यरत कोठामा ल्याई जबरजस्ती उक्त पैसा बरामद गरी

बरामदी मुचुल्कामा सहिछाप गर्न लगाई लिई गएको हो । मेरो मानिस छोड्ने हैसियत र अधिकार पनि होइन छैन । उजुरवालाले के कारणबाट मेरो नामसमेत उल्लेख गरेका हुन् मलाई थाहा छैन । मिसिलसाथ पेस भएको भिडियोमा देखिएको तस्वीर मेरो हो, आवाज मेरो होइन । मलाई फसाउने नियतले योजनाबद्धरूपमा रकम मेरो हातमा थमाई थमाउने बित्तिकै बरामद गरी मलाई पक्राउ गरिएको हो । मलाई मानसिक दबाव दिई अनुसन्धानमा बयान दिन बाध्य पारेका हुन, सहिछाप मेरो आफ्नै हो । मलाई फसाउने नियतले कानूनको कार्यविधिसमेत पूरा नगरी झुठ्ठा आरोप लगाइएको हुँदा खारेज गरी न्याय दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतको मिति २०७१।३।२९ को आदेश

प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९को दफा ७(घ) बमोजिम जनही रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार रूपैयाँ) धरौट माग गरिएको छ । सो धरौट रकम नगद वा सो खाम्ने जेथा जमानी दिनसके लिई तारेखमा राखी सो दिन नसकेमा कानूनबमोजिम सिधा खाने गरी अ.बं. १२९ नं. अनुसार थुनुवा पुर्जी दिई थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने गरी मुलुकी ऐन अ.बं. १२४(ग) नं. अनुसार यो आदेश पर्चा गरिदिएको छ । आरोप पत्रसाथ दाखिला भएको रकम धरौटीमा आम्दानी बाँध्नु र प्रतिवादी चुक्ता भइसकेकोले आरोपपत्रमा उल्लेख भएका साक्षीहरू विशेष सरकारी वकिल कार्यालयमार्फत र प्रतिवादीका साक्षी प्रतिवादीहरूबाटै उपस्थित गराई काठमाडौं जिल्ला अदालतमा कारवाही चलेको चोरी मुद्दाको

मिसिल छलफल पेसीका दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी झिकाउनु र मिसिल संलग्न सि.डि. को संवादको लेखबद्ध भएको लिखत प्रतिवादीहरूलाई सनाखत गराई सो व्यहोरा स्वीकार गरे सोही व्यहोरा जनाई राख्नु र स्वीकार नगरे दुवै पक्षको रोहबरमा उक्त सि.डि. लेखबद्ध गरी मिसिल सामेल गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०७१।३।२९ को आदेश ।

प्र.रामबहादुर थापाका साक्षी राजाराम घिमिरेको बकपत्र

प्रतिवादी रामबहादुर थापा राम्रो चालचलन भएको सहयोगी र मिलनसार मानिस हुनुहुन्छ । म सोही कार्यालयमा कार्यरत रहेको हुँदा उहाँले आजसम्म कामको सिलसिलामा कोही कसैसँग रकम मागेको मलाई थाहा छैन । उक्त भिडियो र आवाज सबै कृतिम हो, प्रतिवादी रामबहादुर थापाको होइन, प्रतिवादी रामबहादुर थापालाई षड्यन्त्रपूर्वक संजयकुमार झाले उजुरी दिएको हो, प्र. रामबहादुर थापाले कुनै रिसवत घुस नलिएको हुँदा निजप्रतिको झुठ्ठा आरोप हो । निज निर्दोष हुँदा सफाई पाउनु पर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको प्र.रामबहादुर थापाका साक्षी राजाराम घिमिरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालका साक्षी राम थापाले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र

प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्याल अनुशासित कर्तव्यनिष्ठ र इमान्दार व्यक्ति हुन् । उहाँ दैनिकरूपमा बिहान चाँडै आई काम गर्नुहुन्थ्यो । प्रस्तुत मुद्दामा निजको कुनै संलग्नता छैन, योजनाबद्धरूपमा निजलाई फसाउने उद्देश्यले यो घटना गराएकोले कसुरबाट सफाई हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी

केदारप्रसाद अर्यालका साक्षी राम थापाले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादीका साक्षी अनिल कार्कीले गरेको बकपत्र

मिति २०७१।३।२२ गते भएको बरामदी मुचुल्काको मेरो अगाडी भएको सहिष्ठाप मेरै हो । उक्त दिन बिहान करिब ८ बजे म कार्यालयमा आई सो दिनको अदालती मुद्दाहरूको अध्ययन गरी बसेको थिएँ, साथीहरू रामबहादुर, केदार र अन्य स्टाफहरू पनि आइसक्नु भएको थियो । करिब ८.४५ बजेतिर अर्को कोठामा निकै होहल्ला सुनी के रहेछ भनी हेर्दा त्यहाँ १५/२० व्यक्तिहरूले रामबहादुर थापा र केदार अर्याललाई घेरी टि.भि. क्यामेरा खिचिरहेका थिए, अगाडिको टेबलमा रूपैयाँ थियो, मैले टोलीसँग परिचय माग्दा हामी अख्तियारबाट आएका हौं भन्नुभयो । मैले कार्यालय प्रमुखलाई जानकारी गराएँ । को कसको साथबाट रकम बरामद भएको हो मैले देखिन, उक्त पैसा के कुन तरिकाले कसबाट आएको हो मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी अनिल कार्कीले गरेको बकपत्र ।

वादीका साक्षी रविन ढुङ्गेलले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र

मिति २०७१।३।२२ को खानतलासी बरामदी मुचुल्कामा भएको सहिष्ठाप मेरो हो, उक्त बरामदी मुचुल्का मलाई पढीबाची सुनाइएको थिएन, समाचार संकलन गर्नुपर्ने आफ्नो जिम्मेवारी भएको हुँदा मलाई अन्य जानकारी भएन, म क्यामरा पर्सन होइन उक्त भिडियो मैले खिचेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी रविन ढुङ्गेलले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादीका साक्षी अक्कल बहादुर कुँवरले अदालतमा गरेको बकपत्र

मिति २०७१।३।२२ गतेको खानतलासी बरामदी मुचुल्कामा भएको सहिष्ठाप मेरै हो । उक्त बरामदी मुचुल्का पढीबाची सुनाइएको थियो । बरामदी रकम मागेर दिएको हो वा जबरजस्ती दिएको हो मलाई कुनै जानकारी छैन । सगरमाथा टेलिभिजन अफिसले मलाई सो स्थानमा पठाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी अक्कलबहादुर कुँवरले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादीका साक्षी कृष्णजङ्ग शाहले गरेको बकपत्र

मिति २०७१।३।२२ को खानतलासी बरामदी मुचुल्कामा भएको सही मेरो हो । उक्त दिन बिहान म अफिसमा पुग्दा अपरिचित ८।१० जना व्यक्तिहरूलाई देखेपछि सोधपुछ गर्दा उनीहरूले अख्तियारबाट आएको भनी आफ्नो परिचय दिए, अफिसको ९ नं. कोठामा पुग्दा टेबलमा पैसा थियो, पैसा बरामद भएको मैले देखेको होइन, कार्यालय प्रमुखको नाताले रोहबरमा बसिदिनुस् भनेकोले मुचुल्काको रोहबरमा सहिष्ठाप गरिदिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी कृष्णजङ्ग शाहले गरेको बकपत्र ।

उजुरीकर्ता संजयकुमार झाले गरेको बकपत्र

मिति २०७१।३।१९ मा दिएको उजुरी भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान नेपालबाट मैले नै संस्थागतरूपमा गरेको हुँ उक्त उजुरीसँग दृश्यसहितको सि.डि. पेस गरेको छु र २०७१।३।२४ गते अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको बयान पनि मेरै हो । चोरी मुद्दामा उत्तम खड्कालाई हाजिरी जमानीमा छाड्न काठमाडौं जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयका रामबहादुर थापाले घुस मागिरहेको छ भनी भगवती

खड्काले मेरो संस्थामा मिति २०७१।३।१८ गते उजुरी दिएको हो। उक्त मुद्दामा मसँग भएको घुस रिसवत र रकमबारे भएको कुराकानी सबैको भिडियोदृश्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पेस गरेको छु। सरकारी वकिल रामबहादुर थापा आफैँले घुस रिसवत मागेका भन्ने भिडियो दृश्यबाट प्रष्ट हुन्छ। प्रतिवादीहरूसँग मेरो चिनजान र कुनै रिसइवी थिएन। मिति २०७१।३।२२ गते बिहान ८ बजे म रकम लिई अख्तियारको टोलीसँगै जाँदा सरकारी वकिल कार्यालयमा भित्र सरकारी वकिल रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्याल दुवै जना थिए, रामबहादुर थापाले उक्त खड्काको मुद्दा अदालतमा पेस भइसक्यो। तपाइँले रु.२५,०००।- दिए तपाइँको मान्छेलाई म साधारण तारेखमा निकाली दिन्छु, बहस मैले नै गर्ने हो, रकम ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई दिनुहोस् भनेकाले रिसवत रकम मैले ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई रामबहादुर थापाकै अगाडि दिए। त्यसपछि अख्तियारको टोली आएर बरामद गरेको हो, पछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले उक्त मुद्दा अनुसन्धान गरी अदालतमा पेस गरेको छ भन्नेसमेत व्यहोराको उजुरीकर्ता संजयकुमार झाले गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालले गरेका जिरह

अदालतको आदेशानुसार प्रमाण स्वरूप प्राप्त सि.डि. लेखबद्ध गरी मिसिल सामेल रहेको। सिडिमा उल्लिखित १ देखि ८ नं. सम्मका संवादहरू मेरो होइनन्, उजुरीकर्ताले फसाउने उद्देश्यले बनावटी दृश्य तथा संवादहरू तयार गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालले गरेका जिरह।

विशेष अदालत, काठमाडौँको मिति २०७१।८।२४ को फैसला

प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) को कसुर गरेको देखिएकाले निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ.ऐनको दफा ३(१)(क) बमोजिम जनही १(एक) महिना कैद र जनही रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार) जरिवानासमेत हुने ठहर्छ भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौँको मिति २०७१।८।२४ को फैसला।

प्रतिवादी रामबहादुर थापाको पुनरावेदन पत्र

मैले बयान गर्दा भिडियोमा देखाइएको दृश्य र आवाजहरू आफूहरूको भएको भनी आफ्नो स्वेच्छाले स्वीकार गरेको होइन। अदालतमा बयान गर्दा सवाल ११, १२ को जवाफमा आवाज मेरो होइन। सुनियोजित रूपमा फसाउनका लागि खिचिएको हो। सोमा भएको आवाज मेरो होइन भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गरेको छु साथै सवाल १६ को जवाफमा अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयानमा भिडियो क्लिपका आवाजहरू अनुसन्धान अधिकृतले दबाब दिई आफ्नै हो भनी लेख्न बाध्य पारेका हुन्। आवाज कसको हो थाहा छैन। प्रमाणको रूपमा पेस भनिएको सि.डि. उजुरीकर्ता संजय कुमार झाले आफैँ निर्माण गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पेस गरेका हुन्। भ्रष्टाचार मुद्दामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाहेक अन्य कसैले पनि मुद्दाको अनुसन्धान र प्रमाण संकलन गर्न सक्दैन। मैले उजुरकर्ता अथवा भगवती खड्काबाट कुनै काम गर्नको लागि घुस रिसवत रकम मागेको छैन। बरामदी मुचुल्कामा जबरजस्ती सहिछाप गर्न लगाएको हो। उजुरकर्ताबाट प्रमाणस्वरूप दाखिल भएको सि.डि

बनाउने र पेस गर्ने कानूनी अधिकार विपक्षीलाई नभएको अवस्थामा त्यस्तो प्रमाणले कानूनी मान्यता पाउँदैन । मैले भ्रष्टाचारजन्य कुनै कसुर गरेको छैन । मउपरको आरोप दाबी झुठ्ठा हो भनी समग्रमा मैले कसुर नगरेको हुँदा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भनी बयान गरेको र सो बयानलाई मेरो साक्षीहरू विदुर खड्का र राजाराम घिमिरेले म निर्दोष भएको कुराको बकपत्र गरेका छन् । उजुरकर्ताले मसमेतले हाजिर जमानीमा छाड्नको लागि घुस रिसवत माग गरेको भन्ने आरोप लगाएको भए तापनि उक्त मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिति २०७१।३।२० मा नै दायर भइसकेको अवस्थामा मैले सो मुद्दामा हाजिर जमानीमा छोड्नको लागि रकम माग गरेको भन्ने कुरा पूर्णरूपमा झुठ्ठा रहेको प्रष्ट नै छ । तसर्थ विशेष अदालतको मिति २०७१।८।२४ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी वादीको आरोप मागदाबीबाट मलाई फुर्सद गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी रामबहादुर थापाको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र

उजुरकर्ता संजय झाले काल्पनिकरूपमा भगवती खड्का भन्ने व्यक्ति खडा गरी मलाईसमेत जसरी भएपनि फसाउनको लागि मात्र षड्यन्त्र गरेको भन्ने कुरा स्वतः पुष्टि भइरहेको छ । मैले अभियुक्त उत्तम खड्काको दिदीसँग घुस मागेको भए सो कुराको उजुरी निज भगवती खड्काले नै दिने थिइन्, तर निजको उपस्थिति निजको नाम उल्लेख भएको बाहेक सम्पूर्ण मिसिलमा कहींकतै पनि देखिँदैन । घुस दिने कुरा भएको मुख्य व्यक्ति भगवती खड्कालाई अख्तियारले समेत नबुझी हचुवाको भरमा निवेदन उजुर दर्ता गरेको छ । मैले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा

बयान गर्दासमेत मलाई उजुरकर्ताले सुनियोजितरूपमा फसाएको भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरेको छु । मैले अख्तियारमा बयान गर्दा भिडियोमा देखाइएको दृश्य र आवाजहरू आफूहरूको भएको भनी आफ्नो स्वेच्छाले स्वीकार गरेको होइन । अदालतमा बयान गर्दा सवाल १४ को जवाफमा षड्यन्त्र गरेर खिचिएको हुन सक्छ, आवाज मेरो होइन, सुनियोजितरूपमा फसाउनका लागि मेरो भूमिका नभएको अवस्थामा खिचिएको हो भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गरेको छु । घटना घटेको भनिएको दिनभन्दा २ दिन पहिले नै काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चोरी मुद्दा दायर भइसकेको छ । यस्तो अवस्थामा अदालतमा दायर भइसकेको मुद्दामा मैले कुनै बदनियत नराखेको प्रष्ट देखिँदा देखिँदै पनि मलाई दोषी ठहर गर्न मिल्ने हुँदा मलाई दोषी ठहर्‍याएको विशेष अदालतको मिति २०७१।८।२४ फैसला उल्टी बदर गरी अभियोग मागदाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक तथा साप्ताहिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालको तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाले पक्ष केदारप्रसाद अर्यालको मुद्दा चलाउने हैसियत र अधिकार छैन । चोरी मुद्दाका अभियुक्त उत्तम खड्काकी दिदीसँग यी प्रतिवादीले हाजिरी जमानीमा छाड्नको लागि घुस रिसवत मागेको छैनन् । भ्रष्टाचार पुष्टि हुनको लागि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ ले तोकेको सर्त पूरा हुनुपर्दछ । तर प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो सर्त पूरा नभएको, चोरी मुद्दा मिति २०७१।३।२० मा दायर भएको अवस्था छ । उजुरकर्ताले उक्त २० गते नै पैसा लिई दिनको लागि गएको भन्ने उल्लेख हुँदा धरौट लिनैलगायतका कार्य अदालतले गर्ने हुँदा

यी प्रतिवादीलाई फसाउन योजनाबद्ध षड्यन्त्र रचेको हो । तसर्थ यी प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर होस् भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । प्रतिवादी रामबहादुर थापाको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री कुमुदकुमार भट्टराईले भ्रष्टाचारपुष्टि हुनको लागि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ ले तोकेको सर्त पूरा हुनुपर्दछ । तर प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो सर्त पूरा भएको छैन । चोरी मुद्दा मिति २०७१/३/२० मा दायर भएको छ । धरौट लिने कार्य अदालतको हो । प्रतिवादीलाई फसाउने काम भएको छ । तसर्थ यी प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर नगरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

अब यसमा प्रतिवादीहरूले आरोपित भ्रष्टाचारको कसुर गरेको हुन वा होइन? विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ छैन? प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तछ वा सक्तैन? भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता पद्मा रहेका प्रतिवादी रामबहादुर थापा र ना.सु. केदारप्रसाद अर्यालले चोरी मुद्दामा थुनामा रहेका उत्तम खड्कालाई हाजिरी जमानीमा छोडिदिने भनी निजकी दिदी भगवती खड्कासँग घुस मागेको भनी निज प्रतिवादीहरूका विरुद्ध उजुरवाला संजय झाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी दिएको पाइयो । सो उजुरीअनुसार आयोगबाट रामबहादुर थापालाई दिन भनी संजय झाले बुझलिएको रु.१,०००/- दरका नोट २५ थान प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालबाट बरामद भएको भन्ने मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्काबाट देखिएको छ । सो

बरामदी मुचुल्कामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालसमेत रोहबरमा बसेको देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूमध्ये केदारप्रसाद अर्यालले अधिकारप्राप्त अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानमा उजुरवालाले रु.२५,०००/- गन्नुस् भनी दिई छाडी गएकोमा केही क्षणमा नै अख्तियारको टोली कार्यालयभित्र प्रवेश गरी उक्त रकम बरामद भएको हो भनी लेखाई दिएको पाइन्छ । प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा प्रमाणमा पेस भएको भिडियोमा देखिएका दृश्य आफ्नो भएको कुरासमेत स्वीकार गरेको देखियो ।

३. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको आफूहरूलाई अनाहकमा फसाउने उद्देश्यले उजुर गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा उजुरीकर्ता संजय झाले यी पुनरावेदकहरूलाई फसाउनुपर्ने कुनै कारण वा पूर्वरिसइवी रहेको थियो भन्ने कुरा खुल्न आएको पाइएन । प्रमाणको रूपमा पेस भएको सि.डि. तर्फ दृष्टिगत गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर थापाकै कार्यकक्षमा प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालले आरोपपत्रमा उल्लेख भएको रकम पटक पटक गन्ती गरी खल्तीमा राखेको देखिन आउँछ । प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालले गरेको बयानबाट रकम निजको साथबाट बरामद भएको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ । उक्त बयान व्यहोरा निजको विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने हुन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(१) मा "मुद्दमा कुनै पक्षले व्यक्त गरेको कुनै कुरा निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिन हुन्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसरी प्रतिवादी केदारप्रसाद अर्यालले आफ्नो साथबाट रु. २५,०००/- रकम भएको हो भनी स्वीकार गरेको कुरा निजका विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने नै देखिन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२) बमोजिम कसुर सजायबाट छुट वा कम हुनुपर्छ भन्ने

जिकिर प्रतिवादीले लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार निजैमा रहन्छ । बरामदी मुचुल्काबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उपलब्ध गराइएका नोटहरू बरामद भएको देखिएको छ र सो तथ्यलाई मिसिल संलग्न रहेको सिडिमा भएको श्रव्यदृश्यले पुष्टि गरेको छ । कुनै निर्दोष प्रयोजनले सो बरामदी रकम प्रतिवादीको साथमा रहन पुगेको भन्नेतर्फ कुनै तथ्यगत व्यहोरा खुल्न आएको देखिँदैन । बरामदी मुचुल्का, सि.डि. बाट देखिएको सव्य दृश्यलगायतका स्वतन्त्र प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान समर्थित भएको देखियो ।

४. उजुरीकर्ता संजय झाले अदालतमा बकपत्र गर्दा "रामबहादुर थापाले उत्तम खड्काको मुद्दा अदालतमा पेस भइसक्यो, तपाइँले रु.२५,०००/- दिए तपाइँको मानिसलाई म साधारण तारिखमा निकाली दिन्छु, बहस मैले नै गर्ने हो, रकम केदारप्रसाद अर्याललाई दिनुहोस् भनेकोले रिसवत रकम मैले ना.सु. केदारप्रसाद अर्याललाई रामबहादुर थापाकै अगाडी दिएँ। त्यसपछि अख्तियारको टोली आएर बरामद गरेको हो" भनी किटानीसाथ व्यहोरा लेखाएको पाइयो। यसबाट रिसवत रकम लिने कार्य प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्याल दुवैको मिलेमतोमा भएको रहेछ भन्ने देखिन आउँदछ । अदालतबाट बुझिएका अनिल कार्की, रविन ढुंगेल, अक्कलबहादुर कुँवर र कृष्णजङ्ग शाहसमेतका बरामदी मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिहरूले बरामदी मुचुल्कामा भएको सहिछाप आफ्नो भएको स्वीकार गरी बकपत्र गरेका छन् । प्रतिवादीहरू कार्यरत कार्यालयका प्रमुख (जिल्ला न्यायाधिवक्ता) समेतको रोहबरमा गरिएको बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको व्यहोरामा विश्वास गर्न नसकिने कुनै मनासिब आधार र कारण प्रस्तुत हुन आएको देखिँदैन । यसबाट प्र. रामबहादुर थापाको कार्य कक्षमा निजकै उपस्थिति र

रोहबरमा रिसवत लिने दिने कार्य भएको र रकम बरामद गरिएको तथ्य पुष्टि भएको देखिन्छ ।

५. सि.डी. निर्माण गर्ने र प्रमाणमा लगाउने सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले लिएको जिकिरतर्फ पनि केही विवेचना हुन आवश्यक देखिन्छ । श्रव्य दृश्यलगायत विद्युतीय माध्यमबाट छायाङ्कन वा अभिलेखीकरण गर्ने प्रक्रिया तथा सोसम्बन्धी प्रमाण बुझ्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनले प्रष्ट र किटानी व्यवस्था गरेको छैन भन्नेतर्फका आधारमा बरामद भएको सि.डी. लाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्ने प्रतिवादीहरूले जिकिर लिएको पाइयो । यस सम्बन्धमा रहेको कानूनी व्यवस्थातर्फ दृष्टिगत गर्दा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ मा "अदालतले मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरा र त्यस्तो कुरासँग सम्बद्ध कुराको मात्र प्रमाण बुझ्न हुन्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यस व्यवस्थाअनुसार ठहर गर्नुपर्ने कुरा र त्यस्तो कुरासँग सम्बद्ध कुराको प्रमाण बुझ्न सकिने देखिन्छ । सम्बद्ध कुरा भन्नाले मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरालाई प्रमाणित वा खण्डन गर्न सहायता हुने कुरालाई सम्झनु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणको रूपमा पेस गरिएको सि.डी. बाट देखिएको अन्य दृष्यबाट रिसवत लिने दिने कार्य भएको तथ्य खुल्न आएको छ । आरोपित कसुर गरेको तथ्य समर्थित हुने व्यहोरा सि.डी. मा रहेको देखिएकाले यसलाई सम्बद्ध प्रमाण होइन भन्न मिल्दैन । यसका अतिरिक्त प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ मा "पक्षले अदालत बाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुनै कुरा निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिन हुन्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । पक्षले बोली वचनद्वारा, लेखेर, ईशाराद्वारा वा आचरणद्वारा पनि कुनै कुरा व्यक्त गरेको हुन सक्तछ । यसरी व्यक्त गरेको कुरा यदि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क) मा व्यवस्थित प्रावधानहरूको प्रतिकूल देखिँदैन भने त्यस्तो कुरालाई

प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन्छ। यस मुद्दाका सन्दर्भमा प्रमाणमा पेस हुन आएको सि.डी. उक्त दफा ९(२) (क) विपरीत हुने गरी अर्थात् यी प्रतिवादीहरूलाई निजहरूको इच्छा विरुद्ध कार्य गर्न बाध्य पारी अथवा सचेत अवस्थामा नरहेको कुराको अनुचित लाभ लिई सि.डी. तयार गरिएको थियो भन्ने तथ्य खुल्न आएको देखिएन। सि.डी. मा रहेको व्यहोरा र मिसिल प्रमाणबाट देखिएको समग्र परिस्थितिबीच स्वभाविक र सार्थक सामन्जस्यता रहेको देखिन्छ। तसर्थ प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ मा रहेको प्रावधानका दृष्टिले पनि उक्त सि.डी.मा रहेको व्यहोरालाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्ने नै देखियो।

६. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २२ अनुसार साक्षीले अदालतसमक्ष सनाखत गरेको मुद्दासँग सम्बन्धित जुनसुकै दशी वा चीजवस्तु प्रमाणमा लिन हुन्छ। सि.डी. पनि एक प्रकारको दशी हो। उक्त सि.डी. बाट देखिएको विवरण मुद्दासँग सम्बन्धित नै देखिएको छ। सो सि.डी.मा देखिएको तस्वीर आफ्नो हो भनी पक्ष (प्रतिवादीहरू) ले अदालतसमक्ष बयान गर्दासमेत स्वीकार गरेको देखिन्छ। उजुरीकर्ता (साक्षी) सञ्जय झासमेतले अदालतमा गरेको बकपत्रबाट सि.डी. को सन्दर्भ समर्थित हुन पुगेको देखिन्छ। तसर्थ प्रमाणमा आएको सि.डी. लाई दशी प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न सकिने देखिन आयो।

७. विद्युतीय माध्यमबाट संकलन गरिएका कुराहरूलाई व्यवस्थित र नियमन गर्ने सम्बन्धमा कानूनले थप प्रष्ट मार्ग निर्देशन गर्नु आवश्यक छ। यस पक्षमा खासगरी प्रमाण लिने कुरामा केही अप्रष्टता रहेको कारणबाट द्विविधा उत्पन्न हुनसक्ने अवस्था पनि रहेको छ। तर यसको तात्पर्य सि.डी. लगायत विद्युतीय माध्यमबाट संकलित प्रमाणलाई मुद्दामा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन भन्ने अवश्य

होइन। विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा भएको अभूतपूर्व विकास र थपिएका अनेकौं नवीनतम आयामहरूलाई न्याय निरूपणका सन्दर्भमा अदालतले अनदेखा गर्नु हुँदैन। समसामयिक जीवन पद्धतिका अभिन्न अंगको रूपमा रहेको प्रविधिको उपयोग रहरको विषय मात्र नभएर सामाजिक सन्दर्भको वास्तविकता पनि बनेको पाइन्छ। त्यसैले विद्युतीय माध्यमबाट संकलित प्रमाण ग्रहण गर्ने कुरालाई परम्परागत लिखित वा मौखिक प्रमाणको संकुचित अर्थमा बुझी सीमित दायरामा विश्लेषण गर्नु उचित हुँदैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, दफा ९ तथा दफा २२ को सिर्जनशील व्याख्या र प्रयोग आवश्यक छ। उल्लिखित प्रावधानबमोजिम सि.डी. लगायतका विद्युतीय माध्यमबाट संकलित प्रमाणलाई ग्रहण गर्न सकिने नै देखिन्छ। तसर्थ सि.डी. को व्यहोरालाई प्रमाणमा ग्रहण गरिएको सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले उठाएको प्रश्न मनासिब देखिएन। माथि विवेचित प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले उत्तम खड्का भन्ने व्यक्तिलाई हाजिर जमानीमा छुटाई दिने भनी रु.२५,०००/- रिसवत लिएको तथ्य प्रमाणित भएको देखियो।

८. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) मा “राष्ट्रसेवक वा राष्ट्रसेवक हुन लागेको कुनै व्यक्तिले आफ्नो ओहदा वा सोसम्बन्धी कुनै काम गर्न वा गरिदिएबापत वा नगर्न वा नगरिदिएबापत वा आफ्नो ओहदा वा सोसम्बन्धी कुनै काम गर्दा कुनै व्यक्तिलाई मोलहिजा वा अनिष्ट गर्न वा गराई दिएबापत वा नगर्न वा नगराई दिएबापत आफ्नो वा अरु कसैको निमित्त रिसवत लिएमा वा लिन मन्जुर गरेमा देहायबमोजिमको रिसवत लिनेलाई वा लिन मन्जुर गर्नेलाई कसुरको मात्राअनुसार देहायबमोजिम कैद र बिगोबमोजिम जरिवाना हुनेछ। रिसवत लिइसकेको भए सो रिसवतसमेत जफत हुनेछ” भन्ने प्रावधान

रहेको छ । सो दफा ३(१) को देहाय (क) मा पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म बिगो भएमा तीन महिनासम्म कैद" हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सोही प्रावधानबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही एक महिना कैद र पच्चीस हजार रुपैयाँ बिगो कायम गरी बिगोबमोजिम जरिवाना हुने ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिब नै देखिन आयो ।

९. अतः माथि विवेचित आधार, कारण एवं प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू उपरको अभियोग शंकारहित तवरबाट प्रमाणित भएको देखिएकाले पुनरावेदक प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्याललाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) बमोजिम जनही १(एक) महिना कैद र जनही रु.२५,०००/- (पच्चीस हजार रुपैयाँ) जरिवानासमेत हुने ठहर गरेको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०७१/८/२४ को फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा र केदारप्रसाद अर्यालको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत : शकुन्तला कार्की
इति संवत् २०७३ साल पौष ४ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १८८१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा.आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७३।०९।०६

०७१-WO-००५५

विषय : परमादेश

निवेदक : भोजपुर जिल्ला भोजपुर गा.वि.स. वडा नं.४ घर भई हाल ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं.३ बस्ने अधिवक्ता निरन्जन उप्रेती

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं

- अदालतबाट जारी भएका फैसला वा आदेशको सबैले पालना कार्यान्वयन गर्नु पर्छ । अदालतका आदेश फैसला कानूनसरह बाध्यकारी हुन्छन् । अझ नेपाल सरकारका मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयहरू वा निकायहरूप्रति जारी हुने आदेशहरूलाई मौलिक हक र मानव अधिकारसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित आदेशहरू हुन्छन् । त्यसैले नेपाल सरकारका मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयहरूले फैसला कार्यान्वयनमा अझ बढी सजग भई निर्धारित समयभित्रै पूरा गर्नुपर्ने

हुन्छ । यो नागरिकको वैधानिक अपेक्षाको विषय पनि हो । तोकिएको म्यादभित्र फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने अवस्था भएमा सोको मनासिब आधार कारण खुलाई अदालतलाई जानकारी गराउनु पर्ने ।

- अदालतले आदेश जारी गर्दै जाने र कार्यान्वयन गर्ने निकायका जिम्मेवार अधिकारीले त्यस्ता आदेश कार्यान्वयन गर्न बेवास्ता गर्दै जाने वा थाहा नपाएजस्तो गरी वा अरूलाई जिम्मेवारी पन्छाउने हो भने कानूनको शासन (Rule of law) को अवमूल्यन भई देशमा अराजकताको स्थिति उत्पन्न हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ८)

- अदालत जनताको आस्थाको केन्द्र हो अदालतकै माध्यमबाट जनताले पूर्ण न्यायको अपेक्षा गरेको हुन्छ । तथापि यसले दिएको आदेश एवं निर्देशनहरूको पालना गर्ने गराउने तथा कार्यान्वयनमा ल्याउने कार्य आफैले गर्ने नभई कार्यपालिकालगायत सम्बन्धित निकायले गर्ने र कानून बनाउन अपरिहार्य देखिएमा व्यवस्थापिकाले पहल गर्ने हो । यस अवस्थामा अदालतको आदेश निर्देशनहरू यथोचित समयमा पालना नभई विभिन्न वहानावाजीमा कागजमा मात्र सिमित राख्ने हो भने त्यस्तो आदेश निर्देशन आलंकारिक भई कागजमा सिमित हुन जान्छ र यसबाट अदालततर्फ जनताको आस्था र विश्वास मै खलल पर्न जाने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट :

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५, १७

आदेश

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ:-

२०६५ सालको रिट नं.००४३ मा निवेदक अधिवक्ता मिरा ढुङ्गानासमेत तथा विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको परमादेशसमेतको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६६/७/१८ मा भएको आदेशमा साक्षी संरक्षण र सहायतासम्बन्धी छुट्टै कानूनी व्यवस्था एवं सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३०(२) र सरकारी मुद्दासम्बन्धी नियमावली, २०४९ को नियम १५(३) को कानूनी व्यवस्था हालसम्म कार्यान्वयन भएको अवस्था नदेखिँदा सो सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था हुनको लागि नेपाल सरकारका नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी भएको थियो । त्यस्तै रिट नं.२०६८-WS-००४६ को उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा ६ मा संशोधन गरी आफूले दिएको बयान वा सूचनाका आधारमा कारवाही चलाएपछि अदालतले बोलाएका बखत अनुपस्थित

हुने वा सहयोग नगर्नेलाई कैद सजाय गर्ने, त्यस्तै दफा १७ बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने छुट्टै क्षतिपूर्ति कोष खडा गरी आ.व. २०७०/०७१ को बजेटमा अनिवार्यरूपमा विनियोजन गर्नु र पीडितलाई सो क्षतिपूर्ति रकम भराई दिने व्यवस्था गर्न, सरकारी साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्च आ.व. २०७०/०७१ को बजेटमा विनियोजन गरी त्यस्ता साक्षीलाई रकम उपलब्ध गराउन तथा सोही ऐनको दफा २६ बमोजिम पीडित वा उजुर गर्ने व्यक्तिले माग गरेको अवस्थामा सुरक्षा गर्नु गराउनु भनी आदेश भएको थियो।

अदालतको आदेश कार्यान्वयन नभए कसैलाई क्षमा हुँदैन, त्यसमा पनि नेपाल सरकारका मन्त्रालय वा अन्तर्गतका कार्यालयहरू फैसलाका कार्यान्वयनमा अझ सजग भई निर्धारित समयभित्रै पूरा गर्नुपर्छ। नसक्ने भएमा मनासिब अवधि बढाउन समय माग गर्न सक्छन्। तर विपक्षीहरूका तर्फबाट त्यस्तो माग गरी निवेदन पर्न आएको अवस्था छैन। रिट नं.०६८-WS-००४६ को रिट निवेदनमा भएको आदेशानुसार फौजदारी मुद्दामा सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्च आ.व.२०७०/०७१ को बजेटमा अर्थ मन्त्रालयबाट शीर्षक नं.२२६१४ अन्य भ्रमण खर्चबाट जम्मा ६४,९७,०००/- विनियोजन गरिएको थियो। त्यस्तै आ.व. २०७१/०७२ को लागि जम्मा रू.७७,०१,०००/- विनियोजन गरिएको रकम अघिल्लो वर्षको गतिविधिलाई हेर्दा सही सदुपयोग हुन्छ र साक्षीहरूले उक्त रकम प्राप्त गर्न सक्नेछन् भन्ने कुरामा शंका उत्पन्न हुने स्थिति छ। यसरी आदेश कार्यान्वयनमा अग्रसरता नदेखाई विपक्षीहरूले आफ्नो संवैधानिक तथा कानूनी कर्तव्य पूरा नगरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११५ र ११६ को गम्भीररूपमा उल्लङ्घन गर्दा अदालतको

अपहेलना हुन गई निवेदकलगायत आम नेपाली नागरिक कानूनको समान संरक्षणको हकबाट वञ्चित हुनु परेको छ।

अतः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अन्तर्गतको मुद्दा तथा अन्य सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्च रकम बजेट विनियोजन हुन थालिसकेकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम १५(३) बमोजिम प्रत्येक साक्षी, गवाहलाई राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीका सरकारी कर्मचारीले पाएसरहको दैनिक तथा भ्रमणभत्ता निज अदालतमा उपस्थित हुनु अगावै अनिवार्यरूपमा भुक्तानी दिई सोको भरपाईसहित सम्बन्धित मुद्दा विचाराधीन रहेको अदालतमा त्यस्तो साक्षी उपस्थित गराउने व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी नं.६ का नाममा परमादेश तथा प्रहरी प्रधान कार्यालयमा साक्षी संरक्षण तथा सहायता शाखा राख्ने, प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रमुखको संयोजकत्वमा साक्षी संरक्षण तथा सहायता समिति गठन गर्नु तथा साक्षी संरक्षणमा अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्नु र सो सम्बन्धमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्नु भनी विपक्षीहरू नं.४, ५, ६ का नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ।

त्यस्तै आदेशको कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्थाको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिनु तथा अबका दिनमा फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयले निर्देशन मागे हरेक विषयमा तत्काल निर्देशन उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। त्यस्तै आर्थिक वर्ष ०७०/७१ मा सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा सरकारी पक्षको तर्फबाट अदालतमा उपस्थित भएका साक्षीले प्राप्त गर्ने खर्च रकम प्राप्त गर्न नसकेकाहरू

सबैलाई खर्च रकम उपलब्ध गराउनु र अबका दिनमा कोही पनि साक्षीलाई खर्च रकम दिन नछुटाउनु तथा आ.व. २०७०/०७१ मा प्राप्त विनियोजित रकम के कुन कार्यालयबाट के कसरी खर्च गरियो ? कति साक्षीले खर्च रकम प्राप्त गरे के कतिले प्राप्त गर्न बाँकी छ सोको तथ्याङ्क सार्वजनिक गर्नु भनी विपक्षी नं.६ का नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ ।

साथै मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम अदालतको फैसलाबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर भएको अवस्थामा “मानव बेचबिखनबाट पीडित तथा प्रभावितको लागि स्थापित पुनः स्थापना कोष” बाट सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयको पहलबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति रकम भराई दिन सक्रियता देखाउनु भनी विपक्षी नं.६ को नाममा परमादेश तथा सोको अनुगमन गर्नु भनी सबै मातहत अदालतहरूमा परिपत्र गराउनसमेत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भए वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०७१/५/२ को आदेश ।

निवेदकले उल्लेख गर्नुभएको २०६६ को रिट नं. ००४३ र २०६८ को ००४६ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस मन्त्रालयका नाममा आदेश जारी नभएको र मन्त्रपरिषद्बाट सो आदेश कार्यान्वयनको लागि लेखी आएको भन्ने देखिँदैन । जहाँसम्म मानव बेचबिखनको तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ मा सम्मानित अदालतको आदेशसमेतका

आधारमा यस मन्त्रालयबाट समयानुकूल संशोधनको प्रक्रिया प्रारम्भ गरिएकोले यस मन्त्रालयको नाममा आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको मिति २०७१/५/२० गतेको लिखित जवाफ ।

सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्चबापत भनी अलग्गै बजेट व्यवस्थापन गरिसकेको र सोहिअनुरूप यस आ.व. का लागि गत आ.व. २०७०/७१ को भन्दा बढी बजेट रकम छुट्याइएको भन्ने अवस्थामा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गर्नुपर्ने कुनै कारण नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयको मिति २०७१/५/१९ गतेको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयसँग असान्दर्भिक विषयमा यस कार्यालयको नाममा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयले मागेको विवरण उपलब्ध नगराएको विषयलाई उठाउने हक सोही निर्देशनालयको हुने हुँदा उक्त संस्थासँग सरोकार नरहेको व्यक्तिले यस कार्यालयबाट नभए नगरेको कामका सम्बन्धमा यस कार्यालयको नाममा कुनै आदेश हुनुपर्ने अवस्था छैन । अभियोग तथा फैसलाको जानकारी पीडितलाई गराउनु भन्ने विषयमा सरकारी वकिल कार्यालयबाट कार्यान्वयन भइरहेको हुँदा सोही सन्दर्भमा पटकपटक आदेश हुनुपर्ने अवस्था नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको मिति २०७१/५/२५ गतेको लिखित जवाफ ।

नागरिकको मौलिक हक अधिकारको संरक्षण सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट समय समयमा भएका

आदेश र नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जनाएका प्रतिबद्धतासमेतका आधारमा विद्यमान कानूनमा समयानुकूल सुधार गर्दै जाने नीति नेपाल सरकारको रहेको छ । अदालतबाट भएका आदेशहरू प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गरी त्यसको प्रगति विवरण यस मन्त्रालयले फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समयमै पठाउने गरिएको छ । २०६५ को रिट नं. ००४३ र २०६८ को WS-००४६ मा भएका आदेशानुसार साक्षी संरक्षणसम्बन्धी विधेयक तर्जुमा गर्ने कार्य भइरहेको हुँदा विना आधार र कारण विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको मिति २०७१।५।२५ गतेको लिखित जवाफ ।

मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अन्तर्गतको मुद्दा तथा अन्य सरकारवादी मुद्दामा सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्चलगायतका विषयमा आदेश कार्यान्वयनको लागि प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई पत्राचार भएको र पीडित एवं साक्षी संरक्षण तथा सहायता शाखासमेत स्थापना गरिएको र प्रत्येक जिल्ला जिल्लामा प्रहरी प्रमुखको अध्यक्षतामा साक्षी संरक्षण र सहायता समिति स्थापना गर्नको लागि प्रत्येक जिल्ला स्थिति अपराध अनुसन्धान शाखा प्रमुखलाई साक्षी संरक्षण अधिकृत तोक्ने निर्देशनसमेत भइसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको मिति २०७१।६।५ गतेको लिखित जवाफ ।

प्रचलित कानूनबमोजिम काम गर्ने अख्तियार प्राप्त अन्य निकाय एवं पदाधिकारीहरूबाट भए गरेको वा हुनुपर्ने काम कारवाही एवं निर्णय उपरसमेत यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउन मिल्ने

हुँदैन । नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयले संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी गराई नागरिकका संविधान तथा कानून प्रदत्त हक अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवं सम्वर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबन्ध रहेको छ । यस कार्यालयले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेश कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ अनुसार सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन पठाउने र फैसला कार्यान्वयनलाई सोको बोधार्थ दिँदै आएको छ । साक्षी संरक्षणका विषयमा कानून निर्माणको लागि कानून मन्त्रालयमा बजेट विनियोजनको लागि अर्थ मन्त्रालयमा र साक्षी सुरक्षाको लागि गृह मन्त्रालयलाई लेखी पठाई फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई जानकारी दिई सकिएको अवस्था हुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको मिति २०७१।६।३ गतेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट बहसमा कोही उपस्थित हुनुभएन । विपक्षीहरूको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले साक्षी संरक्षणसम्बन्धी विधेयक नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट सैद्धान्तिक स्वीकृति भई विधेयक तर्जुमा गर्ने कार्य भइरहेको छ । सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउन लाग्ने खर्च उपलब्ध गराउँदै आएको तर कसरी उपलब्ध गराउने हो कार्यविधि बनाउन बाँकी रहेको अवस्था छ । ०६८-WS-००४६ को उत्प्रेषण मुद्दामा भएको आदेशानुसार प्रहरी प्रधान कार्यालयमा साक्षी संरक्षण र सहायता शाखा राखिएको र प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रमुखको संयोजकत्वमा ३ सदस्यीय

साक्षी संरक्षण र सहायता समिति गठन भइसकेको अवस्था छ । साक्षीलाई उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्च अर्थ मन्त्रालयबाटसमेत विनियोजन भइसकेको अवस्थामा सो खर्च के कसरी उपलब्ध गराइँदै छ भन्ने सम्बन्धमा प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखित जवाफ नै नपरेको हुँदा स्पष्ट हुन सकेन । तसर्थ समग्ररूपमा आदेश कार्यान्वयनको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयमा समेत दिइएको नदेखिँदा पूर्णरूपमा उक्त आदेशहरू पालना भएको नदेखिएकोले थप कार्य गर्न आवश्यक भए तापनि यससम्बन्धी कामहरू अगाडि बढिरहेको हुँदा तत्काल परमादेश जारी हुनुपर्ने देखिन्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको तथ्य र बहस बुँदा रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा २०६५ को रिट नं. ००४३ र रिट नं. ०६८-WS-००४६ को रिट निवेदनमा जारी भएको परमादेश कार्यान्वयन नभएकोले कार्यान्वयन गर्नु भनी पुनः परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी परेको रिट निवेदनमा मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छ, छैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस अदालतबाट यस अधिका २०६५ सालको रिट नं. ००४३ र २०६८-WS-००४६ का रिट निवेदनमा जारी भएका परमादेश कार्यान्वयन नभएकोले पुनः कार्यान्वयन गर्न परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर रहेको देखियो । संवत् २०६५ सालको रिट नं. ००४३ निवेदक अधिवक्ता मीरा ढुंगानासमेत विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको परमादेशसमेतको निवेदनमा मिति २०६६।७।१८ मा भएको फैसलामा साक्षी संरक्षण र सहायतासम्बन्धी छुट्टै कानूनको व्यवस्था एवं सरकारी मुद्दासम्बन्धी नियमावली, २०४९ को नियम

१३(३) को कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था हुनका लागि निम्नबमोजिमको आदेश जारी भएको थियो ।

१. अन्तर्राष्ट्रिय Convention/Declaration हरूका साथै अन्य मुलुकले गरेको कानूनी व्यवस्थासमेतलाई विचार गरी पीडित साक्षी संरक्षण र सहायता सम्बन्धमा उपयुक्त छुट्टै कानून निर्माण गर्न आवश्यक पहल गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश ।

२. सरकारी साक्षी गवाहलाई बुझ्दा लाग्ने कानूनबमोजिमको खर्च माग भएमा आफू दिन तयार रहेको भनी अर्थ मन्त्रालयले लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिँदा आवश्यक बजेट माग गर्ने र निकास दिने तथा सो साक्षी गवाहले प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी विपक्षी अर्थ मन्त्रालय र प्रहरी प्रधान कार्यालयको नाममा परमादेश ।

३. उपर्युक्तबमोजिम कानून निर्माण नभएसम्म निम्न कुराहरूलाई समेत ध्यानमा राखी पीडित साक्षीको संरक्षण सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको सहसचिवको संयोजकत्वमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको प्रतिनिधि र प्रहरी प्रधान कार्यालयको प्रतिनिधिसमेत रहने गरी कार्यदल गठन गरी एउटा कार्य योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु भनी गृह मन्त्रालय र प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाममा निर्देशनात्मक आदेश ।

(क) प्रहरी प्रधान कार्यालयमा साक्षी संरक्षण र सहायता शाखा राख्ने ।

(ख) प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रमुखको संयोजकत्वमा

साक्षी संरक्षण तथा सहायता समिति गठन गर्ने।

(ग) साक्षी संरक्षण अधिकृत समिति गठन गर्ने।

(घ) साक्षी संरक्षणमा अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्ने।

३. त्यस्तै गरी महिला कानून तथा विकास मञ्चको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त अधिवक्ता मीरा ढुंगानासमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय भएको रिट नं.०६८-WS-००४६ को उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका नाउँमा निम्नानुसारको निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको थियो।

१. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा ६ को वर्तमान कानूनी व्यवस्थामा आवश्यक पुनरावलोकन र संशोधन गरी पहिले आफूले दिएको बयान वा सूचनाका आधारमा कसैका विरुद्ध कारवाही चलाएपछि सत्य तथ्य ढाँटी वा नियतवश पछिबाट बयान परिवर्तन गर्ने वा त्यस्तो नियतले अदालतले बोलाएको समयमा अनुपस्थित हुने वा अदालतलाई सहयोग नगर्ने व्यक्तिलाई कैद सजाय गर्ने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नु।

२. मानव बेचबिखनसम्बन्धी तथा ओसारपसारसम्बन्धी अपराधबाट पीडित व्यक्तिलाई सो अपराधसम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धानको बारेमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले र अभियोजनको बारेमा अभियोग पत्रको प्रतिलिपि तथा अदालतबाट भएको

निर्णयको बारेमा फैसलाको प्रतिलिपिसमेत राखी सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयले अनिवार्यरूपमा पीडितलाई जानकारी गराउने व्यवस्था गराउनु।

३. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम अदालतको फैसलाबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइदिने ठहर भएको रकमको लागि अविलम्ब छुट्टै क्षतिपूर्ति कोष खडा गरी सोकोषको लागि आवश्यक रकमसमेत आ.व. ०७०/०७१ को बजेटमा अनिवार्यरूपमा विनियोजन गर्नु, साथै सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले समेत सक्रिय पहल गरी पीडितलाई सो क्षतिपूर्ति रकम भराइदिने व्यवस्था गर्नु गराउनु।

४. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अन्तर्गतको मुद्दा तथा अन्य सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्चबापत आगामी आर्थिक वर्ष ०७०/०७१ को बजेटमा अनिवार्यरूपमा रकम विनियोजन गरी त्यस्ता साक्षीलाई सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमार्फत सो रकम उपलब्ध गराउनु।

५. सरकारी पक्षको साक्षीले प्राप्त गर्ने खर्च रकम निज अदालतमा उपस्थित हुनु अगावै निजलाई भुक्तानी दिई सोको भरपाईसहित सम्बन्धित मुद्दा विचाराधीन रहेको अदालतमा त्यस्तो साक्षीलाई उपस्थित गराउने व्यवस्था गर्नु गराउनु।

६. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा २६

बमोजिम पीडित वा उजुर गर्ने व्यक्तिले माग गरेको अवस्थामा सुरक्षाको लागि आवश्यक व्यवस्था गरी सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमार्फत त्यस्तो व्यक्तिको सुरक्षा गर्नु गराउनु।

४. उल्लिखित २०६५ सालको रिट नं. ००४३ मा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशमध्ये अन्तर्राष्ट्रिय Covention declaration हरूका साथै अन्य मुलुकले गरेको कानूनी व्यवस्थासमेतलाई विचार गरी पीडित साक्षी संरक्षण र सहायता सम्बन्धमा उपयुक्त छुट्टै कानून निर्माण गर्ने सम्बन्धमा साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कानून बनाउन मन्त्रिपरिषद्को सैद्धान्तिक स्वीकृति दिइसकेको भन्ने मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ भने उक्त कानून निर्माणका लागि मन्त्रिपरिषद्को सैद्धान्तिक स्वीकृति प्राप्त गरी मस्यौदा तर्जुमा गर्ने कार्य भइरहेको भन्ने कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ। यस अदालतबाट २०६६ सालमा जारी आदेशको कार्यान्वयन उपयुक्त समयमा हुनुपर्नेमा २०७१ सालमा यस रिट निवेदनमा लिखित जवाफ फिराउँदा साक्षी संरक्षणसम्बन्धी विधेयक तर्जुमा भइरहेको छ भनिए पनि आजका दिनसम्म आइपुग्दा सो कार्य अघि बढेको भन्ने बुझिन आएको देखिएन। त्यसै गरी सरकारी साक्षी गवाहलाई बुझ्दा लाग्ने कानूनबमोजिमको खर्च माग भएमा दिन तयार रहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिँदा आवश्यक बजेट माग गर्ने र निकास दिने तथा सो साक्षी गवाहले प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी जारी भएको आदेशबमोजिम अर्थ मन्त्रालयबाट आ.व.०७०/०७१ र ०७१/०७२ मा भ्रमण खर्च शीर्षकमा बजेट विनियोजन गरिएको र प्रधानमन्त्री तथा

मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफबाट समेत सो कुराको पुष्टि भइरहेको देखिन्छ। सो विनियोजित बजेट सरकारी साक्षी गवाहले प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाउने सन्दर्भमा के कस्तो कार्य प्रगति भएको छ भन्ने सन्दर्भमा न त गृह मन्त्रालयले लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको छ न त प्रहरी प्रधान कार्यालयले नै स्पष्ट पारेको छ। यस प्रकृतिको गम्भिर तथा सर्वोच्च अदालतबाट साबिकमा निर्देशनात्मक आदेश भएको विषयमा अदालतलाई सहयोग पुऱ्याउनु सम्बन्धित निकायको कर्तव्य भए पनि प्रहरी प्रधान कार्यालयले सो खर्च वितरण सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा लिखित जवाफ नै पेश गरेको देखिएन।

५. पीडित साक्षीको संरक्षण सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको सहसचिवको संयोजकत्वमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको प्रतिनिधि र प्रहरी प्रधान कार्यालयको प्रतिनिधिसमेत रहने गरी कार्यदल गठन गरी एउटा कार्य योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु भनी गृह मन्त्रालय तथा प्रहरी प्रधान कार्यालयको नाममा निम्न निर्देशनात्मक आदेश भएको देखिन्छ।

१. प्रहरी प्रधान कार्यालयमा साक्षी संरक्षण तथा सहायता शाखा राख्ने,
२. प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रहरी कार्यालय प्रमुखको संयोजकत्वमा साक्षी संरक्षण अधिकृत समिति गठन गर्ने,
३. साक्षी संरक्षण अधिकृत समिति गठन गर्ने,
४. साक्षी संरक्षणमा अन्य आवश्यक व्यवस्था आदि।

६. उल्लिखित आदेश कार्यान्वयनतर्फ के कस्तो प्रगति भएको भन्ने सम्बन्धमा प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रहरी प्रमुखको अध्यक्षतामा

३ सदस्यीय साक्षी संरक्षण तथा सहायता समिति स्थापना गर्ने व्यवस्थाको लागि प्रत्येक जिल्ला स्थित अपराध अनुसन्धान शाखा प्रमुखलाई तोक्ने निर्देशन भइसकेको भन्ने गृहमन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । सो निर्देशनको पालना भयो भएन प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट कुनै जवाफ नआएको हुँदा आदेशबमोजिमको कार्य भएको भन्ने सम्बन्धमा विश्वस्त हुन सकिने अवस्था देखिएन । सोबाहेक साक्षी संरक्षण सहायता शाखा राख्ने, साक्षी संरक्षण अधिकृत समिति गठन गर्ने, साक्षी संरक्षण सम्बन्धमा अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा के कस्तो कार्य भएको छ भन्ने सम्बन्धमा पनि सरोकारवाला निकायहरूबाट कुनै जवाफ आएको देखिएन ।

७. त्यस्तै गरी रिट नं. ०६८-WS-००४६ को उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा जारी भएको आदेशमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (६) को वर्तमान कानूनी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गर्नेसम्बन्धी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारसम्बन्धी अपराधबाट पीडित व्यक्तिलाई सो अपराधसम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धानको बारेमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले र अभियोजनको बारेमा अभियोग पत्रको प्रतिलिपि तथा अदालतबाट भएको निर्णयको बारेमा फैसलाको प्रतिलिपि राखी सरकारी वकिल कार्यालयले पीडितलाई अनिवार्यरूपमा जानकारी गराउने सम्बन्धमा सरोकारवाला निकायले के कति प्रगति गरेको छ भन्ने कुरा लिखित जवाफमा पनि उल्लेख गरेको देखिँदैन भने विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले बहसका क्रममा पनि त्यसको कार्यान्वयनतर्फ प्रगति भएको कुनै जानकारी गराउन सक्नु भएको देखिएन । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइदिने ठहर भएको

रकमको लागि खडा भएको क्षतिपूर्ति कोषमा रकम जम्मा गरेको र सोकोषबाट पीडितलाई भराई दिएको अवस्था साथै सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्च बजेटमा विनियोजन हुँदा हुँदै पनि रकम उपलब्ध गराएको स्पष्ट जानकारी आउन सकेको देखिँदैन भने साक्षीले प्राप्त गर्ने रकम निजले अदालतमा उपस्थित हुनु अगावै निजलाई भुक्तानी दिई सोको भरपाइसहित अदालतमा साक्षीलाई उपलब्ध गराएको र मानव बेचबिखन ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा २६ बमोजिम सुरक्षाको व्यवस्थासमेत पीडितलाई उपलब्ध गराउनु भन्ने आदेश भएकोमा कुनै निकायहरूबाट जवाफ आउन सकेको देखिँदैन ।

८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११५ मा न्याय सम्पादनको कार्यमा सर्वोच्च अदालत र अन्य अदालतहरूलाई सहयोग गर्नु नेपाल सरकार मातहतका सबै कार्यालय वा पदाधिकारीको कर्तव्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ भने धारा ११६(१) मा मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नुपर्ने उल्लेख छ । धारा ११६(२) मा मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त नेपाल सरकार तथा सबै अड्डा अदालतहरूले मान्नुपर्ने छ भन्ने व्यवस्था छ । उल्लिखित व्यवस्था वर्तमान नेपालको संविधानको धारा १२६(२) र धारा १२८(४) मा व्यवस्था भएको देखिन्छ । अदालतबाट जारी भएका फैसला वा आदेशको सबैले पालना कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । अदालतका आदेश फैसला कानूनसरह बाध्यकारी हुन्छन् । अझ नेपाल सरकारका मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयहरू वा निकायहरूप्रति जारी हुने आदेशहरूलाई मौलिक हक र मानव अधिकारसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित आदेशहरू

हुन्छन् । त्यसैले नेपाल सरकारका मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयहरूले फैसला कार्यान्वयनमा अझ बढी सजग भई निर्धारित समयभित्रै पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । यो नागरिकको वैधानिक अपेक्षाको विषय पनि हो । तोकिएको म्यादभित्र फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने अवस्था भएमा सोको मनासिब आधार कारण खुलाई अदालतलाई जानकारी गराउनु पर्ने हुन्छ । सोसमेत प्रस्तुत रिट निवेदनको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा कार्यान्वयन हुन नसकेको जानकारी गराएको देखिएन । अदालतले आदेश जारी गर्दै जाने र कार्यान्वयन गर्ने निकायका जिम्मेवार अधिकारीले त्यस्ता आदेश कार्यान्वयन गर्न बेवास्ता गर्दै जाने वा थाहा नपाएजस्तो गरी वा अरूलाई जिम्मेवारी पन्छाउने हो भने कानूनको शासन (Rule of law) को अवमूल्यन भई देशमा अराजकताको स्थिति उत्पन्न हुन जान्छ । प्रचलित संविधानले त्यस्तो परिकल्पना गरेको छैन । यसरी अदालतले एउटै विषयमा पटक पटक आदेश गर्नु र कार्यान्वयन गर्ने निकायले कार्यान्वयन नगर्दा राज्यको स्रोत साधनको दुरुपयोग मात्र भएको छैन, शासन सञ्चालनको पद्धति (System) माथि नै प्रश्न चिह्न खडा भएको छ ।

९. अदालतका फैसला वा आदेश सबैले पालना गर्नुपर्छ भनी संवैधानिक व्यवस्था गर्ने सरकारी निकायले नै त्यसको पालना गर्न बेवास्ता गर्ने हो भने त्यसको उपचार खोज्न कहाँ जाने ? भन्ने प्रश्न सृजना हुन्छ । सर्वोच्च अदालत र मातहतका अदालतबाट भएका फैसला तथा अन्तिम आदेशको कार्यान्वयन तथा अनुगमनको लागि स्थापित सर्वोच्च अदालतकै अंगका रूपमा रहेको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयले उल्लिखित दुवै रिटमा भएको आदेश कार्यान्वयनको सिलसिलेवार प्रगति पठाइदिनु भनी पटकपटक माग गर्दासमेत विवरण दिएको नदेखिएको

र नेपाल सरकारका निकाय तथा त्यहाँ पदासिन अधिकारीहरूले समेत आदेश कार्यान्वयनमा अग्रसरता नदेखाई आफ्नो संवैधानिक तथा कानूनी कर्तव्य पूरा नगरी अदालतको आदेशहरूको अवमूल्यन गर्न उद्धृत रहेको देखिन आयो । अदालत जनताको आस्थाको केन्द्र हो अदालतकै माध्यमबाट जनताले पूर्ण न्यायको अपेक्षा गरेको हुन्छ । तथापि यसले दिएको आदेश एवं निर्देशनहरूको पालना गर्ने गराउने तथा कार्यान्वयनमा ल्याउने कार्य आफैँले गर्ने नभई कार्यपालिकालगायत सम्बन्धित निकायले गर्ने र कानून बनाउन अपरिहार्य देखिएमा व्यवस्थापिकाले पहल गर्ने हो । यस अवस्थामा अदालतको आदेश निर्देशनहरू यथोचित समयमा पालना नभई विभिन्न वहानाबाजीमा कागजमा मात्र सिमित राख्ने हो भने त्यस्तो आदेश निर्देशन आलंकारिक भई कागजमा सिमित हुन जान्छ र यसबाट अदालततर्फ जनताको आस्था र विश्वास मै खलल पर्न जान्छ । अदालतका निर्देशन बौद्धिक विलासिता वा कोरा अर्तिका विषय होइनन् भनी निवेदक चन्द्रकान्त ज्ञवाली वि. राष्ट्रपतिको कार्यालयसमेतको मुद्दामा (०७१-WO-०१७६ आदेश मिति २०७२।१२।१५) सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित छ । जनताको मौलिक हक संरक्षण गरी पूर्ण न्याय दिने न्यायालयको कार्य भएकोले यसप्रति आस्था र विश्वास कमजोर हुनु भनेको संविधानप्रति जनताको विश्वासमा हास आउनु हो । देशमा सुशासन कायम गर्ने अभिप्राय बोकेको संविधानउपर जनताको अविश्वासले प्रश्रय पाएमा संविधानले परिकल्पना गरेको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमबाट दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा हुन सक्दैन भन्नेतर्फ सबै निकाय सचेत रहनु आवश्यक छ ।

१०. माथि विवेचना गरिएबमोजिम ०६५

को रिट नं. ००४३ र २०६८-WS-००४६ को रिट निवेदनमा जारी भएका आदेश यथोचित कार्यान्वयन नभई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३०(२) तथा सरकारी मुद्दासम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम १५(३) को कानूनी व्यवस्थालगायत मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(६) दफा १७ र २६ हालसम्म पनि पूर्ण कार्यान्वयन भएको नदेखिँदा सो सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्नका लागि तत् तत् निकायहरूका नाउँमा निम्नबमोजिमको आदेश जारी गरिदिएको छ ।

१. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अन्तर्गतको मुद्दा तथा अन्य सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा सरकारी पक्षको साक्षीलाई अदालतमा उपस्थित गराउँदा लाग्ने खर्च रकम बजेटमा विनियोजन हुन थालिसकेको भन्ने बुझिन आएकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी नियमावली २०५५ को नियम १५(३) बमोजिम साक्षी गवाहलाई अदालतमा उपस्थित हुनु अगावै अनिवार्यरूपमा भुक्तानी दिई सोको भरपाइसहित सम्बन्धित मुद्दा विचाराधीन रहेको अदालतमा त्यस्तो साक्षीलाई उपस्थित गराउने व्यवस्था मिलाउनु भनी प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरी दिएको छ ।
२. प्रहरी प्रधान कार्यालयमा साक्षी संरक्षण तथा सहायता शाखा राखी प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रमुखको संयोजकत्वमा साक्षी संरक्षण र सहायता समिति गठन गर्नु, साक्षी संरक्षण अधिकृत तोकौ साक्षी संरक्षणमा अन्य आवश्यक

व्यवस्था गर्नु र सो सम्बन्धमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी गराई जनतामा चेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय र प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाउँमा परमादेश जारी गरिदिएको छ ।

३. नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले साक्षीलाई प्रदान गर्न छुट्याएको भ्रमण खर्च रकममध्ये आ.व. ०७०।०७१ देखि के कति साक्षीले उक्त रकम प्राप्त गर्न सके ? किन सबै साक्षीले खर्च रकम प्राप्त गर्न सके वा सकेनन् ? सबैले पाउन नसकेको हो भने कतिले पाए र के कति साक्षीले खर्च रकम पाउन बाँकी छ ? सोको तथ्यांक सार्वजनिक गर्नु भनी विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाउँमा परमादेश जारी गरिदिएको छ ।
४. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम पीडित तथा प्रभावितहरूका लागि स्थापित "पुनर्स्थापना कोष" बाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइदिने काम कति हदसम्म कार्यान्वयन भएको छ यदि भएको छैन भने भराइदिने सक्रियता देखाउनु भनी प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाउँमा परमादेश जारी गरिदिएको छ ।
५. सरकारी पक्षको साक्षीले प्राप्त गर्ने खर्च रकम निज अदालतमा उपस्थित हुनु अगावै प्राप्त गरे नगरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पेस गर्नु भनी सबै अदालतहरूमा फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयमार्फत परिपत्र गर्नु गराउनु ।

प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत : जीवनकुमार भण्डारी
इति संवत् २०७३ साल पौष ६ गते रोज ४ शुभम् ।

- ढिलो न्याय दिनु न्याय नदिनुसरह हो भन्ने न्यायको मान्य सिद्धान्त हो । न्याय ढिलो हुनु हुँदैन न्याय ढिलो हुँदा मुद्दाको पक्षहरूले न्याय प्राप्त गर्न सक्दैनन् र न्याय पाइहाले पनि ठूलो खर्च र कष्टका साथ मात्र न्याय प्राप्त भएको अनुभूति हुन जाने ।
- अदालतले आफूले गरेको फैसला सजिलोसँग कार्यान्वयन पनि गरिदिनु पर्छ । फैसलाको छिटो, सरल र प्रभावकारी कार्यान्वयन नै न्यायपालिका र न्याय प्रदान गर्ने अदालतको मुख्य उद्देश्य रहेको हुन्छ । मुद्दा जित्ने पक्षको चाहाना, आकांक्षा र उद्देश्य नै यही हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

निर्णय नं. १८८२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
आदेश मिति : २०७४।०४।३२
०७१-WO-०१८९

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा
नं.८ बस्ने संदीप कुमार अग्रवाल
विरुद्ध

विपक्षी : बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा
नं.८ बस्ने प्रमोदकुमार अग्रवाल

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
श्यामकृष्ण खरेल
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्तात्रय मधुर पाठक,
सुरेशकुमार पौडेल र राकेशकुमार शर्मा
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४६ नं.
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(ख)

आदेश

न्या. तेजबहादुर के.सी.: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम पर्न
आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश
यसप्रकार छ:-

वादी म निवेदक संदीप कुमार अग्रवाल

प्रतिवादी विपक्षी प्रमोदकुमार अग्रवालसमेत भएको अंश मुद्दामा मन्जुदेवीको नामको कि.नं.१२२६ को जग्गाबाहेक फाँटवारीमा उल्लिखित अरु सम्पत्तिबाट ५ खण्डको १ खण्डबाट अविवाहित अंशियारहरूको कानूनबमोजिम विवाह खर्च पर सारी ७ खण्ड अंश वादीले पाउने ठहर्छ भनी श्री बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।५।२५ गते फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले श्री पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा पुनरावेदनपत्र दर्ता गरेकोमा श्री बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।२५ गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भनी २०६७।२।२५ गते पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट फैसला भएको थियो।

श्री बाँके जिल्ला अदालतको फैसलापश्चात् श्री पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा मुद्दा चल्दाचल्दै बाजेरघुनाथप्रसादअग्रवालको आफ्नो कालगतिले मिति २०६६।१०।२२ गते मृत्यु भइसकेकोले उल्लिखित फैसलासमेत अनुसार आफ्नो अंश भाग छुट्याई पाउन मैले श्री बाँके जिल्ला अदालतमा मिति २०६८।१।१९ गते दरखास्त दिएको थिएँ। सो फैसलासमेत अनुसार अंश छुट्याई पाउन प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले मिति २०६७।१०।२७ गते, प्रतिवादी राजेन्द्रप्रसाद अग्रवालले मिति २०६८।१।१९ गते तथा प्रतिवादी बिमलादेवी अग्रवालले २०६८।८।१५ गते श्री बाँके जिल्ला अदालतमा दरखास्त दिएका थिए। प्रतिवादी सत्येन्द्र कुमार अग्रवालले अंश छुट्याई पाउन दरखास्त दिएका थिएनन्। प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालसँग २०६८।१।२१ गते चेकबाट रु.८,००,०००।- र मिति २०६९।१।१८ गते चेकबाट रु.२,००,०००।- समेत जम्मा रु.१०,००,०००।- (दश लाख) प्रतिवादी बिमलादेवी अग्रवालले बुझी लिइसकेको सोबापत तपसिलको घर जग्गामध्ये ४ भागको १

भाग बिमलादेवी अग्रवालको अंश हकको घरजग्गा प्रमोदकुमार अग्रवालले अंश हकमा राखी बन्डा छुट्याई निजकै नाममा दा.खा. दर्ता हुने गरी र सोबाहेक बाँकी सम्पत्तिबाट सुरु दरखास्तबमोजिम बन्डा छुट्याई पाउँ भनी बिमलादेवी अग्रवालले मिति २०६९।१।२० गते श्री बाँके जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको थिइन्। बन्डा छुट्याउने क्रममा प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा दर्ता भ्रैस्ता रहेको जिल्ला बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.१५ उत्तर लाइन पश्चिम मुखा कि.नं.६३/१ को सवा पाँच आना जग्गा कित्ता-१, कि.नं.६३/२ को सवा पाँच आना जग्गा कित्ता-१, ऐ. कि.नं.९४७/१ को ०-०-०-५^१/_४ को कित्ता-१ समेत ३ कित्ता जग्गा र उक्त जग्गामा बनेको १०५ फिट ६ इन्च लामो १५ फिट २ इन्च चौडा एक तले पक्की घर-१ हाल उक्त ३ कित्ता जग्गाको नयाँ नापी भई ३ कित्ता जग्गा र घरसमेत एकीकृत भई जग्गाधनी प्रमाण पुर्जासमेत प्राप्त भएको र नयाँ नापीसमेत लागू भइसकेको जिल्ला बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.१५ कि.नं. १५० को क्षेत्रफल १६४८० वर्ग मिटर जग्गा र सोमा रहेको घरमध्ये ४ भागको १ भाग मात्र एवं सत्येन्द्र कुमार अग्रवालको नाममा दर्ता भएको जिल्ला बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं. ८ गगनगंज टोल बहाल बिटौरीको ११९४ १ को ०-०-५^१/_४ जग्गा र सोमा रहेको घरमध्ये ४ भागको १ भागमात्र बन्डा छुट्याएको थियो।

विपक्षीले मैले भनेको कागजमा सहिछाप गर्नुपर्छ मैले भनेबमोजिम रूपैयाँ लिइसकेको भन्नुपर्छ भनेर प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले डर धाक धम्की देखाई नमालुम के लेखिएको २ पाना नेपाली कागजमा कम्प्युटर प्रिन्ट भएको दरखास्तमा मेरो सहिछाप गराई मिति २०६९।१।२० गते श्री बाँके जिल्ला अदालतमा दर्ता गराएको थिएँ। उक्त दरखास्तमा

उल्लेख भएबमोजिमको रकम मैले पाएको छैन । सो दरखास्तमा उल्लिखित बैङ्कको चेकमा प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले मेरो दरखास्त गराई लिए तापनि सो चेकको हालसम्म भुक्तानी भए नभएको के हो मलाई थाहा छैन । उक्त चेकको भुक्तानी भएकै हो भने सो चेकको रकम मैले प्राप्त गरेको छैन । मेरो कान्छो छोरा प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले पटकपटक मसँग जालझेल गरी मेरो अंश हक समाप्त गर्न प्रयासरत रहेका छन् । फैसलाको विपरीत मिति २०६९।१।२० को दरखास्तमा उल्लेख भएबमोजिम बन्डा छुट्याउन मेरो मन्जुरी छैन । २०६९।१।२० गतेको दरखास्तबमोजिम कुनै पनि काम कारवाही हुनुपर्ने होइन । फैसलाबमोजिम मेरो भागमा पर्ने सम्पूर्ण घरजग्गा मेरो नाममा दा.खा. दर्ता हुने गरी बन्डा छुट्याई म वृद्ध महिलाको अंश हक सुरक्षित गरिपाउँ मेरो अंश हकको सम्पूर्ण घरजग्गा मेरो शेषपछि मेरो तीनै छोराहरूको बराबरका दरले बाँडी लिन खान पाउने मेरो इच्छा रहेको भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०६९।२।१७ गते प्रतिवादी बिमलादेवी अग्रवालले श्री बाँके जिल्ला अदालतमा दरखास्त दर्ता गराएकोमा मैले प्रमोदकुमार अग्रवालबाट रु.१०,००,०००।- नगद बुझी लिइसकेकी हुँदा मैले २०६९।२।१७ गते दर्ता गरेको निवेदन तामेलीमा राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको दरखास्त बिमलादेवीको तर्फबाट श्री बाँके जिल्ला अदालतमा मिति २०६९।२।२२ गते दर्ता भएको थियो ।

बिमलादेवी अग्रवालले मिति २०६९।१।२० मा दिएको निवेदनबमोजिम नै बन्डा छुट्याउने कार्य गर्नु भनी मिति २०६९।२।२८ मा श्री बाँके जिल्ला अदालतका तहसिलदारज्यूबाट त्रुटिपूर्ण आदेश भएको छ । सो त्रुटिपूर्ण आदेशबमोजिम मिति २०६९।५।२ गते भएको बन्डा मुचुल्का र सो बन्डा मुचुल्काको आधारमा

मिति २०६९।५।८ गते श्री बाँके जिल्ला अदालतको तहसिलदारज्यूबाट भएको लगत कट्टा आदेशसमेत त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा तहसिलदारज्यूबाट भए गरेको सम्पूर्ण आदेश काम कारवाही र उल्लिखित बन्डा मुचुल्का तथा लगत कट्टा आदेशसमेत बदर गरी पाउन मैले श्री बाँके जिल्ला अदालतका माननीय जिल्ला न्यायाधीशज्यूसमक्ष निवेदन दिएकोमा मिति २०६९।२।२८ मा तहसिलदारबाट भएको आदेशउपर उजुर नपरेको हुँदा मिति २०६९।५।२ मा भएको बन्डा मुचुल्का र सोको आधारमा मिति २०६९।५।८ गते लगत कट्टा गर्ने गरी भएको आदेश बेरीतको नदेखिँदा बदर गर्नु परेन । कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६९।६।५ मा आदेश भएको थियो । सो आदेशउपर श्री पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जसमक्ष अ.बं.१७ नं. अन्तर्गत दर्ता गरेको निवेदनमा त्यस अदालतको मिति २०६९।६।५ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गरी रहनु परेन । कानूनबमोजिम गर्नुहोला भनी पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट मिति २०७१।३।१९ मा आदेश भएको थियो ।

कि.नं.१२२६ को जग्गाबाहेक फाँटवारीमा उल्लिखित अरू सम्पत्तिबाट ५ खण्डको १ खण्डबाट अविवाहित अंशियारहरूको कानूनबमोजिम विवाह खर्च पर सारी ७ खण्डको १ खण्ड अंश वादीले पाउने ठहर्छ भनी फैसला भएको छ । ४ भागको १ भाग अंश छुट्याई पाउँ भनी प्रतिवादी बिमलादेवी अग्रवालको मिति २०६९।१।२० को दरखास्तमा उल्लिखित छ । फैसलाको विपरीतमा कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया सम्पन्न नगरी घटी अंशियार कायम गरी बिमलादेवी अग्रवालको मिति २०६९।१।२० को दरखास्तबमोजिम बन्डा छुट्याउने कार्य सम्पन्न गर्नु भनी आदेश त्रुटिपूर्ण छ । कुनै पनि कानूनले अंशियार घटी बढी कायम गर्ने अधिकार तहसिलदारज्यूलाई छैन ।

अतः माथि उल्लिखित आधार प्रमाण एवं म निवेदकको उल्लिखित जिकिरको आधारमा सम्मानित श्री बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।६।५ को आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट भएको मिति २०७१।३।१९ को आदेशसमेत प्रत्यक्षतः कानूनविपरीत हुनुको साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ समानताको हक, धारा १९ सम्पत्तिसम्बन्धी हक हनन हुन गएको हुँदा सम्मानित अदालतबाट उक्त आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानूनबमोजिम बन्डा छुट्याई फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरी कानूनी एवं संवैधानिक हकको संरक्षण र प्रचलन गराई पाउँ । साथै बन्डा मुचुल्काका कित्ता जग्गा विपक्षीहरूले हक हस्तान्तरण बेचबिखन गरेमा म निवेदकलाई क्षति पुग्न जाने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको किनारा नभएसम्म बन्डा मुचुल्का एवं फैसलामा उल्लिखित कित्ता जग्गाहरू कुनै प्रकारले हक हस्तान्तरण बेचबिखन एवं भौतिक स्वरूप परिवर्तन इत्यादि नगर्नु, नगराउनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक संदीपकुमार अग्रवालको निवेदन पत्र ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र प्रत्यर्थी नं.५, ६ र ७ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र अन्य विपक्षीहरूका हकमा आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना

दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

साथै प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित सुरु रेकर्ड, बन्डा छुट्याएको भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।५।३० को आदेश ।

यसमा संदीप कुमार अग्रवाल र प्रतिवादी रघुनाथ प्रसाद अग्रवालसमेत भएको अंश मुद्दामा वादी प्रतिवादीले पेस गरेको फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट वादीले ५ खण्डको १ खण्डबाट अविवाहित अंशियारहरूको कानूनबमोजिम विवाह खर्च पर सारी ७ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०६५।५।२५ मा फैसला भएको सो फैसला पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट मिति २०६७।२।२५ मा सदर भएकोले प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले बन्डा छुट्याई पाउँ भनी मिति २०६७।१०।२७ मा, प्र. राजेन्द्रप्रसाद अग्रवालले मिति २०६८।१।१९ मा, वादी संदीपकुमार अग्रवालले मिति २०६८।१।१९ मा, प्र. बिमलादेवी अग्रवालले मिति २०६८।८।२९ मा यस अदालतमा दरखास्त पत्र दिएकोमा सो फैसलाबमोजिम दरखास्तवालाहरूको अंश भागमा पर्ने श्रीसम्पत्ति यस अदालतबाट खटिई गएको डोरले नरमकरम मिलाई मिति २०६९।५।२ मा बन्डा मुचुल्का गरी मिति २०६९।५।८ मा लगत कट्टा भई दा.खा. को लागि सम्बन्धित कार्यालयमा पत्राचार भएको र मिति २०६९।२।२८ मा तहसिलदारबाट भएको आदेशउपर उजुरी नपरेको हुँदा मिति २०६९।५।२ मा भएको बन्डा मुचुल्का र सोको आधारमा मिति २०६९।५।८ गते लगत कट्टा गर्ने गरी भएको आदेश बेरीतको नदेखिँदा बदर गर्नु परेन भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट मिति

२०७१।३।१९ मा आदेश भएकोले अदालतबाट भएको गरेको काम कारवाही कानूनबमोजिम भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बाँके जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

संदीपकुमार अग्रवाल, प्रमोदकुमार अग्रवाल, बिमलादेवी अग्रवाल र राजेन्द्रप्रसाद अग्रवालसमेतले मुद्दामा बन्डा छुट्याई पाउँ भनी दरखास्त दिई बिमलादेवी अग्रवालले प्रमोदकुमार अग्रवालबाट रूपैयाँ बुझी लिएकोले बिमलादेवी अग्रवालको हकको केही अचल सम्पत्ति प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा दर्ता हुने गरी मिति २०६९।१।२० मा श्री बाँके जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकी थिइन् । त्यसपछि मेरो कान्छो छोरा प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले पटकपटक मसँग जालझेल गरी मेरो अंश हक समाप्त गर्न प्रयासरत रहेका छन् । फैसलाको विपरीत मिति २०६९।१।२० को निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम बन्डा छुट्याउन मेरो मन्जुरी छैन भनी मिति २०६९।२।२७ मा निवेदन दर्ता गरेकी थिइन् । त्यसपछि पुनः बिमलादेवीले मिति २०६९।२।१७ गते दर्ता गरेको निवेदन तामेलीमा राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मिति २०६९।२।२२ गते दर्ता गरेकी थिइन् । यसप्रकार पटकपटक फरकफरक व्यहोरा उल्लेख गरी अदालतलाई गुमराहमा पार्ने कार्य गरी श्री बाँके जिल्ला अदालतका तहसिलदारले फैसलाबमोजिम बन्डा छुट्याउनु पर्नेमा फैसलाको विपरीत बिमलादेवीको निवेदनको आधारमा मिलापत्र जस्तो गरी प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा बिमलादेवीको हक हिस्साको अचल सम्पत्ति बन्डा गर्ने गरी भएको बन्डा मुचुल्का रीतपूर्वक छैन । मिलापत्रको माध्यमबाट वा अंश छोडपत्रको माध्यमबाट मात्र एकाको सम्पत्ति अर्कोलाई दिन सकिने हुँदा अधिकार नभएको कार्य तहसिलदारबाट भई खडा भएको बन्डा मुचुल्का कानूनविपरीत रहेको छ । जिल्ला

अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(ख) मा भएको व्यवस्थाविपरीत फैसला कार्यान्वयन तहमा तहसिलदारलाई मिलापत्र गर्ने गराउने अधिकार कुनै कानूनले नदिएको हुँदा तहसिलदारको काम कारवाही कानूनविपरीत रहेको छ । सो नियमावलीको नियम ८०(ख) र ८०(ग) को व्यवस्थाअनुसारको कार्यविधि नअपनाई तहसिलदारले मिलापत्र गराउने गरी बन्डा छुट्याउने अधिकार उक्त नियमावलीले तहसिलदारलाई प्रदान गरेको छैन । तहसिलदारबाट भएको बेरीत एवं कानूनविपरीतको काम कारवाहीलाई सदर गर्ने गरी बाँके जि.अ. तथा पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जसमेतको काम कारवाही आदेशमा त्रुटि भएको देखिएकोले कानूनबमोजिम न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी सत्येन्द्रकुमार अग्रवालको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत मुद्दामा बन्डा छुट्याई पाउँ भनी संदीपकुमार अग्रवाल, प्रमोदकुमार अग्रवाल, बिमलादेवी अग्रवाल र राजेन्द्रप्रसाद अग्रवालसमेतले दरखास्त दिएका थिए । बिमलादेवी अग्रवालले प्रमोदकुमार अग्रवालबाट रूपैयाँ बुझी लिएकोले बिमलादेवी अग्रवालको हकको केही अचल सम्पत्ति प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा दर्ता हुने गरी मिति २०६९।१।२० मा श्री बाँके जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकी थिइन् । त्यसपछि मेरो कान्छो छोरा प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले पटकपटक मसँग जालझेल गरी मेरो अंश हक समाप्त गर्न प्रयासरत रहेका एवं फैसलाको विपरीत मिति २०६९।१।२० को निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम बन्डा छुट्याउन मेरो मन्जुरी छैन भनी मिति २०६९।२।१७ मा निवेदन दर्ता गरेको थिइन् । त्यसपछि पुनः बिमलादेवीले मिति २०६९।२।१७ गते दर्ता गरेको निवेदन तामेलीमा राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मिति २०६९।२।२२ गते दर्ता

गरेकी थिइन् । यस प्रकार पटकपटक फरकफरक व्यहोरा उल्लेख गरी अदालतलाई गुमराहमा पार्ने कार्य गरी श्री बाँके जिल्ला अदालतका तहसिलदारले फैसलाबमोजिम बन्डा छुट्याउनु पर्नेमा फैसलाको विपरीत बिमलादेवीको निवेदनको आधारमा मिलापत्र जस्तो गरी प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा बिमलादेवीको हक हिस्साको अचल सम्पत्ति बन्डा गर्ने गरी भएको बन्डा मुचुल्का रीतपूर्वक छैन । मिलापत्रको माध्यमबाट वा अंश छोडपत्रको माध्यमबाट मात्र एकाको सम्पत्ति अर्कोलाई दिन सकिने हुँदा अधिकार नभएको कार्य तहसिलदारबाट भई खडा भएको बन्डा मुचुल्का कानूनविपरीत रहेको छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(ख) मा भएको अवस्थाविपरीत फैसला कार्यान्वयन तहमा तहसिलदारलाई मिलापत्र गर्ने गराउने अधिकार कुनै कानूनले नदिएको हुँदा तहसिलदारको काम कारवाही कानूनविपरीत रहेको छ । सो नियमावलीको नियम ८०(ख) र ८०(ग) को व्यवस्थाअनुसारको कार्यविधि नअपनाई तहसिलदारले मिलापत्र गराउने गरी बन्डा छुट्याउने अधिकार उक्त नियमावलीले तहसिलदारलाई प्रदान गरेको नदेखिँदा तहसिलदारबाट भएको बेरीत एवं कानूनविपरीतको काम कारवाहीलाई सदर गर्ने गरी वा.जि.अ. तथा पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जसमेतको काम कारवाही आदेशमा त्रुटि भएको देखिएकोले कानूनबमोजिम न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी राजेन्द्रप्रसाद अग्रवालको लिखित जवाफ ।

बाँके जिल्ला अदालतबाट प्राप्त हुन आएको कैफियत प्रतिवेदन यस अदालतको इजलाससमक्ष पेस हुँदा “यसमा अन्तिम भई बसेको फैसलाबमोजिम मिति २०६९।५।२ मा भएको बन्डा मुचुल्का र सोको आधारमा मिति २०६९।५।८ लगत कट्टा गर्ने गरी भएको आदेश बेरीतको नदेखिई बदर नगर्ने गरेको

त्यस बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६९।६।५ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गरिरहनु परेन । कानूनबमोजिम गर्नुहोला भन्नेसमेत व्यहोराको यस पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जको मिति २०७१।३।१९ मा आदेश भएकोले हुँदा यस अदालतका नाममा कुनै किसिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६९।५।२ को बन्डा मुचुल्का र मिति २०६९।५।८ को लगत कट्टा आदेशबमोजिम उल्लिखित कित्ता जग्गाहरू कुनै प्रकारले बेचबिखन, हक हस्तान्तरण एवं भौतिक स्वरूप परिवर्तन आदि नगर्न नगराउन रिट निवेदनमा माग गर्नु भएकोमा उक्त रिट निवेदनमा उल्लेख भएका बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.१५ कि.नं.६३/१, ६३/२ र ९४७/१ का जग्गाहरूको यस कार्यालयमा दर्ता स्रेस्ता नभएको र बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.१५ कि.नं.१५० क्षेत्रफल ०,०१६४.८० व.मि. जग्गा प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा दर्ता स्रेस्ता रहेको र उक्त जग्गा हालसम्म यथावत् रहेको देखिएकोले निवेदकले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय, बाँकेको लिखित जवाफ ।

वादी संदीपकुमार अग्रवाल प्रतिवादी म बिमलादेवी अग्रवालसमेत भएको अंश मुद्दामा वादी संदीपकुमार अग्रवालले ५ भागको १ भागबाट ७ भागको १ भाग अंश पाउने गरी श्री बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।५।२५ मा फैसला भएको र उक्त फैसलालाई सदर गरी श्री पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट मिति २०६७।२।२७ मा अन्तिम फैसला भएको तथ्यमा कुनै विवाद रहेको छैन । उक्त

अंश मुद्दामा ५ भागको १ भाग अंश हक कायम भएका अंशियार मेरा पति रघुनाथप्रसाद अग्रवालले पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट मुद्दा विचाराधीन रहँदाकै अवस्थामा मिति २०६६।१०।२२ मा स्वर्गवास भएको हो। सोपश्चात् अंश मुद्दामा ५ भागको १ भाग अंश हक भएका अंशियार रघुनाथप्रसाद अग्रवालको स्वर्गवास भएकोले ४ भागको १ भाग छुट्याई पाउँ भनी प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले मिति २०६७।१०।२४ मा प्रतिवादी राजेन्द्रप्रसाद अग्रवालले मिति २०६८।१।१९ मा प्रतिवादी म बिमलादेवी अग्रवालले २०६८।८।१५ मा ४ भागको १ भागबाट ७ भागको १ भाग अंश छुट्याई पाउँ भनी यी रिट निवेदक संदीपकुमार अग्रवालले मिति २०६८।१।१९ मा श्री बाँके जिल्ला अदालतमा दरखास्त दर्ता गरी तारेखमा रही पुर्पक्ष गरी आएको र ४ भागको १ भागका अंशियार प्रतिवादी सत्येन्द्रकुमार अग्रवालले आफ्नो अंश हक छुट्याई पाउन मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४६ नं. को देहाय १८ को आधार र म्यादमा दरखास्त दर्ता नगरेकोमा निज सत्येन्द्रकुमार अग्रवालको नाममा श्री बाँके जिल्ला अदालतबाट म्याद सूचना जारी भई निजसमेत तारेखमा रही बन्डा छुट्टिँदाका अवस्थासम्म पनि तारेखमा रहेका थिए।

श्री बाँके जिल्ला अदालतबाट बन्डा छुट्टिनु पूर्व म बिमलादेवी अग्रवाललाई रकमको आवश्यकता परेको र प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवाल र प्रतिवादी सत्येन्द्रकुमार अग्रवालको नामको घर जग्गाको मेरो अंश हकसम्मको ४ भागको १ भागको जग्गाको मूल्य बराबरको रकम रु.दश लाख मलाई दिई उक्त दुवै घर जग्गाको मेरो अंश हकसम्मको घर जग्गा आफूले लिने र मलाई रकम रु.१०,००,०००।- दिन मन्जुर गरेकोले "मैले बन्डा छुट्याई पाउन दिएको फैसलामा उल्लिखित घर जग्गामध्ये प्रमोदकुमार अग्रवालको नाममा दर्ता स्रेस्ता

रहेको घर जग्गा र सत्येन्द्रकुमार अग्रवालको नाममा दर्ता स्रेस्ता भएको घर जग्गासमेतमा म बिमलादेवी अग्रवालको ४ भागको १ भाग अंश हक रहेको र सोहीबमोजिम बन्डा छुट्याई पाउन दरखास्तसमेत गरी आएकोमा मैले फैसला तथा बन्डा मुचुल्काबमोजिम छुट्याई पाउने मेरो अंश हकसम्मको अर्थात् ४ भागको १ भाग घर जग्गाबापत नरमकरम गरी मिलाई सोबापतको प्र. मध्येका प्रमोदकुमार अग्रवालबाट मिति २०६८।१।२।१ मा सिद्धार्थ डेभलपमेन्ट बैङ्क लि. को नं.ए०२४४२८ बाट रु.२,००,०००।- समेत जम्मा रु.१०,००,०००।- मात्र म प्र. बिमलादेवी अग्रवालले बुझी लिइसकेको हुँदा तपसिलमा उल्लिखित घर जग्गा यस सम्मानित अदालतको मौका डोरबाट छुट्याउँदाका बखत अन्य वादी प्रतिवादी अंशियारहरूको अंश हकमा असर नपर्ने गरी अंशियारहरूको सहमति भए सहमतिबमोजिम र सहमति नभए गोलाद्वारा निर्धारित हुने मेरो अंश हकसम्मको अर्थात् ४ भागको १ भाग र कायम भएको तर्फको घर जग्गा प्र. प्रमोदकुमार अग्रवालको अंश हकमा राखी बन्डा छुट्याई निजकै नाममा दा.खा. दर्ता हुने गरी र सोबाहेक बाँकी सम्पत्तिबाट मेरो सुरु दरखास्तबमोजिम ४ भागको १ भाग मेरो हकमा बन्डा छुट्याई पाउँ" भन्ने व्यहोराको श्री बाँके जिल्ला अदालतमा मिति २०६९।१।२० मा निवेदन दिई सोही मितिमा सनाखतसमेत भई श्री बाँके जिल्ला अदालतका तहसिलदारज्यूबाट "निवेदक प्रतिवादीले आफूले मिति २०६८।१।२।१ र मिति २०६९।१।१८ मा आफूले प्रतिवादीमध्येको प्रमोदकुमार अग्रवालबाट रु.१०,००,०००।- दश लाख बुझी लिएकोले मेरो अंश हकसम्मको सम्पत्ति प्रतिवादीमध्येका प्रमोदकुमार अग्रवालको अंश हकमा राखी बाँकी घर जग्गाको बन्डा छुट्याई पाउँ भनी निवेदन दिएको देखिँदा बन्डा छुट्याउँदा सोहीबमोजिम

बन्डा छुट्याई नियमानुसार गर्नु” भनी २०६९।१।२० मा आदेश भएको र सो आदेशउपर दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिमको म्यादमा कोही कसैको उजुर नपरी सबैले चित्त बुझाई बसी आएको हुँदा आदेश अन्तिम अवस्थामा छ ।

प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले समेत मिति २०६९।२।१ मा प्रमोदकुमार अग्रवालको र सत्येन्द्रकुमार अग्रवालको घर जग्गा “डोरबाट बन्डा छुट्याउँदाका बखत अन्य वादी प्रतिवादी अंशियारहरूको अंश हकमा असर नपर्ने गरी अंशियारहरूको सहमति भए सहमतिबमोजिम र सहमति नभए गोलाद्वारा निर्धारित हुने मेरो अंश हक र प्र. बिमलादेवी अग्रवालको अंश हकसम्मको अर्थात् ४ भागको २ भाग र कायम भएको तर्फको घर जग्गाहरू प्र. बिमलादेवी अग्रवालले मिति २०६९।१।२० मा दिएको निवेदनपत्र, यस सम्मानित अदालतबाट ऐ. मितिमा भएको आदेश तथा मेरो प्रस्तुत निवेदन मागबमोजिम म प्र. प्रमोदकुमार अग्रवालको अंश हकमा राखी सोहीबमोजिम जग्गा बन्डा छुट्याई मेरो नाममा दा.खा. दर्ता गरिपाउँ साथै सोबाहेक बाँकी सम्पत्तिबाट मेरो सुरु दरखास्तबमोजिम ४ भागको १ भाग मेरो हकमा बन्डा छुट्याई पाउँ” भनी निवेदन दिई श्री बाँके जिल्ला अदालतका तहसिलदारज्यूबाट “प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालले अर्को प्रतिवादीमध्येकी बिमलादेवी अग्रवाललाई निवेदनमा उल्लिखित घर जग्गा मूल्य बराबरको रु.१०,००,०००।- बुझाई सकेकोले निजको अंश हकको यस निवेदनमा उल्लिखित सम्पत्ति मेरो नाममा कायम हुने गरी बन्डा गरिपाउँ” भनी निवेदन दिएका र प्रतिवादीमध्ये बिमलादेवीले यस अदालतमा द.नं.९२१७ मिति २०६९।१।२० मा सोही व्यहोराको निवेदन दर्ता गरेको देखिँदा सोबमोजिम कार्यान्वयन गर्नु भनी मिति २०६९।२।१

मा आदेश भएको र सो आदेशउपर दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिमको म्यादमा कोही कसैको उजुर नपरी सो आदेशसमेत अन्तिम अवस्थामा छ ।

अतः उल्लिखित आधार प्रमाण एवं म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको लिखित जवाफसमेतका आधारमा रिट निवेदकको कुनै पनि कानूनी एवं संवैधानिक हक हनन भएको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी श्री बाँके जिल्ला अदालतबाट भए गरेको बन्डा मुचुल्का र लगत कट्टा आदेश तथा सोलाई सदर गर्ने गरेको श्री बाँके जिल्ला अदालत र श्री पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जको आदेशलाई सदर कायम राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीहरू प्रमोदकुमार अग्रवाल, बिमलादेवी अग्रवालको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनका सन्दर्भमा रिट निवेदक संजिवकुमार अग्रवालको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामकृष्ण खरेलले निवेदक वादीका बाजे रघुनाथप्रसाद अग्रवाल र निजको छोराहरूका बीचमा अंशबन्डा भएको कुनै लिखत छैन, कुनै पनि व्यवहार प्रमाणबाट वादी प्रतिवादीहरू छुट्टिई भिन्न भएको नदेखिएको अवस्थामा यी निवेदक र विपक्षीहरू सगोलका अंशियार भएकोमा विवाद छैन । विपक्षीमध्येकी बिमलादेवी अग्रवालले अंशबापत रु.१०,०००।- बुझी लिएकोमा निजको समेत दरखास्त लिई तहसिल शाखाबाट बन्डा छुट्टाउने प्रक्रिया अगाडि बढाएकाले सो आदेशउपर जिल्ला न्यायाधीश एवं पुनरावेदन अदालतमा १७ नं. को निवेदन परी सुरु अदालतबाट भएको आदेश बदर गर्नुपर्नेमा सदर भएको हुँदा उल्लिखित आदेश बदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षीहरू राजेन्द्रकुमार अग्रवाल र सत्येन्द्रकुमार अग्रवालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मधुर पाठकले बन्डा मुचुल्का हुँदा मेरो पक्ष सत्येन्द्रकुमार र राजेन्द्रकुमार अग्रवाल बन्डा छुट्याउँदा डोरमा उपस्थित भएका छैनन्। निजहरूको अंश भाग कुनतर्फ रहेको भन्ने उल्लेख नभएको हुँदा अंश मुद्दाको लागि बाँके जिल्ला अदालतमा सत्येन्द्रकुमारले अंश मुद्दा दायर गरी विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ। साथै बिमलादेवी अग्रवालले अंशबापत नगदै बुझिसकेको अवस्थामा पुन बन्डा छुट्टाइ पाउँ भनी तहसिल शाखामा निवेदन लिई डोरसमेत तोकिएको र घटी अंशियार कायम गर्ने गरी फैसलाविपरीत बन्डा छुट्टाउने अधिकार तहसिलदारलाई छैन। सोहीबमोजिम तहसिलदारबाट भएको बेरीतको आदेश एवं सोहीबमोजिम बन्डा मुचुल्का कानूनबमोजिम मानी सदर गरेको जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश बेरीतको हुँदा उक्त आदेश बदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

विपक्षी बिमलाकुमारी अग्रवाल र प्रमोदकुमार अग्रवालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री सुरेशकुमार पौडेल र श्री राकेशकुमार शर्माले विपक्षीमध्येकी बिमलादेवी अग्रवालले प्रमोद कुमारबाट आफ्नो अंशबापतमा रु. १०,००,०००।- (दश लाख) नगदै बुझेको र सोही व्यहोराको दरखास्तसमेत बाँके जिल्ला अदालत तहसिल शाखामा दरखास्तसमेत दर्ता भएको छ। प्रमोदकुमार अग्रवालले बन्डा छुट्ट्याउन दरखास्त दिई फैसलाबमोजिम तहसिल शाखाबाट बन्डा छुट्ट्याई दा.खा. पुर्जासमेत पाई अन्तिम भइसकेको अवस्थामा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरी उपचार प्रदान गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

उपर्युक्तअनुसार विद्वान् अधिवक्ताहरूले

गर्नुभएको बहस सुनी रिट निवेदन र सोसाथ संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक वादी संजीवकुमार अग्रवाल र प्रतिवादी रघुनाथप्रसाद अग्रवालसमेत भएको अंश मुद्दामा वादी प्रतिवादीले पेस गरेको फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट वादीले ५ खण्डको १ खण्डबाट अविवाहित अंशियारहरूको कानूनबमोजिम विवाह खर्च परसारी ७ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने ठहरी सुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट २०६५।५।२५ मा फैसला भई सो फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट समेत सदर भएको देखिन्छ। विपक्षी प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवाल र वादी संदीपकुमार अग्रवालले मिति २०६८।१।९ मा, प्रतिवादी बिमलादेवी अग्रवालले मिति २०६८।८।२९ मा बन्डा छुट्ट्याई पाउँ भनी सुरु जिल्ला अदालत तहसिल शाखामा दरखास्त दिएको देखिन्छ। फैसलाबमोजिम दरखास्तवालाहरूको अंश भागमा पर्ने श्रीसम्पत्ति सुरु अदालत तहसिल शाखाबाट खटिई गएको डोरले नरमकरम मिलाई मिति २०६९।५।२ मा बन्डा मुचुल्का गरी मिति २०६९।५।८ मा लगत कट्टा गरी दा.खा. को लागि सम्बन्धित कार्यालयमा समेत पत्राचार गरेको देखिन्छ। बाँके जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट भएको त्रुटिपूर्ण आदेश, बन्डा, मुचुल्का र सो बन्डा मुचुल्काका आधारमा भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू समेत बदर माग गरिपाउँ भनी वादी संदीपकुमार अग्रवालले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम उजुरी दर्ता गराएकोमा जिल्ला अदालतबाट सदर भएको आदेशउपर पनि मुलुकी ऐन, अ.बं.१७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा निवेदन

परेकोमा समेत सुरु अदालतको आदेश परिवर्तन नभई सदर भएको देखिन्छ ।

३. प्रतिवादी बिमलादेवी अग्रवालले प्रतिवादी प्रमोदकुमार अग्रवालबाट आफ्नो अंश भागबापत रु.१०,००,०००।- (दश लाख) नगद बुझी लिई सो कुराको जानकारीसमेत दरखास्तद्वारा तहसिल शाखामा जानकारी गराएको देखिन्छ । निज प्रतिवादी बिमलादेवीको अंश भागबाट प्रमोदकुमार अग्रवालले सम्पत्ति छुट्याउनु पाउने भनी बिमलादेवीले दिएको निवेदनसमेत आफैँ सनाखत गरेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ । साथै अंश छुट्याउँदा अविवाहितको विवाह खर्चसमेत पर सारेको बन्डा मुचुल्काबाट देखिएको, वादी वारेसलाई डोरको तारेख तोकिएकोमा डोरमा उपस्थित भएको देखिँदैन । सुरु अदालत तहसिल शाखाबाट बन्डा मुचुल्का गरी विवाह खर्च पर सारेको देखिएको, विपक्षी बिमलादेवी अग्रवालले आफ्नो अंश भागबापत प्रमोदकुमार अग्रवालबाट रु.१०,००,०००।- (दश लाख) नगद बुझी लिएको, बिमलादेवी अग्रवालले पाउने सम्पत्ति प्रमोदकुमार अग्रवालले पाउने देखिएको, बन्डा मुचुल्काको लागि तोकिएको डोरको तारेखमा निवेदक वादीको वारेस उपस्थित नभएको अवस्थामा बन्डा मुचुल्का गर्दा जानकारी एवं रोहबरमा नराखेको भनी भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । बाँके जिल्ला अदालत तहसिल शाखाबाट मिति २०६९।५।२८ को बन्डा गर्ने गरी भएको आदेश सो आदेशबमोजिम भएको बन्डा मुचुल्का एवं लगत कट्टा आदेशसमेतको निवेदनमा चित्त नबुझे १५ दिनभित्र जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष उजुर गर्नुपर्ने व्यवस्थाबमोजिम निवेदक वादीका वारेस रामखेलावत बाहुन तारेखमा रही पटकपटक डोरको तारेख तोकिएको अवस्थामा निवेदकलाई जानकारी नगराएको भनी भन्नसमेत मिल्ने अवस्था

देखिँदैन । आफ्नो वारेस तारेखमा रहेकै अवस्थामा बन्डाको लागि डोर तोकिएको बन्डा छुट्याउने कार्य भएको अवस्थामा मलाई जानकारी भएन भन्न सक्ने अवस्थासमेत रहेको पाइएन ।

४. मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४६ नं. तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(ख) मा बन्डा छुट्याउनेसम्बन्धी कार्यविधिको व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी अंशबन्डाको महलको १७ नं. मा विवाह नभएका अंशियारको विवाह खर्च छुट्याउने व्यवस्था भएबमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा विवाह खर्च छुट्याइएको, दण्ड सजायको ४६ नं. बमोजिम अंशबन्डा गर्दा बराबर गर्नुपर्ने, घटीबढी गर्न नहुने, नरमकरम मिलाउनुपर्ने, प्रतिवादीलाई रोहबरमा राख्नुपर्नेतर्फ नमिले गोला हाल्नुपर्नेसमेतका प्रक्रिया निर्धारण गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा बाँके जिल्ला अदालत तहसिल शाखाबाट बन्डा छुट्याउँदा अंशियारबीच घटी बढी पारी बन्डा नगरेको नगरपालिकाका प्रतिनिधि सचिवलाई रोहबरमा राखेको, वादी प्रतिवादीलाई जानकारी गराई तारेखमा रहेको अवस्थामा कानूनबमोजिम बन्डा मुचुल्का खडा भएको र डोरमा उपस्थित भई सहिष्णु मात्र नगरेको भन्ने आधारमा मात्र उक्त मिति २०६९।५।२८ को बन्डा मुचुल्का रीतपूर्वक भएन भन्न मिल्ने देखिएन ।

५. ढिलो न्याय दिनु न्याय नदिनुसरह हो भन्ने न्यायको मान्य सिद्धान्त हो । न्याय ढिलो हुनुहुँदैन न्याय ढिलो हुँदा मुद्दाको पक्षहरूले न्याय प्राप्त गर्न सक्दैनन् र न्याय पाइहाले पनि ठूलो खर्च र कष्टका साथ मात्र न्याय प्राप्त भएको अनुभूति हुन जान्छ । न्याय छिटो, छरितो र शुलभ हुनुपर्दछ र अदालतसमेत सो विषयमा गम्भीर रहेको छ । फैसला कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रचलित ऐन, कानून, नियमावली र अदालतको लक्ष्यले समेत फैसलाको कार्यान्वयन

छिटो छरितोरूपमा नै हुनुपर्ने मान्यतालाई जोड दिएको पाइन्छ। अदालतले आफूले गरेको फैसला सजिलोसँग कार्यान्वयन पनि गरी दिनुपर्छ। फैसलाको छिटो, सरल र प्रभावकारी कार्यान्वयन नै न्यायपालिका र न्याय प्रदान गर्ने अदालतको मुख्य उद्देश्य रहेको हुन्छ। मुद्दा जित्ने पक्षको चाहना, आकांक्षा र उद्देश्य नै यही हो। मुद्दा हार्ने पक्षले पनि अदालतको फैसलालाई सम्मान गरी त्यसको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। फैसला कार्यान्वयन छिटो छरितो गर्ने भन्दैमा कानूनको रीत नपुऱ्याई गर्ने भन्ने पनि होइन। प्रस्तुत मुद्दामा फैसलाबमोजिम रीतपूर्वक समयमा नै जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट बन्डा मुचुल्का भएको देखिँदा उक्त बन्डा छुट भएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिँदैन।

६. अतः मिति २०६९।५।२ मा भएको बन्डा मुचुल्काबमोजिम निवेदक संदीपकुमार अग्रवाल,

विपक्षी सत्येन्द्रकुमार अग्रवाल, राजेन्द्रप्रसाद अग्रवाल, प्रमोदकुमार अग्रवालसमेतको अंश भाग छुट्टिएको र बन्डा मुचुल्कामा उल्लिखित सम्पत्तिबाट फैसलाबमोजिम रिट निवेदकले आफ्नो अंश भाग छुट्ट्याई लिनसक्ने नै देखिँदा बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।६।५ मा भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जबाट मिति २०७१।३।१९ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत : कोशलेश्वर ज्ञवाली
इति संवत् २०७४ साल श्रावण ३२ गते रोज ४ शुभम्।

